

**KESKUSTELUN ULKOPUOLISEEN HENKILÖÖN VIITTAAMINEN POHJOIS-
KARJALAISISSA KAMPAAMOKESKUSTELUISSA**

Pilvi Nenonen
Itä-Suomen yliopisto
Suomen kieli
Pro gradu -tutkielma
Tammikuu 2020

Tiedekunta Filosofinen tiedekunta		Osasto Humanistinen osasto	
Tekijä Pilvi Nenonen			
Työn nimi Keskustelun ulkopuoliseen henkilöön viittaaminen pohjoiskarjalaisissa kampaamokeskusteluissa			
Pääaine	Työn laji	Päivämäärä	Sivumäärä
Suomen kieli	Pro gradu -tutkielma Sivuainetutkielma Kandidaatin tutkielma Aineopintojen tutkielma	x 7.1.2020	70 s. + 1 liitesivu
Tiivistelmä			
<p>Tutkielmassa tarkastellaan keskustelun ulkopuoliseen henkilöön viittaamista pohjoiskarjalaisissa kampaajan ja asiakkaan välisissä keskusteluissa. Tarkastelun kohteena ovat 3. persoonan henkilöviitteet. Tutkimus on laadullinen ja aineistolähtöinen. Tutkimuksen teoreettisessa kehyksessä yhdistyvät keskusteluanalyysi sekä henkilöviitteiden ja pronominiin tutkimus.</p> <p>Aineistona on 17 vuosina 2008 ja 2009 itäisten savolaismurteiden aluetta edustavassa kunnassa nauhoitettua aitoa keskustelua, joissa on yhteensä 517 kolmannen persoonan henkilöviitettä. Propriasia eli erisnimen sisältäviä viitteitä on 156, appellatiivisia eli yleisnimen sisältäviä 137 sekä pronominiasta koostuvia 224. Näiden lisäksi tutkielmassa tarkastellaan subjektin asemassa olevia anaforisia nollia eli sellaisia viitteitä, joilla viitataan johonkin tiettyyn henkilöön mutta joissa viitettä ei ilmaista proprilla, appellatiivilla eikä pronominilla. Tarkastelun ulkopuolelle on jätetty viittaukset monikollisiin, elottomiin ja kuvitteellisiin referentteihin.</p> <p>Aineistossa tyypillisin tapa viitata keskustelun ulkopuoliseen henkilöön on pronomini, joista yleisin on <i>se</i>. Vaikka ensimmäintana pyritään käyttämään mahdollisimman selkeää ja helposti tunnistettavaa henkilöviitettä, kuten etunimeä, on <i>se</i>-pronominia mahdollista käyttää ensi- ja jopa ainoana mainintana, jos referentin henkilöllisyys on pääteltävissä kontekstista tai jos sitä ei ole keskustelun kannalta välttämätöntä tunnistaa.</p> <p>Myös <i>hän</i>-pronominia käytetään neutraalina 3. persoonan pronomininä sekä referoinnin keinona. <i>Hän</i>-pronominin yhteydessä usein mainittua vähättelevää tai ivallista käyttöä ei esiintynyt, mikä voi ainakin osin selittyä tilanteen suhteellisen muodollisella luonteella.</p> <p><i>Hän</i>- ja <i>se</i>-pronominiin lisäksi <i>tuo</i>-pronominia voidaan käyttää viittaamaan keskustelun ulkopuoliseen henkilöön. Kaikki aineiston yksin esiintyvät <i>tuo</i>-pronominit esiintyvät modaalisissa, evidentialisissa yhteyksissä. Ne voivat myös kertoa, mistä puhuja on saanut tietonsa.</p> <p>Propriasia eli erisnimen sisältävistä viitteistä yleisimpiä ovat paljaat propriit, joihin ei ole liittynyt esimerkiksi pronominia. Niiden suuri määrä kertoo siitä, että puhujat pyrkivät tuottamaan mahdollisimman selkeän ja helposti tunnistettavan henkilöviitteen. Nominatiivisijaisista etu- ja sukunimestä koostuvia eli Matti Meikäläinen -rakenteita yleisempiä olivat genetiivisijaisesta sukunimestä ja nominatiivisijaisesta etunimestä koostuvat eli Meikäläisen Matti -rakenteet, joita oli aineistossa yhteensä 11. Pelkkää etunimeä voidaan käyttää viitteenä vain silloin, kun puhuja tietää vastaanottajan tunnistavan referentin.</p> <p>Appellatiiviset eli yleisnimen sisältävät viitteet ovat vaihtelevin henkilöviitteiden ryhmä. Noin puolet niistä kuuluu puhujan ja referentin suhdetta kuvaaviin viittauksiin, joista yleisimpiä ovat sukulaisuussuhdetta kuvaavat. Niiden lisäksi tutkielmassa on tarkasteltu ammattinimikkeitä sekä muita appellatiivisia viitteitä, joita ovat esimerkiksi järjestysluvut (esimerkiksi lapsista käytetyt <i>ensimmäinen</i> ja <i>viimeinen</i>) ja <i>yks</i> + appellatiivi -rakenteet, joita käytetään silloin, kun referentin henkilöllisyyttä ei haluta tai ole tarpeen paljastaa. Ylipäätäänkin appellatiivisia viitteitä käytetään silloin, kun referentin tarkka tunnistus ei ole tärkeää.</p> <p>Aineistossa on myös anaforisia eli sellaisia nollia, joiden viittauskohde on eräissä tapauksissa pääteltävissä vain kontekstin perusteella.</p> <p>Todennäköisimpänä syynä viittaustapojen vaihteluun vaikuttaa olevan keskustelijoiden tuttuus. Jos puhuja tietää vastaanottajan tunnistavan referentin, voi hän käyttää viitteenä esimerkiksi paljasta etunimeä, mutta jos tunnistus ei ole varmaa, voi viite olla esimerkiksi appellatiivinen <i>isännän sisko</i> tai <i>minun tyttö</i>.</p>			
Avainsanat Henkilöviitteet, propriit, appellatiivit, pronominit, nollaviittaukset			

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Faculty Philosophical Faculty		School School of Humanities	
Author Pilvi Nenonen			
Title Third-person references in North Karelian conversations between a hairdresser and the client			
Main subject	Level	Date	Number of pages
Finnish language	Pro gradu -tutkielma	☒	70 pages + 1 appendix page
	Sivuainetutkimus	☐	
	Kandidaatin tutkielma	☐	
	Aineopintojen tutkielma	☐	
Abstract			
<p>This thesis examines the third-person references in North Karelian conversations between a hairdresser and the client. The references have been divided into four categories: proper nouns, common nouns, pronouns and so called anaphoric zeros. The thesis is qualitative and the research is based on the data. It combines conversation analysis, the study of pronouns and the study of references to persons.</p> <p>The data for this thesis consist of 17 conversations between a hairdresser and the client. They have been recorded in a North Karelian town in 2008 and 2009. The data consist of 517 third-person references. Of these references 156 are proper nouns, 137 are common nouns and 224 are pronouns. In addition to these references, anaphoric zeros are also studied. They have a referent who isn't referred to with a proper or common noun or a pronoun. The references to fictional or plural referents are not studied in this thesis.</p> <p>The most common and neutral third-person reference is the pronoun <i>se</i> (it). Even though it is common to use as simple and comprehensible first reference as possible, such as the first name of the referent, <i>se</i> can also serve as the first reference. <i>Se</i> can be used as a first reference when the referent can be identified based on the context of the conversation or when identification isn't necessary.</p> <p>The pronoun <i>hän</i> (he or she) is also used as a neutral third-person reference or logophorically as a way to refer to a person whose speech is reported by the actual speaker. Although it is said that <i>hän</i> is often used in an ironic or dismissive way, there were no examples of such use in these conversations. That might be due to the somewhat formal nature of the conversations.</p> <p>In addition to <i>se</i> and <i>hän</i>, the pronoun <i>tuo</i> (that) can also be used as a third-person reference. <i>Tuo</i> can imply the attitude of the speaker or where the speaker has gotten the information that is being discussed.</p> <p>The most common type of proper nouns are so called bare proper nouns which are proper nouns that are used without a pronoun, for example. The large amount of bare proper nouns indicates that speakers try to form as simple and comprehensible references as possible. First names are only used when the speaker is sure that the addressee can successfully identify the referent.</p> <p>Common nouns are the most variable of references. Approximately half of them describe the relation between the speaker and the referent. In addition to these, for example professional titles and ordinal numbers such as <i>ensimmäinen</i> (first) and <i>toinen</i> (second) are studied.</p> <p>Anaphoric zeros are also studied in this thesis. They are references whose referent has already been mentioned in the conversation but isn't re-referred to with an actual reference.</p> <p>The variation of the references is most likely due to the nature of the conversations and the relationship between the hairdresser and the client. In some conversations it can be seen that the participants have known each other for some time and have become familiar, maybe even friends. In those conversations the third-person references are different than in conversations in which the participants don't know each other well. When the participants know each other and can be sure that the other person can identify the referents, they can use references such as first names. If the speaker can't be sure that the addressee can identify the referent, he or she will most likely use a common noun such as <i>isännän sisko</i> (my husband's sister) or <i>minun tyttö</i> (my daughter) as a reference.</p>			
Keywords			
Third-person references, proper nouns, common nouns, pronouns, anaphoric zeros			

Sisälllys

1 TAUSTA JA TAVOITTEET	1
1.1 Tutkimuksen tavoitteet	1
1.2 Tutkimuksen tausta	2
1.3 Aineiston esittely.....	8
1.4 Menetelmä	10
2 PROPRISET HENKILÖVIITTEET.....	14
2.1 Paljaat propriit.....	14
2.2 Demonstratiivipronomini + propri -rakenteet.....	22
2.3 Genetiivimäärite + propri -rakenteet.....	26
3 APPELLATIIVISET HENKILÖVIITTEET	30
3.1 Puhujan ja referentin suhdetta ilmaisevat appellatiiviviitteet.....	30
3.2 Ammattinimikkeet	35
3.3 Muut appellatiiviviitteet	37
3.3.1 Yksilöivät adjektiivit.....	37
3.3.2 Yks + appellatiivi -rakenteet	40
4 PRONOMINIVIITTEET	42
4.1 <i>Se</i> -pronomini.....	42
4.2 <i>Hän</i> -pronomini.....	47
4.2.1 Logoforinen <i>hän</i>	47
4.2.2 Anaforinen <i>hän</i>	50
4.3 <i>Tuo</i> -pronomini	57
5 ANAFORISET NOLLAT	61
5.1 Tyypillinen anaforinen nolla.....	61
5.2 Assosiativinen anaforinen nolla.....	62
6 LOPUKSI.....	67
LÄHTEET.....	71
LIITE 1. Litterointimerkit	73

1 TAUSTA JA TAVOITTEET

1.1 Tutkimuksen tavoitteet

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani viittauksia ulkopuoliseen henkilöön kahden ihmisen välisessä keskustelussa. Selvitän aidon keskusteluaineiston avulla, mitä erilaisia viittaamisen tapoja puhujat käyttävät ja pohdin myös sitä, millaisia syitä kunkin viittauksen taustalla voi olla. Mahdollisia henkilöviitteitä ovat esimerkiksi etu- tai sukunimi tai molemmat, ammattinimike, pronominit *se*, *hän* tai *tuo* sekä anaforiset nollat. Aiemmat henkilöviitteitä käsittelevät tutkimukset ovat keskittyneet joko ensimainintoihin eli siihen, kuinka henkilöön viitataan keskustelussa ensimmäisen kerran (esim. Naumanen 1992; Salonen 2014), tai pronomini viitteisiin (esim. Seppänen 1998), eikä tietääkseni yhdesäkään tutkimuksessa ole tarkasteltu molempia. Oma tutkimukseni huomioi kaikenlaiset yksikön 3. persoonan henkilöviitteet, joten pyrin luomaan melko kattavan kuvan aineistoni henkilöviitteistä.

Tutkimuksessa käyttämäni keskusteluaineisto on tallennettu eräässä pohjoiskarjalaisessa kunnassa vuosina 2008 ja 2009. Kyseinen kunta kuuluu itäisten savolaismurteiden alueeseen, ja tallennettu keskustelu on paikoin hyvinkin murteellista osin siksi, että monet informanteista ovat iäkkäitä. Aiemmassa henkilöviitteiden tutkimuksessa käytetyt keskusteluaineistot ovat yleensä edustaneet länsimurteita (Salo 2006, Priiki 2017) tai eteläsuomalaista puhekieltä (Salonen 2014). Itämurteiden alueelta kerättyyn puheaineistoon perustuvaa henkilöviittausten tutkimusta ei siis ole ennen omaa tutkimustani tehty, joten tutkimukseni tarjoaa uutta tietoa itämurteista. Tutkimukseni aineisto eroaa aiemmista henkilöviitetutkimuksista myös siten, että se on tallennettu asiointitilanteessa ja edustaa siten institutionaalista keskustelua.

Tutkimukseni on laadullista, sillä tarkastelen erilaisia henkilöön viittaamisen tapoja. Pohdin myös viitteiden valintaa ja siihen vaikuttavia tekijöitä, kuten informanttien oletettua suhdetta toisiinsa. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Miten pohjoiskarjalaisissa kampaamokeskusteluissa viitataan niiden ulkopuolisiin henkilöihin?
2. Millaista vaihtelua *hän*-, *se*- ja *tuo*-pronominiin välillä esiintyy?
3. Mitkä tekijät voivat selittää vaihtelua?

Tutkimukseni ei edusta mitään yksittäistä fennistiikan tutkimussuuntausta, vaan hyödynnän esimerkiksi vuorovaikutuslingvistiikkaa, keskusteluanalyysia, nimistöntutkimusta, pronominitutkimusta ja

aiempaa henkilöviitteiden tutkimusta, josta suuri osa kytkeytyy keskusteluanalyysiin. Oma tutkimukseni ei kuitenkaan ole suoranaisesti keskusteluanalyyttinen, sillä en tutki systemaattisesti esimerkiksi sitä, miten henkilöviitteisiin reagoidaan tai miten ne vaikuttavat keskustelun etenemiseen.

1.2 Tutkimuksen tausta

Kuten totesin edellä, tutkimukseni ei varsinaisesti edusta mitään yksittäistä fennistiikan suuntausta, vaan olen ammentanut tietoa useammasta suuntauksesta. Esittelen seuraavaksi tutkimukseni keskeisimmät käsitteet sekä henkilöviitteitä, pronomineja ja anaforisia nollia käsittelevää tutkimuskirjallisuutta.

Yksi tärkeimpiä tutkimukseni käsitteitä on *referentti* eli tarkoite. *Ison suomen kieliopin* mukaan referentti on ”todellinen tai kuviteltu entiteetti: olio, joukko, aine-erä tai abstraktio, johon substantiivilauseke tai muu NP kulloinkin viittaa” (VISK määritelmä). Tutkimukseni tapauksessa referentti on se henkilö, johon henkilöviitteellä viitataan. Referentti voi olla yhtä lailla todellinen kuin fiktiivinenkin (ks. esim. Salonen 2014), mutta minun käsittelemäni referentit ovat todellisia henkilöitä.

Keskustelun osallistujiin viitataan kielentutkimuksessa usein käsitteillä *puhujaja vastaanottaja*, mutta viitataan heihin analyysin yhteydessä selvyyden vuoksi joko etunimillä tai termeillä *kamppaaja* ja *asiakas*, sillä keskustelutilanteita ja näin myös puhujia ja vastaanottajia on useita.

Tutkimukseni perustermit *proprit* ja *appellatiivit* lainaan nimistöntutkimuksen alalta. *Proprit* tarkoittavat erisnimiä ja *appellatiivit* yleisnimiä (Ainiala, Saarelna & Sjöblom 2008: 12). Aineistoni *propriisissa henkilöviitteissä* on aina jokin nimivariantti, kuten etu- tai sukunimi, mutta mukana voi olla lisäksi esimerkiksi pronominitarkenne, kuten viitteessä *tuona Pitkämäki*. *Appellatiiviset henkilöviitteet* ilmaisevat usein esimerkiksi referentin ammattia tai sukulaisuussuhdetta puhujaan (*lääkäri, siskotyttö*), ja niistä on yleensä mahdollista päätellä, mikä puhujan yhteys referenttiin on. *Proprien* ja *appellatiivien* tärkeimpänä erona pidetään sitä, että *proprit* ovat yksiviitteisiä, mikä tarkoittaa sitä, että niillä on vain yksi referentti. *Appellatiiveilla* sen sijaan voi olla useitakin referenttejä. (Mts. 13.)

Pronominien ja nollien yhteydessä on syytä ottaa esille anaforan käsite. Anaforisella ilmauksella viitataan sellaiseen tarkoitteeseen, joka on keskustelussa mukana esimerkiksi siksi, että se on mainittu jo aiemmin (VISK § 1424). Prototyypin anafora on 3. persoonan pronomini, jolla viitataan tarkoitteeseen, johon on aiemmin viitattu leksikaalisella substantiivilausekkeella: *Lapsena Wright leikki maineikkailla pedagogisilla leluilla, Fröbelin palikoilla, ja tämä jätti häneen jälkensä*

(VISK § 1428). Tutkimukseni pronomineista suurin osa onkin anaforisia eli aiemmin mainittuun henkilöön viittaavia.

Anaforiset nollat tarkoittavat keskustelun kohtia, joissa viitataan johonkin tiettyyn, aiemmin mainittuun henkilöön ilman varsinaista, ilmipantua henkilöviitettä, kuten pronominia, propria tai appellatiivia. *Ison suomen kieliopin* (VISK § 1362) esimerkissä *Mikko tarkasteli ovea pitkään mutta _ sai sen sitten helposti auki* nollan viittauskohde on siis mainittu jo aiemmin. Esittelen aineistosta myös kaksi sellaista tapausta, joissa referenttiin ei ennen nollaa viitatakaan proprilla tai appellatiivilla, vaan jossa referentin henkilöllisyys on pääteltävissä kontekstin avulla.

Henkilöviitteitä on tutkittu paljon erityisesti keskusteluanalyysin piirissä. Harvey Sacks ja Emanuel A. Schegloff (2007 [1979]) esittelevät henkilöviitteiden tutkimuksen klassikoksi muodostuneessa artikkelissaan kaksi henkilöviitteisiin vaikuttavaa tekijää, joita nimitetään termeillä *minimization* ja *recipient design*. *Minimization*-käsitteellä Sacks ja Schegloff tarkoittavat sitä, että puhuja pyrkii käyttämään mahdollisimman yksinkertaista, yhdestä yksiköstä koostuvaa henkilöviitettä. Näitä yhden yksikön viitteitä Sacks ja Schegloff nimittävät termillä *recognitionals*, ja niihin kuuluvat esimerkiksi etunimet. *Recipient design* taas tarkoittaa vastaanottajan huomioimista: puhuja yrittää muokata henkilöviitteen sellaiseksi, että juuri kyseinen vastaanottaja pystyy tunnistamaan sen. (Mts. 23–24.)

Taina Naumasan pro gradu -tutkielma *Henkilönnimen tuominen keskusteluun* (1992) on ollut hyödyksi erityisesti tutkimukseni propria henkilöviitteitä käsittelevässä osassa. Naumanen tarkastelee sekä sitä, kuinka keskustelun ulkopuolisiin henkilöihin viitataan ensimmäisen kerran, että sitä, kuinka viittauksiin reagoidaan ja miten eri puhujat viittaavat samaan referenttiin. Hän esittelee useita erilaisia keskustelun ulkopuoliseen henkilöön viittaamisen tapoja ja pohtii sitä, kuinka informatiivisia eri viittaustavat ovat.

Henkilö- ja erityisesti pronomini viitteitä on tutkinut Eeva-Leena Seppänen (1998) väitöskirjassaan. Hän tarkastelee sitä, millaisilla pronomineilla keskustelutilanteessa paikalla oleviin henkilöihin viitataan ja miksi. Seppäsen mukaan *hän* asemoi referentin keskustelun aktiiviseksi osallistujaksi, kun taas referenttiä, johon viitataan pronominilla *se*, kohdellaan enemmän pelkkänä läsnäolijana kuin aktiivisena osanottajana. *Se*-pronominilla voidaan kiinnittää huomio esimerkiksi referentin rooliin meneillään olevassa tarinassa. (Mts. 38.) Pronominiviitteiden lisäksi Seppänen tarkastelee läsnäolijaan viittaamista nimellä. Nimiksi hän lukee sekä propriiset että appellatiiviset viittaukset. Seppäsen aineistossa nimiviitteitä on enemmän kuin pronomini viitteitä ja ne esiintyvät erityisesti niissä keskustelutilanteissa, joissa on mukana lapsi. Seppäsen mukaan lapsen läsnäolo lisää nimiviitteiden käyttöä kolmesta syystä: koska läsnäolijat viittaavat itseensä nimellä puhuessaan lapselle, koska lap-

seen itseensä viitataan hyvin usein nimellä ja koska lapsen huomiota kiinnitetään läsnäolijoihin nimi-viitteillä. (Mts. 95–96.) Seppänen toteaa myös, että toisin kuin usein ajatellaan, nimiä ei käytetä pelkästään ensiviitteinä vaan niillä voidaan viitata myös aiemmin mainittuihin tai juuri puheenvuoron käyttäneisiin läsnäolijoihin (mts. 97).

Saila Salonen (2014) tarkastelee keskustelunanalyysia ja nimistöntutkimusta yhdistelevässä pro gradu -tutkielmassaan ensiviitteitä erityisesti niiden rakentumisen näkökulmasta. Hänen aineistonaan on sisarusten välistä vapaata keskustelua, ja hän toimii tutkimuksessaan itse yhtenä informantina. Saloselta lainaan tutkimukseeni termin *paljas propri*, joka viittaa ilman tarkennetta esiintyvään erisnimeen. Salonen (mts. 106) on todennut, että paljaita etu- tai lempinimiä (esim. *Sole, Petri, Ilse*) käytetään yleensä silloin, kun puhuja olettaa vastaanottajan tunnistavan referentin. Puhuja voi paljaan proprin avulla myös korostaa suhdettaan referenttiin tai omaa tietoaan. Joissakin tapauksissa puhuja voi käyttää paljasta propria myös niistä referenteistä, joita vastaanottaja ei tunne ollenkaan. Salosen mukaan tällaisessa tapauksessa puhuja tuo referenttiä lähemmäs kuulijoita ja korostaa läheistä suhdettaan tähän. Paljaita etunimi + sukunimi -viitteitä (esim. *Virpi Hämeen-Anttila, Krista Kosonen*) käytetään Salosen mukaan silloin, kun referentti on vastaanottajien tiedossa, esimerkiksi julkisuuden henkilö. (Mts. 113.) Salosen aineiston appellatiiviset henkilöviitteet ovat usein puhujan ja referentin suhdetta kuvaavia ammatti- tai tehtävänimikkeitä, kuten *meiän siivooja* tai *meiän opinto-ohjaaja* (mts. 116).

Uusinta henkilöviitteiden tutkimusta edustaa Emmi Nevalaisen (2017) pro gradu -tutkielma, jossa hän tarkastelee sitä, kuinka keskustelun ulkopuoliseen henkilöön viitataan Helsingin puhekielen pitkittäiskorpukseen tallennetuissa haastatteluissa. Haastattelujen aiheina ovat muun muassa haastateltavien henkilöhistoria ja perhe-elämä. Nevalainen on havainnut, että puhujat tuottavat mahdollisimman yksinkertaisen henkilöviitteen, jotta tulisivat ymmärretyiksi. Puhujat eivät Nevalaisen mukaan käytä proprisia henkilöviitteitä, jos eivät ole varmoja siitä, että vastaanottaja kykenee tunnistamaan referentin.

Perinteisesti ainoana yksikön 3. persoonan pronomina on pidetty *hän*-pronomina. Käsitys on peräisin viimeistään 1800-luvun kieliopista. Niissä oli päästy eroon 1600-luvun kielioppien käsityksestä, jonka mukaan kaikkia puhetilanteeseen tai sen osallistujiin viittaavia pronomineja pidettiin persoonapronomineina, ja oli erotettu henkilöön viittaavat pronominit omaksi, persoonapronomineiksi kutsutuksi ryhmäkseen. Näiden kielioppien tekijät eivät kuitenkaan ota huomioon sitä, että todellisuudessa murteissa on viitattu henkilöön pronominilla *se* – vaikka pronomien murteittaista vaihtelua onkin tarkasteltu muuten. (Lappalainen 2010: 280.) Seppänen (1998: 32–35) esittää tälle mahdolliseksi perusteeksi sen, että 1800-luvun kieliopit ovat normittaneet ja ohjanneet kielen käyttöä. Sitä vanhemmat, 1600-luvulla tehdyt kieliopit taas oltiin tehty muunkielisille virkamiehille suomen

kielen oppikirjoiksi, joilla ei ollut normatiivista tehtävää. Taustalla on siis voinut olla halu vakiinnuttaa suomeen eurooppalaisista kielistä tuttu 3. persoonan järjestelmä, jossa henkilöviitteisyys on erotteleva piirre. Myös naapurikielten mallit ovat väistämättä vaikuttaneet lopputulokseen. Valintaan on voinut vaikuttaa myös kirjoitetun kielen malli: jo Agricolasta lähtien kirjakielen yksikön 3. persoonan pronomini on ollut *hän*, mikä selittyy pitkälti kirjakielen lounaismurteissa olevilla juurilla. (Mp.)

Setälä (1891: 86) mainitsee lauseopissaan, että varsinaisen, normitetun persoonapronomini-järjestelmän ulkopuolella käytetään *hän*-pronominin sijaan pronominia *se*, kun ei viitata henkilöön. Hän toteaa myös, että murteissa *se* korvaa usein pronominin *hän*. Hänellä oli siis selkeä, aitoon puhemiehen pohjautuva havainto siitä, että murteissa *se* toimii kolmannen persoonan pronomina, vaikkei hän laskekaan sitä varsinaiseksi persoonapronominiksi. Setälä huomauttaa myös, että usein *hän*-pronominilla osoitetaan välinpitämättömyyttä: *Kuka hänestä huoli!* (mts. 86). *Se*-pronominin Setälä luokittelee demonstratiivipronomineihin mutta huomauttaa kuitenkin, että sillä on heikompi demonstratiivinen merkitys kuin pronomineilla *tämä* ja *tuo*. *Se*-pronominia Setälä toteaa käytettävän enimmäkseen silloin, kun viitataan sellaiseen asiaan, josta on ollut puhetta aiemminkin. (Mts. 89.)

Penttilä (1957: 508–509) taas lukee myös *se*-pronominin persoonapronomineihin: hänen mukaansa persoonapronomininit ovat *minä*, *sinä*, *hän*, *se*, *me*, *te* ja *he*. Hän kuitenkin esittää, että *se* viittaa yleensä muihin tarkoitteisiin kuin henkilöihin ja että jos *se*-pronominia kuitenkin käytetään viittaamaan henkilöön, on viitteellä joko halventava tai kansanomaisen sävy. Penttilän tulkinnassa kiinnostavaa on se, että vaikka hän toteaa *sen* olevan halventava tai kansanomaisen tapa viitata henkilöön, hän kuitenkin rinnastaa *he*-pronominin yksikölliseksi vastineeksi juuri pronominin *se* eikä *hän*. Tämä viittaa siihen, että Penttilä kuitenkin tulkitsi varsinaisen kolmannen persoonan pronominin olevan *se*. (Seppänen 1998: 36.)

Matti Vilppula (1989) on todennut, että *hän*-pronominia käytetään murteissa vähemmän kuin kirjakielessä ja että murteissa *hän*-pronominia käytetään kaikkialla ainoastaan referoitaessa ja vähättelyä sekä yhdenkivevyyttä ilmaisemassa. Muissa tapauksissa useimmissa murteissa käytetään pronominia *se*. Vilppulan (mts. 389) mukaan *hän*-pronomini ja sen monikollinen variantti *he* ovat yleisimmin käytössä kaakkoismurteissa ja melko yleisiä lounaismurteissa, lounaisissa välimurteissa yläsatakuntalaisten murteiden eteläosassa. Savolaismurteiden osalta Vilppula (mp.) toteaa, että *hän*-pronominia käytetään Etelä-Savossa, Pohjois-Karjalassa ja Kainuussa enemmän kuin muilla savolaismurteiden alueilla. Vilppula on luonut listan sellaisista seikoista, jotka voisivat laukaista *hän*-pronominin käytön. Tällaisia ovat Vilppulan mukaan muun muassa useamman referentin erottaminen, kunnioitus, omistuksen ilmaiseminen sekä vastaanottajan huomion kiinnittäminen johonkin tiettyyn asiaan. (Mts. 391–393.)

Matti Larjavaara (1990: 95) laskee suomen demonstratiivipronomineiksi *tämä*-, *tuo*- ja *se*-pronominit ja toteaa niistä juontuneessa demonstratiivien kokonaissysteemissä olevan kaksi ”pääoppositiota”, joista ensimmäinen on puhujakeskisen *tämä*-, *tuo* -parin ja ei-puhujakeskisen *se*-demonstratiivin välinen ja toinen puhujalähisen *tämä*-demonstratiivin ja ei-puhujalähisen *tuo*, *se* -parin välinen. Puhujakeskisyys tarkoittaa Larjavaaran (mp.) mukaan sitä, että kuulijan eli vastaanottajan täytyy havainnoida puhujaa voidakseen tunnistaa referentin. Puhuja voi esimerkiksi osoittaa referenttiä sormellaan ja sanoa *tuo on minun*. Ei-puhujakeskisyys taas tarkoittaa sitä, että puhuja havainnoi vastaanottajaa ja tämän huomion kohteita (mts. 96). Puhujalähisyys viittaa Larjavaaran (mp.) mukaan siihen, että puhujalla on referenttiin ”absoluuttisen läheinen” eli kosketussuhde (puhuja voi sanoa esimerkiksi *tämä on liukas*) tai referentti on relatiivisessa mielessä puhujaa lähellä (*tämä on Putte ja tuo tuolla se Jörn*). Suomen *se*-pronomini on Larjavaaran mukaan ei-puhujalähinen: esimerkiksi *minä istun siinä* ei voi tarkoittaa samaa kuin *minä istun tässä*. Koska *se*-pronomini on ei-puhujalähinen, on *se* Larjavaaran mukaan tällöin ikään kuin automaattisesti kuulijakeskinen. (Mp.)

Ritva Laury (1997) esittää demonstratiivipronominien ilmaisevan referentin etäisyyttä puhujasta ja kuulijasta. Kyse ei kuitenkaan ole fyysisestä etäisyydestä vaan eräänlaisista alueista tai huomiopiireistä (*sphere*), joille puhujat asettavat referenttejä demonstratiivipronominien avulla. Puhujat eivät siis Lauryn mukaan pelkästään havainnoi ympäröivää todellisuutta, referenttien sijaintia ja keskustelukontekstia vaan luovat todellisuutta demonstratiivipronominien valinnoillaan. Lauryn mukaan pronomini *tämä* ilmaisee referentin olevan puhujan alueella, kun taas *tuo* sijoittaa referentin puhujan alueen ulkopuolelle. *Se*-pronomini taas sijoittaa referentin vastaanottajan alueelle. (Mts. 58–59.)

Lea Laitinen (2005) on tutkinut laajan murreaineiston avulla *hän*-pronominia ja todennut, että suomen yleiskielessä *hän*-pronomini muistuttaa kieliopillisesti puheaktipronomineja. Puheaktipronomineja ovat 1. ja 2. persoonan pronominit *minä*, *sinä*, *me* ja *te*, jotka viittaavat puhetilanteen läsnäolijoihin eli puhujiin ja vastaanottajiin. (VISK § 716). Laitisen (2005: 77) mukaan *hän*-pronominin ja puheaktipronominien selkein yhteinen piirre on se, ettei *hän*-pronomini voi toimia määritteenä (esim. *hän tyttö*), toisin kuin demonstratiivipronominit (esim. *se tyttö*). Laitisen (mts. 103) mukaan puhutussa suomessa *hän* on tyypillinen logoforinen pronomini, jonka avulla referoidaan ihmisen tai eläimen puhetta, ajatuksia tai tunteita. Hän katsookin logoforisuuden olevan *hän*-pronominin tyypillisintä peruskäyttöä. Suomen aluemurteissa *hän*-pronominia käytetään pääasiassa logoforisena pronomininä ja sillä viitataan usein sellaisiin henkilöihin, jotka ovat korkeassa asemassa tai muuten arvostettuja, kuten vanhempiin, pappeihin tai viranomaisiin. Tätä kutsutaan *hän*-pronominin kohteliassuuskäytöksi (mts. 83). Yleiskielessä *hän* viittaa ainoastaan ihmisiin, ja muihin referentteihin viitataan pronominilla *se* (mts. 76). *Hän*-pronominin avulla voidaan referoida myös sellaisten olentojen

tunteita ja ajatuksia, jotka eivät pysty kertomaan niistä itse. Tästä esimerkkinä Laitinen mainitsee pienet lapset ja eläimet. (Mts.103.)

Matleena Salo (2006) on tarkastellut henkilöviitteisiä persoona- ja demonstratiivipronomineja pro gradu -tutkielmassaan. Hän tarkastelee kaikkia eikä pelkästään kolmannen persoonan pronomineja. *Hän*-pronomini esiintyy Salon eteläpohjalaisia ja hämäläismurteita sisältävässä aineistossa ainoastaan referoitaessa. *Se*-pronominin Salo toteaa olevan neutraali kolmannen persoonan pronomini, jonka referentit ovat olleet aiemmin keskustelun aiheena tai ovat ”puhujan mielessä” (mts. 58).

Länsimurteiden osalta pronomini viitteitä keskusteluissa on tutkinut Katri Priiki (2016, 2017). Hän on tutkinut vuorovaikutussosiolingvistiikkaa edustavassa väitöskirjassaan pronomineja *hän*, *se*, *tää* ja *toi* satakuntalaisten nykypuhekielessä ja tarkastellut kvantitatiivisesti sitä, mitkä tekijät vaikuttavat *hän*- ja *se*-pronominien vaihteluun ja asettanut näitä tekijöitä tärkeysjärjestykseen. Tärkeimmiksi muuttujiksi nousivat pronominin logoforisuus ja virittyneisyys sekä kielenulkoisista muuttujista yksilöllinen vaihtelu, jonka lisäksi kielenulkoisista tekijöistä ainoastaan referentin tuttuus osoittautui merkitseväksi tekijäksi. Priiki (2017) toteaa, että *se*-pronominia voidaan pitää neutraalina tapana viitata keskustelun ulkopuoliseen henkilöön, ja *se* onkin Priikin aineistossa yleisin henkilöviitteisistä kolmaspersoonaisista pronomineista. *Se*-pronominin yleisin käyttötapa on Priikin mukaan neutraali kerronta, ja *se*-pronominilla viitataan jo aiemmin mainittuun henkilöön. (Mts. 41–42.) Priiki toteaa myös, että *se*-pronominiin verrattuna *hän* vaikuttaa lähestulkoon aina tunnusmerkkiseltä: jopa paljon *hän*-pronominia käyttävien puheessa neutraalein henkilöön viittaava pronomini on *se* (mts. 43). *Hän*-pronominia kuitenkin käytetään edelleen erityisesti logoforisissa asemassa: logoforinen käyttö ja sen laajentumat selittävät 62 % Priikin aineiston *hän*-pronomineista (mts. 46). Lisäksi Priiki huomauttaa, että kieliopilliset ja vuorovaikutukselliset tekijät vaikuttavat *hän*-pronominin käyttöön vähintään yhtä paljon kuin puhujiin ja puhetilanteeseen liittyvät tekijät, joilla sen käyttöä on usein selitetty (mts. 62).

Tutkijoiden keskuudessa on vielä viime aikoinakin ollut kahtiajakoa sen suhteen, onko *se* persoona- vai demonstratiivipronomini. Muun muassa Matti Larjavaara (1986: 63) ja *Iso suomen kielioppi* katsovat *sen* olevan demonstratiivipronomini, mutta esimerkiksi Hakulinen (1988: 56) ja Vilppula (1989: 390) pitävät sitä persoonapronominina tai ainakin rinnastavat sen niihin. Myös Seppänen (1998: 110) esittää, että nimenomaan läsnäolijoihin viittaavana *se*-pronominia pitäisi pitää enemmän persoona- kuin demonstratiivipronominina. Persoonapronominitulkinnan taustalla on nimenomaan *se*-pronominin käytön tutkimus: *hän* on useissa murteissa tunnusmerkkinen ja harvinaisen kun taas *se* neutraali ja yleinen kolmannen persoonan pronomini (Seppänen 1998: 36). Ne tutki-

jat, jotka perustavat havaintonsa puhekieleen, laskevat usein *se*-pronominin persoona- eivätkä demonstratiivipronomineihin. Hakulinen (1988: 56) onkin ehdottanut *se*-pronominin ja sen monikollisen muodon *ne* ottamista osaksi suomen persoonapronominijärjestelmää.

Pronominien käytössä on todettu olevan paljon sekä tilanteista että yksilöllistä vaihtelua (VISK § 717), mikä näkyy hyvin myös omassa aineistossani. Aineistoon kuuluvissa keskusteluissa on vähimmillään yksi pronomini viite, enimmillään 39. *Se* esiintyy kaikissa 17 keskustelussa, *hän* 13:ssa. Myös pronomini määrät suhteessa toisiinsa vaihtelevat: esimerkiksi *Silmät*-nimisessä keskustelussa *hän* esiintyy viidesti ja *se* neljästi, kun taas *Marjat tallessa* -keskustelussa on vain seitsemän *hän*-pronominia mutta 30 *se*-pronominia. Informanteista neljä ei tuota keskustelussa yhtään pronominia. Systemaattisin pronomini valinnoissaan on *Marjat tallessa* -keskustelun asiakas: hän käyttää pelkkää *se*-pronominia ja tuottaa kyseisen keskustelun 30 *se*-pronominista 18. Esittelen aineistoni henkilöviitteet tarkemmin seuraavissa luvuissa.

Hakulinen ja Laitinen (2008) ovat tutkineet anaforisia nollia eli sellaisia tapauksia, joissa aiemmin mainittuun referenttiin ei viitata millään ilmikeinolla vaan jätetään viittauksen paikka tyhjäksi. He ovat tarkastelleet anaforisia nollia sekä kirjoitetussa ja puhutussa kielessä ja todenneet, että anaforinen nolla muistuttaa *hän*-, *se*-, *he*- ja *ne*-pronomineja erityisesti normitetussa kielessä. Anaforista nollaa voi käyttää logoforisissa asemissa (mts. 171–174) tai ilmaise massassa puhujan affektia (mts. 174–181). Keskusteluissa anaforinen nolla ilmaisee Hakulisen ja Laitisen mukaan sitä, että puhuja sitoutuu edellisen puheenvuoron näkökulmaan ja affekteihin. Referoinnissa anaforinen nolla voi ilmaista esimerkiksi ironiaa tai empatiaa. (Mts. 181.) Hakulinen ja Laitinen myös toteavat, ettei anaforinen nolla suinkaan ole merkitykseltään tyhjä vaan luo implikaatioita ja ilmaisee puhujan asenteita, affekteja ja tulkintoja. Yli 90 % heidän aineistonsa anaforisista nolista esiintyy verbialkuisissa lauseissa ja vuoroissa, minkä takia verbialkuisuuden voi ajatella kuuluvan kiinteästi subjekti asemassa olevien anaforisten nollien kielioppiin. (Mts. 181.)

1.3 Aineiston esittely

Aineistoni koostuu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta johdetun FinDiaSyn-tutkimushankkeen kenttätyöretkellä syksyllä 2008 ja keväällä 2009 tallennetuista kampaamokeskusteluista, joita on 17. Tutkimushankkeesta ja kenttätyöretkestä on lisätietoa Miia Karttusen ja Anu Louhikosken kirjoituksessa *Kentällä kokeillen: murre syntaksin tutkijat uusia aineistoja kokoamassa* (Virittäjä 3/2010). Aineisto on arkistoitu Kotimaisten kielten keskuksen. Keskusteluista yhdeksän on videoitu vuonna

2008 ja kahdeksan vuonna 2009, ja tallenteiden yhteiskesto on 6 tuntia 22 minuuttia. Kukin keskusteluista on nimetty jonkin keskustelussa esiintyvän aiheen perusteella. Osa keskusteluista on nimetty ja litteroitu valmiiksi, ja osan olen nimennyt ja litteroinut valituilta osin itse. Itse litteroimani esimerkit olen merkinnyt L-kirjaimella. Itse tekemäni litteraatit ovat melko karkeita enkä ole merkinnyt niihin esimerkiksi rajageminaatiota, sillä ne tai esimerkiksi puheen intonaatiot eivät ole tutkielmani kannalta oleellisia. Samasta syystä uskallan luottaa valmiisiin litteraateihin, joskin olen korjannut niistä muutaman selkeän merkintävirheen. Litterointimerkit löytyvät tutkielman liitteestä.

Informantteja on yhteensä 20, kolme naispuolista kampaajaa ja 17 asiakasta, joista naisia on 11 ja miehiä 6. Kampaajien peitenimet ovat Sisko, Kaisa ja Tanja. *Marjat tallessa* -nimisen keskustelun alkuperäisessä litteraatissa Kaisasta käytettiin peitenimeä Tiina, mutta selvyyden vuoksi ja koska kyseessä on yksi ja sama henkilö, käytän myös kyseisen keskustelun esimerkeissä Kaisa-peitenimeä. Sisko on noin 45-vuotias, Kaisa noin 40-vuotias ja Tanja noin 30-vuotias. Kaikki informantit ovat aikuisia: nuorin on noin 20-vuotias ja vanhimmat noin 70–80-vuotiaita. Yhdenkään informantin tarkka ikä ei ole tiedossa. Yhdessä keskustelussa asiakkaana on pieni lapsi, mutta hän ei puhu mitään, ja varsinaisena informanttina on hänen äitinsä. Keskusteluista kolme on Siskon ja asiakkaan välisiä, kolme Kaisan ja asiakkaan välisiä, kahdeksan Tanjan ja asiakkaan välisiä, ja kolmessa on informantteina asiakkaan lisäksi sekä Sisko että Kaisa. Asiakkaita ei ole litteraateissa nimetty lainkaan, vaan kaikkia kutsutaan yksinkertaisesti asiakkaiksi. Keskusteluissa esiintyy kuitenkin muiden henkilöiden ja paikkojen nimiä, jotka on muutettu niin, että niiden tunnistaminen ei ole mahdollista. Peitenimet on pyritty luomaan siten, että ne vastaavat äänneasultaan oikeita nimiä. Sen sijaan aineistossa esiintyvien suomalaisurheilijoiden ja muiden julkisuuden henkilöiden nimiä ei ole muutettu. Se ei ole tarpeellista, koska heistä puhutaan neutraaliin sävyyn eikä heistä kerrota arkaluonteisia tietoja. Erästä paikallisesti tunnettua taiteilijaa koskevan henkilöviitteen jätän esittelemättä tarkemmin, koska hänen henkilöllisyytensä voisi peitenimestä huolimatta paljastua keskustelusta. Sivuan kuitenkin häntä koskevaa viitettä luvussa 2.1.

Keskustelut ovat kampaajien ja asiakkaiden välistä vapaata keskustelua, jota ei ohjailta ollenkaan. Suurin osa keskusteluista on sävyiltään neutraaleja ja aiheiltaan yleisluontoisia: esimerkiksi säästä, marjastuksesta ja sienestyksestä ja vuoden 2008 kesäolympialaisista puhutaan paljon. Tämä on odotuksenmukaista, sillä tällaisissa tilanteissa harvemmin keskustellaan kovin henkilökohtaisista asioista. Kampaajan ja asiakkaan välillä vallitseva asiakkuussuhde vaikuttaa epäilemättä siihen, että aiheet pysyvät melko neutraaleina. Keskustelijat ovat myös olleet tietoisia siitä, että heidän puhettaan nauhoitetaan, mikä on saattanut vaikuttaa keskustelunaiheiden valintaan.

Nauhoittamisen vaikutusta puheeseen on mahdotonta arvioida tyhjentävästi, mutta uskoisin, että informantit pystyvät keskustelemaan melko luontevasti. Tätä puoltaa se, että joissakin keskusteluissa juoruillaan ihmisistä vapaasti peittelemättä heidän henkilöllisyyksiään ja puhe vaikuttaa muutenkin melko vapautuneelta. Suurin osa asiakkaista ei myöskään kommentoi nauhoittamista mitenkään. Mielestäni keskusteluihin vaikuttaa nauhoittamista enemmän se, että kyseessä on kampaajan ja asiakkaan eikä esimerkiksi perheenjäsenten välinen, täysin vapautunut keskustelu.

Aineistossa viitataan *hän*-pronominilla paitsi elollisiin olioihin, myös elottomiin, kuten hiuksiin, perunalajikkeeseen kuin optikonliikkeeseenkin (*monelta hänen auvennoon tuo optikol liike*). Myös erään asiakkaan koiraan viitataan sekä pronominilla *hän* että *se* aivan samaan tapaan kuin voisi viitata ihmiseen (lemmikkeihin ja eläimiin *hän*-pronominilla viittaamisesta ks. esim. Siitonen 2008; Hyvärinen 2010). Nämä tapaukset ovat eittämättä kiinnostavia ja tutkimisen arvoisia, mutta jätän ne tämän tutkielman ulkopuolelle, samoin kuin monikolliset henkilöviitteet ja viittaukset läsnäolijoihin. Aineistossani on myös kaksi viittausta fiktiivisiin olentoihin, *luontoäitiin* sekä satuhahmoon nimeltä *Koli Kolilainen*. Jätän myös sen analyysin ulkopuolelle. Tutkimuksen ulkopuolelle jäävät myös nol-lapersoonat eli avoimet 3. persoonan viittaukset.

1.4 Menetelmä

Tutkimukseni on aineistolähtöistä, eli analyysini perustuu aineistosta tekemiini havaintoihin. Aluksi poimin aineistostani kaikki yksikön kolmannen persoonan henkilöviitteet, minkä jälkeen jaottelin ne kolmeen ryhmään: propriisiin ja appellatiivisiin henkilöviitteisiin sekä pronominiviitteisiin. Propri-sella viitteellä tarkoitan henkilöviitettä, joka koostuu joko paljaasta propriista tai propriista, jota edeltää esimerkiksi pronominitarckenne. Esimerkiksi *Hampisen Vilho* on propriiviite. Appellatiiviset viitteet voivat koostua pelkästä appellatiivista, kuten *sisko*, tai appellatiivista ja pronominitarckenteesta tai muusta määritteestä, kuten *yks mummo*. Pronominiviitteisiin kuuluvat ainoastaan paljaat persoona- ja demonstratiivipronomininit: esimerkiksi viitteen *tuo Pitkämäki* lasken siis propri- enkä pronominiviit-teeksi. Aineistossa on yhteensä 517 kolmannen persoonan henkilöviitettä. Niistä propriisia on 156, appellatiivisia 137 ja pronominiviitteitä 224. Olen eritellyt henkilöviitteiden määrät keskusteluittain oheiseen taulukkoon. Taulukosta käyvät ilmi myös keskustelujen nimet sekä tunnisteet, joilla tallen-teet on arkistoitu Kotimaisten kielten keskuksen. Itse litteroimani keskustelut on merkitty sekä tau-lukossa että esimerkkien yhteydessä L-kirjaimella. Edellä mainittujen henkilöviitteiden lisäksi olen tarkastellut anaforisia nolliä, jotka ovat lauseessa subjektin asemassa. Niitä en tarkastele tyhjentävästi

vaan esittelen tyypillisiä anaforisia nollija ja perehdyn tarkemmin kahteen erikoisempaan tapaukseen, joissa referentti on pääteltävissä ainoastaan kontekstista.

Taulukko. Henkilöviitteiden määrät keskusteluittain.

Keskustelu	Propriiset henkilöviitteet	Appellatiiviset henkilöviitteet	Pronominiviitteet	Yhteensä
Aika vaaltee (M2U00072 alkuosa, L)	-	2	4	6
Kanit (M2U00072 loppuosa, L)	-	3	4	7
Lenkillä käyty (M2U00349, L)	11	5	16	32
Marjat tallessa (M037)	26	5	38	69
Otsatukka (M043)	7	1	12	20
Permiskokkeet (M2U00073, L)	2	-	3	5
Pyöreästi (M041)	1	3	1	5
Repsahtanna (M044)	9	28	12	49
Setä (M045)	12	12	16	40
Sieniä ja sadetta (M038)	5	15	6	26
Silikoonnii (M2U00071, L)	17	6	39	62
Silmät (M046)	13	15	11	39
Syksyä ilmassa (M039)	8	9	10	27
Syöpäläissii (M2U00347, L)	3	2	6	11
Säkkyrä (M2U00077, L)	6	3	29	38
Täti (M2U00348, L)	3	4	1	8
Väri (M047)	33	24	16	73
Yhteensä	156	137	224	517

Taulukosta näkyy, että henkilöviitteiden määrät vaihtelevat suuresti eri keskustelujen välillä. Vaihtelua selittää osin jo keskustelun pituus: viisi henkilöviitettä sisältävä *Pyöreästi*-keskustelu kestää vain 17 minuuttia 52 sekuntia, kun taas *Väri*-keskustelu, jossa on 73 henkilöviitettä, kestää 44 minuuttia 42 sekuntia. Tärkein henkilöviitteiden määrää selittävä tekijä vaikuttaisi kuitenkin olevan asiakkaan ja kampaajan tutuus. Molemmissa mainitsemissani keskusteluissa kampaajana toimii Kaisa, mutta

Pyöreästi-keskustelun toisena osapuolena on iäkäs nainen ja *Väri*-keskustelun noin 40-vuotias eli Kaisan ikäinen nainen. *Pyöreästi*-keskustelun aiheet ovat hyvin yleisluontoisia: Kaisa virittelee keskustelua esimerkiksi meneillään olevista olympialaisista ja formulakisoista, mutta asiakas toteaa, ettei ole lainkaan kiinnostunut niistä, joten keskustelu tyrehtyy. Keskustelu sisältää myös pitkiä taukoja. Kaisa ja asiakas eivät välttämättä ole lainkaan tuttuja toisilleen edes aiemmilta kampaajakäynneiltä, sillä kumpikaan ei missään vaiheessa tuo ilmi, että Kaisa olisi aiemmin ollut asiakkaan kampaajana. *Väri*-keskustelusta sen sijaan käy ilmi heti alussa, että asiakas on käynyt Kaisalla laitattamassa hiuksiaan jo pidemmän aikaa. Keskustelun ilmapiiri on vapautunut: Kaisa ja asiakas vitsailevat keskenään useamman kerran, ja keskustelu etenee luontevasti ilman pidempiä taukoja. Sekä Kaisa että asiakas puhuvat lapsistaan ja tuttavistaan, joten luonnollisesti myös henkilöviitteitä on enemmän.

2 PROPRISET HENKILÖVIITTEET

Aineistoni henkilöviitteistä 156 on propria eli erisnimen sisältäviä. Esittelen tässä luvussa kolme erilaista propriiviitteen tyyppiä: paljaat propriit, demonstratiivipronominista ja propria koostuvat viitteet sekä genetiivimääritteestä ja propria koostuvat viitteet.

2.1 Paljaat propriit

Aineiston selvästi suurin propriusten viitteiden ryhmä on paljaat propriit eli ne henkilöviitteet, jotka sisältävät ainoastaan erisnimen. Paljas propriiviite voi olla pelkkä etunimi, sukunimi tai etunimen ja sukunimen yhdistelmä. Myös lempinimet luetaan propriiviiteiksi (esim. Salonen 2014), mutta sellaisia ei aineistossani ollut. Tämä johtunee siitä, että aineistoni keskustelut ovat asiointitilanteita, joissa lempinimien käyttö ei ole kovin odotuksenmukaista: puhujat eivät voi luottaa siihen, että vastaanottaja pystyisi tunnistamaan referentin lempinimen perusteella. Salosen (2014) aineistossa taas lempinimiä esiintyy, mikä selittyy varmasti sillä, että hänen informanttinsa ovat sisaruksia, joilla on paljon yhteisiä tuttavuuksia. Paljaita propreja on 156 propriiviitteestä 119. Sacks ja Schegloff (1979: 23–24) ovat todenneet, että puhujat yleensä käyttävät mahdollisimman yksinkertaista henkilöviitettä, kuten paljasta etunimeä. Paljaiden proprien suuri osuus kaikista propriiviitteistä todistaa, että puhujat todella pyrkivät mahdollisimman selkeään henkilöviitteeseen.

Ehkä yllättävintä aineistossani on nominatiivisijaisista etunimestä ja sukunimestä koostuvien viitteiden eli *Matti Meikäläinen* -rakenteiden vähyys. Voisi kuvitella, että tilanteessa, jossa puhujat eivät ole kovin tuttuja toisilleen eivätkä välttämättä ole varmoja, tunnistaako vastaanottaja referentin, etunimi + sukunimi -viite olisi tyypillinen ja referentin tunnistamisen kannalta varma viitetauskeino. Aineistoni kuitenkin todistaa toista: tällaisia rakenteita on koko aineistossa vain neljä erilaista. Niistä kolme viittaa maanlaajuisesti tunnettuun julkisuuden henkilöön: *Vappu Pimiä* (kolme esiintymää), *Kiira Tsyrlun* [Kyra Kyrklund] ja *Olli-Pekka Karjalainen*. Neljäs viite on eräänlainen rajatapaus, sillä sen referentti on taiteilija, joka on tunnettu Pohjois-Karjalassa muttei kuitenkaan yhtä laajalti kuin mainitsemani julkisuuden henkilöt. Jätän häntä koskevan viitteen esittelemättä tarkemmin, koska hänen henkilöllisyytensä olisi pääteltävissä keskustelusta, vaikka käyttäisin peitenimeä. Esimerkissä 1 keskustellaan useista suomalaisurheilijoista:

- (1)
01 Kaisa: no ootkos noita olympialaisia (.) seuranna.
02 asiakas: kyllä jonkuv verram mutta en niim mahottomas*ti
03 [(oo)*.] Suomellahan on menny 'aevah hyvi.

04 Kaisa: [noo-o.]
 05 no (.) eikös ne kolommee mitallii lähtennä,
 06 asiakas: niij ja sittä pistessijoja on tulluk kan*sa(h)*.
 07 Kaisa: on[han nii]tä kato, eikös se (.) (mite a'-) (.)
 08 asiakas: [nii.]
 09 Kaisa: tää uimari (.) Anna-Mari Sep- (.) Seppänenkö
 10 se ov vai Seppälä. [Seppä]lä. eiks se ollun neljäs.
 11 asiakas: [nii.]
 12 nii 'ol nii.
 13 Kaisa: ja (.) näitä, (ook se əu) (.) nää v- allek
 14 kymmenen ne om pistessivo- -siju- -sijoja.
 15 asiakas: eiks se oos se kahekssaa 'asti', []
 16 Kaisa: [eiku kahe]kssaa 'asti.
 17 asiakas: niih. nii.
 18 Kaisa: niin ku onhan (.) eiks se Hirvi ollu,
 19 asiakas: Hirvi ja (.) moukarissa (.)
 20 Kaisa: ni[i.]
 21 asiakas: [Olli]-Pekka Karjalai[nej ja] (.) sitter
 22 Kaisa: [joo.]
 23 asiakas: ratsasta(j)at. missä hevossii,
 24 Kaisa: #əə# moneksko (.) jäi.
 25 asiakas: kaheksannek[*si*.]
 26 Kaisa: [kahe]ksanneks jo[o.]
 27 asiakas: [niin.] nii.
 (M039 Syksyä ilmassa)

Kampaaja avaa keskustelun parhaillaan käynnissä olevista olympialaisista. Hän tuottaa ensin viittauksen *tää uimari Anna-Mari Seppänenkö se ov vai Seppälä*, joka koostuu appellatiivisesta viitteestä *tää uimari* sekä proprisesta – joskin väärin muistetusta – nimestä *Anna-Mari Seppänenkö* ja korjauksesta *vai Seppäläkö se oli*. Tämän jälkeen viitataan demonstratiivipronominilla *se* ja sukunimellä (rivi 18) sekä pelkällä sukunimellä (rivi 19) Hirvi-nimiseen urheilijaan. Rivillä 21 asiakas tuottaa paljaista etunimestä ja sukunimestä koostuvan viitteen *Olli-Pekka Karjalainen*, jonka kampaaja kuittaa ymmärretyksi dialogipartikkelilla *joo*. Viite on hyvin yksinkertainen ja helposti ymmärrettävä.

Myös Salonen (2014: 112–113) on havainnut, että julkisuuden henkilöihin viitattaessa etunimi + sukunimi -rakenne on odotuksenmukainen ja että kyseistä rakennetta käytetään silloin, kun puhuja luottaa vastaanottajien tuntevan referentin joko julkisuudesta tai muuta kautta. Julkisuuden henkilöihin viittaaminen on mielestäni poikkeuksellista kahdesta syystä. Ensinnäkin heidät tunnetaan nimenomaan koko nimellään, ja toisekseen heihin on ikään kuin ”pakko” viitata niin, sillä esimerkiksi pelkällä etunimellä viittaaminen olisi liian tuttavallista ja antaisi olettaa, että puhuja tuntee referentin henkilökohtaisesti. Jos siis puheena on julkisuuden henkilö Olli-Pekka Karjalainen, häneen viitataan

etunimellä ja sukunimellä, koska pelkällä etunimellä viittaaminen antaisi ymmärtää puhujan viittavan johonkuhun itselleen tuttuun Olli-Pekkaan, mikä taas vaikeuttaisi tunnistusta. Julkisuuden henkilöihin viittaamiseen palaan luvussa 2.2.

Paljon etunimi + sukunimi -rakenteita yleisempiä ovat rakenteet, jotka koostuvat genetiivisijaisesta sukunimestä ja etunimestä. Niitä on aineistossa kaikkiaan 10: *Kontion Olli*, *Kokon Leena*, *Parkkisen Pirkko*, *Suhosen Valma*, *Jaatisen Pertti*, *Kokkosen Taina*, *Karvisen Janna* (esimerkki 3), *Pikkaraisen Taimi*, *Karilan Taimi* ja *Hampisen Vilho*, jonka esittelen seuraavaksi:

- (2)
01 asiakas: jä sitten (.) männääm mökkitieles sielä on sitten
02 semmoner rumpu.
03 Kaisa: iso vielä.
04 NAURAHTAA
05 asiakas: pikkunen. jotta siihe ei tarvinna (--)
06 te[häk kun,]
07 Kaisa: [joo.] mut riittikö ihan tavaliset tämmöset (.)
08 pienet [rumpuputket]
09 [PIIRTÄÄ KÄSILLÄÄN ILMAAN YMPYRÄN]
10 [vaan,]
11 asiakas: [riit]ti.
12 Kaisa: riit[ti ettei tarvin]na ol[lan niitä] mitkä oh
13 asiakas: [riiti.] [ei.]
14 Kaisa: [hirmu] (.) i[soja.]
15 asiakas: [ei.] [ei vua]tinneet (.) se vesipiiriltä
16 piti se lupa ja (.) sieltä ne hyväksyvät ne.
17 mutta se (.) toinen on siinä (.) onko **Hampisen**
18 **Vilhon** (.)
19 Kaisa: jo[o. t_sen] tiiäm. m.
20 asiakas: [niin,]
21 se on siinä, tiiätkös sinä sem paekan.
22 Kaisa: no (.) no mie ooj joskus pikkusena käynnäs siellä
23 ku sehä 'o 'ä- Vilhon (.) vaemo om meijä 'äetin (.)
24 serk[ku.]
25 asiakas: [nii.] mutta (h)yöhä 'ellä etemppee kun se (.)
26 mistä meilel [lähttöö se] tie. mutta heilä om
27 Kaisa: [nii.]
28 asiakas: mökki siinä saman tien (.)
29 Kaisa: joo.
(M044 Repsahtanna)

Asiakas selittää Kaisalle reittiä mökilleen ja tuottaa viiteen *Hampisen Vilho*. Kaisa tunnistaa referentin ja viittaakin tähän myöhemmin pelkällä etunimellä (rivi 23). Tällainen henkilöviittaus on aineistossani melko yleinen: suurin osa etunimen ja sukunimen sisältävistä henkilöviitteistä rakentuu juuri genetiivisijaisesta sukunimestä ja etunimestä. Jaakola (2004: 101) toteaa, että genetiivisijainen suku-

nimi + etunimi -rakenne on kontekstisidonnaisempi ja tuttavallisempi kuin etunimi + sukunimi -rakenne. Hakulinen (2001: 174) toteaa saman ja huomauttaa, että puhelinkeskustelussa genetiivisijainen sukunimi + etunimi -rakenne on mahdollinen vain, jos soittaja tunnistaa vastaanottajan. Vastavasti puheluun vastaava henkilö ei voi käyttää tätä muotoa, koska ei tiedä soittajan henkilöllisyyttä etukäteen. Hakulisen tutkimusaineisto koostuu lankapuhelinkeskusteluista, joissa soittajan tiedot eivät olleet vastaanottajan tiedossa, toisin kuin nykyisissä matkapuhelinkeskusteluissa. Salonen (2014: 113–115) toteaa, että hänen aineistossaan paljaista etunimestä ja sukunimestä koostuvaa henkilöviitettä käytetään silloin, kun referentti on vastaanottajien tunnistettavissa ja genetiivisijaista sukunimeä ja etunimeä sellaisissa tilanteissa, joissa tunnistus ei ole heti onnistunut, jolloin rakenne ikään kuin muistuttaa vastaanottajaa siitä, että tämä kyllä tuntee referentin. Mielestäni esimerkissä 2 kyseessä ei ole kumpikaan tapaus, vaan asiakas käyttää genetiivisijaisesta sukunimestä ja etunimestä koostuvaa viitettä siksi, ettei ole edes viitettä tuottaessaan aivan varma, tunnistaako Kaisa referentin. Kaisakin ehkä ymmärtää, ettei asiakas tiedä, tunnistaako hän referentin, koska osoittaa tunnistaneensa referentin toteamalla *joo. sen tiiän*. Tämän jälkeen asiakas vielä varmistelee Kaisalta, tietääkö tämä kyseessä olevan paikan. Ero Salosen tutkimukseen selittynee informanttien suhteella toisiinsa: Salosen informantit ovat sisaruksia ja toisilleen hyvin tuttuja, jolloin myös heidän tuttavapiirinsä on pitkälti yhteinen. *Repsahtanna*-keskustelun osapuolet ovat kyllä jonkin verran tuttuja toisilleen, mutta eivät tunne toisiaan ja toistensa tuttavapiiriä yhtä hyvin kuin sisarukset. Keskenään hyvin läheisten informanttien henkilöviittaustavat siis eroavat huomommin toisensa tuntevien informanttien henkilöviittaustavoista.

Esimerkissä 3 Tanja taas tukee tunnistamista vaihtamalla pelkästä etunimestä koostuvan viitteen genetiivisijainen sukunimi + etunimi -malliseksi rakenteeksi:

(3)

- 01 asiakas: töitä riittää.
 02 Tanja: no kyllä. nii **Janna** tulee **Karvisen Janna** miulle kesäks töihin.
 03 asiakas: aijaa.
 04 Tanja: ja häähän on kamppaamokoulussa vuoden nyttien nii (- -)
 05 ihan kiva ku tulee niin ku saapi niinsanottuu työkaverii
 06 asiakas: nii.
 07 Tanja: sekkii on ihan kiva itelle vaihtteeksi.
 08 asiakas: nii vaikka vuoden on vasta ollun nii (- -)
 09 Tanja: nii oo siis osovvaa ja kato permiskokkeet teki jo syksyllä ja. niillähä
 10 on nykysin että periaatteessa ei ku yhtenä vuotena käypi kaikki semmoset,
 11 ja sit vasta rupevvaat teoriaossuutta kahtena se om muuttunu
 12 iha' erillaiseks nii (1.5) nii se oj jotenkkiim
 13 muuttunu nii se teki syksyllä jo permiskokkeet se (- -) täysin permistä
 14 ne tehhään asiakaspalvelutyötä tekeväs jo (.) eka vuonna
 15 et ne niinku periaatteessa osovvaa kai kaikki. (1.4)
 16 ja leikkaukset ja kaikki. ja ens vuonna on sitte anatomiat ja kaikki
 17 tämmö- mut mitä niinku ihan samahan se on. kun ne kuitenkin käyvväl läpi.

Ennen esimerkkiä Tanja käy vastaamassa puhelimeen ja varaa soittajalle kampaaja-ajan. Kun hän palaa asiakkaan luokse, tämä aloittaa keskustelun toteamalla *töitä riittää*, mikä viittaa Tanjan käymään puhelinkeskusteluun. Tästä Tanja jatkaa kertomalla, että hänelle on tulossa kesäksi töihin *Janna - - Karvisen Janna*. Tanja siis käyttää ensin mainintana pelkkää referentin etunimeä mutta tarkentaa heti viitettä lisäämällä genetiivimuotoisen sukunimen. Hän ei ole varma, kykenisikö asiakas tunnistamaan referentin pelkän etunimen perusteella, joten hän tarkentaa viitteen sellaiseksi, jonka uskoo asiakkaan tunnistavan. Asiakkaan pelkästä dialogipartikkelista *aijaa* koostuva vastaus on siinä mielessä kiinnostava, ettei se ota oikeastaan ollenkaan kantaa siihen, tunnistiko asiakas todella referentin vai ei – se ainoastaan ilmaisee, että asiakas on vastaanottanut uutisen eli itselleen uuden tiedon (VISK § 1049). Vaihtoehtoja on kaksi: joko asiakas tunnisti referentin tai ei tunnistanut mutta jätti mainitsematta sen Tanjalle. Tunnistuksella ei ole keskustelun kannalta suurtakaan merkitystä, sillä tarinan tärkeintä antia on se, että Tanja saa itselleen kesäksi työkaverin – ei se, kuka työkaveri on. Keskustelu jatkuukin ensiviitteen jälkeen yleisellä, kampaajaopiskelijoita käsittelevällä tasolla, eikä Jannaan enää palata.

Pelkällä paljaalla sukunimellä viittaaminen on aineistossani melko harvinaista. Seuraavassa esimerkissä sukunimellä viitataan julkisuuden henkilöihin:

(4)

- 01 Kaisa: meillä jo Kuisma meinas tänä aamuna yksinnääl
02 lähti ni (.) [meinas myöhästtyyk keihäskissoo piti
03 asiakas: [HYMYILEE, NAURAHTAA, NYÖKYTTELEE
04 Kaisa: nii 'aktiivisestik kahttoo.] e'- ei sukkijjaam
05 asiakas: (VÄLILLÄ KAISAN TAKANA)]
06 Kaisa: meinanna millääm malttoo kul piti kahttoo kun
07 Terot heitti jä (.)
08 asiakas: joo. no mi[ten] ne heitti.
09 Kaisa: [minä,]
10 kaekki kolome suomalaiset oj jatkossa.
11 asiakas: NYÖKYTTELEE
12 .*aa*. millon se on se fin-, onko se jo
13 [(-,]
14 Kaisa: [laovant]taina on finaali. [nyt on] kato' (.)
15 asiakas: [jaa.]
16 Kaisa: toi (.) Pitkämäki /ja/ (.) mikä se_on se toinen.
17 asiakas: PUISTELEE PÄÄTÄÄN
18 minä en (-),
19 Kaisa: **Järvempää. Pitkämäki** jä **Järvempää** toine 'ol (.)
20 **Pitkämäki** oli (.) kolmonej ja **Järvempää** nelone
21 neljantena jatkossa ja (.) tääh'ä 'oli tää sitte
22 Teemu (.) se_oli (.) rimaa hi[poen.

23 asiakas: [NYÖKKÄÄ JA NAURAHTAA
 24 Kaisa: NAURAA
 25 asiakas: no hyvä. hirmu vähä tulee kotona (.) seu-
 26 seurattuu kun tuossa töissä joutuu kuuntelemaan
 27 koko ajan sitä huuttoo niin tuntuu että ei
 28 niin ku 'ennee (.) kottiin kum männöö ni' (.)
 29 Kaisa: no (.) ei[häm meillähäm] muutev vae kato' (.)
 30 asiakas: [(ej) jaksa.]
 31 Kaisa: Visahan se uamalla ku heräs (.)
 32 asiakas: mm.
 33 Kaisa: ensimmäisenä että >>[miesten keihäs on>> nii,]
 34 asiakas: [NAURAHTAA]
 35 .æ. kyllä miekkiit tykkäis kattoo just näitä
 36 finaaleja jos niissä on (.) suom- suomalaissii
 37 ja (.)
 270 Kaisa: (*.mm.*)
 (M047 Väri)

Asiakas on maininnut Kaisalle, että hänen tyttärensä on alkanut lähteä kouluun itsekseen eikä ole myöhästynyt kertaakaan. Keskustelussa on noin puolen minuutin mittainen tauko, jonka jälkeen Kaisa kertoo poikansa meinanneen myöhästyä koulusta olympialaisten katsomisen takia. Tämän jälkeen keskustelu jatkuu olympialaisista. Kaisa tuottaa rivillä 7 eräänlaisen kollektiivisen viitteen *Terot*, ja alkaa rivillä 16 muistella heidän sukunimiään. Hän tuottaa ensin viitteen *toi Pitkämäki*, jonka keskellä on tauko, ja pohtii sen jälkeen ääneen *mikä se on se toinen*. Hän siis muistelee urheilijoiden sukunimiä puhuessaan. Kaisan yrittäessä muistaa urheilijoiden sukunimiä asiakas puistelee päätään ja toteaa *minä en*, mikä viittaa siihen, ettei hän tiedä kyseisten urheilijoiden nimiä. Rivillä 19 Kaisa muistaa toisen Teron sukunimen olevan Järvenpää ja viittaa tästä eteenpäin heihin sukunimillä. Rivillä 21 ja 22 hän viittaa vielä johonkuhun suomalaisurheilijaan *täähä 'oli tää sitte Teemu*, mutta tämä referentti jää vaille tarkempaa viittausta ja tunnistusta. Asiakas ei tunnista keskustelun referenttejä ja perustelee tietämättömyyttään sillä, ettei ole juurikaan seurannut kisoja eikä ole erityisen kiinnostunut niistä.

Aineistossani on myös muutama paljaasta sukunimestä koostuva viite, jonka referentti ei ole puhujalle tuttu julkisuudesta vaan tosielämästä.

(5)
 01 Kaisa: onkos siihenkkään karanna siitä niitä vii- (.)
 02 æh puutarha(v)at-,
 03 NAURAHTAA
 04 asiakas: eijj_oo'. ei(häm myö ol't) puutarhavattu[ja.
 05 Kaisa: [niiv vaan
 06 asiakas:]
 07 Kaisa: kato]k ku eikös siinä ook

08 [katol **Leinosella** niij ja jos] niitä vähä karkovvaa
 09 asiakas: [ol'han Ha(-)ulla,]
 10 Kaisa: sinnep pusikkoon niin nehä 'oes isoja sit[te?]
 11 asiakas: [niiv vaa]n
 12 kumpa ne ei oom minkkäämmakussii.
 13 Kaisa: mm.
 (M037 Marjat tallessa)

Kaisa ja asiakas keskustelevat marjastamisesta, ja Kaisa on kertonut keränneensä vadelmia. Hän tiedustelee, onko asiakkaan tontille ”karannut” puutarhavadelmia ja perustelee ajatustaan sillä, että *Leinosella* kasvaa puutarhavadelmia. Asiakas tunnistaa heti referentin ja viittaa tähän seuraavalla rivillä mahdollisesti etunimellä. Myös konteksti helpottaa tunnistusta: on oletettavaa, että Leinonen on asiakkaan naapuri, koska jos hänen tontillaan kasvavien puutarhavadelmien on mahdollista villiintyä kasvamaan myös asiakkaan tontille, on heidän tonttiansa oltava vierekkäin.

Paljaiden sukunimien maininnat voivat viitata paitsi todellisiin referentteihin, myös paikkoihin. Omassa aineistossani mainitaan *Erosen paikka* (*Repsahanna*-keskustelu) sekä *Kervinen* (*Repsahanna*- ja *Marjat tallessa*-keskustelut), joka viittaa ruokakauppaan. Kaiken kaikkiaan paljaalla sukunimellä viittaaminen yksittäiseen referenttiin on aineistossani melko harvinaista. Saman on todennut Salonen (2014:115): hänen aineistossaan on vain kaksi paljaasta sukunimestä koostuvaa viitettä, joilla ei viitata paikkaan vaan todelliseen referenttiin.

Salonen (2014: 101) on todennut, että paljaita etu- tai lempinimiä käytetään ensimmäintoina silloin, kun puhuja luottaa vastaanottajan tunnistavan referentin. Naumanen (1992: 40) huomauttaa, että pelkän etunimen käyttö edellyttää puhujalta tarkkaa vastaanottajan tietojen tuntemista, minkä takia pelkästä etunimestä koostuvat henkilöviitteet toimivat ainoastaan tuttavallisissa arkikeskusteluissa. Tämä pitää paikkansa omassakin aineistossani: sellaisissa keskusteluissa, joissa kamppaaja ja asiakas eivät selvästi tunne toisiaan, paljaita etunimiä ei käytetä. Muutoin paljaat etunimet ovat aineistossani yleisiä ja esiintyvät suurimmassa osassa keskusteluja. Esimerkissä 6 ensiviite on paljaasta etunimestä koostuva proprinen viite.

(6)
 01 asiakas: mujitutak kum mie lähen tästä että mie meen
 02 **S**irruu käyttämmään hammaslääkärissä.
 03 Kaisa: jaha. yritän.
 04 MOLEMMAT NAURAVAT
 05 asiakas: opettajalle laetoin tänä aa- aamuna vie-
 06 viesttii että (.) >>sanom millon sem pittää
 07 lähtteek kävelemmää että jos (.) (ku) mie en (.)
 08 kerkkii>>?
 09 Kaisa: joo?
 10 asiakas: nii (.) joo hänem pittää laettaap puhelimmeen

11 herätys että muisttaa.
 12 NAURAHTAA
 13 Kaisa: mut ek- (.) siekkihän saesit puheli- etkös saes
 14 [muistutusta. mm.]
 15 asiakas: [saesiham mie mu]istutuksev vam mie (.) luo-
 16 luota 'ihtteeni että mie (.) muistan sen tästä
 17 lähtiissä. (8.1) meill_o 'ihmmeeh hyvi 'alakanus
 18 se että **Siru** lähtöö yksin (.) [linja-]auttoon
 19 Kaisa: [niinkö?]
 20 asiakas: nii. eijj_ook kertaakkaam myö- myöhästynyv vielä.
 (M047 Väri)

Asiakas katkaisee keskustelussa olleen pienen tauon mainitsemalla tyttärensä hammaslääkärikäynnin. Hän ei ole aiemmin maininnut tytärtään Sirua nimeltä, vaikka onkin ohimennen kertonut saattaneensa lapsensa koulubussiin aiemmin aamulla. Hän kuitenkin viittaa Siruun ilman minkäänlaista määritettä, pelkällä etunimellä, joten hän olettaa Kaisan pystyvän tunnistamaan referentin. Näin tapahtuukin: Kaisa vastaa epäröimättä eikä ilmaise mitenkään, ettei tunnista referenttiä, ja asiakas jatkaa Sirusta puhumista *se*-pronominilla (rivi 6) ja pelkällä etunimellä (rivi 18). Sujuvan tunnistuksen taustalla on todennäköisesti Kaisan ja asiakkaan välinen tuttuus. Keskustelusta on ilmennyt jo aiemmin, että Kaisa on ollut asiakkaan kampaaja jo pidemmän aikaa ja että he ovat käyneet toisilleen tutuiksi. Tuttavuus näkyy keskustelun muissakin henkilöviitteissä: molemmat osapuolet viittaavat perheenjäseniinsä useimmiten pelkällä etunimellä. He ovat siis keskustelleet perheenjäsenistään ennenkin ja luottavat toisen osapuolen tunnistavan nämä. Naumanen (1992: 39) toteaaakin, että pelkkä etunimi on henkilöviittauksista intiimein ja henkilökohtaisin. Ei siis ole lainkaan yllättävää, että keskustelijat viittaavat perheenjäseniinsä pelkillä etunimillä silloin, kun luottavat vastaanottajan tunnistavan heidät.

Paljaista propreista ja erityisesti pelkistä etunimistä koostuvia henkilöviitteitä käytetään useimmiten silloin, kun puhuja tietää vastaanottajan tunnistavan referentin. Puhuja voi kuitenkin käyttää pelkän etunimen sijaan etunimestä ja sukunimestä koostuvaa viitettä tai tarkentaa viitettään helpottaakseen tunnistusta. Sellaisessa tilanteessa toteutuu Sacksin ja Schegloffin (1979) *recipient design* -periaate: puhuja muokkaa henkilöviitteestä sellaisen, että juuri kyseinen kuulija kykenee tunnistamaan referentin. Tällainen henkilöviitteen muokkaus toteutuu muun muassa esimerkissä 3, jossa kampaaja tarkentaa viittaustaan paljaasta etunimestä *Janna* sukunimen sisältävään viitteeseen *Karvisen Janna*. Hän tajuaa puhuessaan, ettei asiakas ehkä kykene tunnistamaan Jannaa pelkän etunimen perusteella, ja lisää viitteeseen sukunimen.

2.2 Demonstratiivipronomini + propri -rakenteet

Aineistossani esiintyy jonkin verran myös sellaisia propriasia viitteitä, joihin on yhdistynyt demonstratiivipronomini *se* tai *tuo*. Naumasan (1992: 45–46) mukaan puhuja voi demonstratiivipronomien avulla osoittaa vastaanottajalle referentin tuttuuden jo ennen varsinaista henkilöviitettä. Myös *se*-pronominin artikkelimaisuutta tutkinut Laury (1996: 168) esittää, että *se* viittaa nykykielessä tunnistettavaan referentteihin, ja sitä voidaan käyttää ensimmäinnoissakin silloin, kun puhuja olettaa vastaanottajan tunnistavan referentin. Esimerkissä 7 demonstratiivipronominin edeltävätkin viittauksia tuttuihin suomalaisurheilijoihin:

- (7)
- 01 asiakas: #(niin) (--)#, (9.0) ois viimmessä kesä(se)ssä
02 kunnossa **tuo Pitkämäki** (kun) (--)(semmosessa
03 kun[nossa kuv] vii]mme kesänä oli *(hiän)*.
04 Sisko: [mm.]
05 niin nyt en, hyvi 'arvotus on se [*että*],
06 asiakas: [ni]: se on
07 ihan arvo[(tus).]
08 Sisko: [mm.] mitenkä hiä' (.) pär*jevvää*.
09 (3.8) toivottavasti. ainahik karsinta- (.)
10 tästä (.) [p(ää)sis läpi.]
11 asiakas: [niij ja tuo] (.) harji- karsinta
12 pi[täs sua]hav vual läpi.
13 Sisko: [mm.]
14 *nii*. olikos niitä niitä naisten (.) näissä (.)
15 keihäs(-). oliko niistä ollenkkaat tuota muita kun
16 se Ing*bäri*.
17 asiakas: eij_ol[lu.]
18 Sisko: [ei.] et ei olluk ku se yks van.
19 asiakas: nii.
20 Sisko: *joo*.
21 asiakas: eihän se tuo **Kokkosen Taena** ei suanna sitä läpi
22 mänemmään.
23 Sisko: joo joo.
(M045 Setä)

Sisko ja asiakas keskustelevat olympialaisista ja suomalaisurheilijoiden menestyksestä niissä. Katkelmassa suomalaisurheilijoihin viitataan joko etu- ja sukunimellä tai pelkällä sukunimellä, mikä onkin odotuksenmukaista: Naumanen (1992: 24) on todennut, että julkisuuden henkilöihin viitataan useimmiten juuri etu- ja sukunimellä tai pelkällä sukunimellä. Urheilijoiden nimeämistä lehtiotsikoissa tarkastellut Karhunpesä (2012: 109–110) on tehnyt saman havainnon.

Esimerkissä 7 esiintyvien suomalaisurheilijoiden nimiin on liitetty demonstratiivipronomini *se* tai *tuo*. Rivillä 2 *tuo*-pronominin on liittynyt pelkän sukunimen sisältävään henkilöviitteeseen *Pitkämäki* ja rivillä 21 sukunimen ja etunimen sisältävään viitteeseen *Kokkosen Taina*. Naumasen (1992: 51) mukaan *tuo* korostaa referentin yleistä tunnettuutta: puhuja siis olettaa referentin olevan vastaanottajan helposti tunnistettavissa. *Tuo Pitkämäki* -viitteessä myös *se*, että varsinainen propriiviittaus koostuu pelkästä sukunimestä, ilmaisee asiakkaan olettavan, että Sisko pystyy tunnistamaan referentin. Oletus on varmasti aivan perusteltu, onhan Tero Pitkämäki edelleenkin yksi tunnetuimmista suomalaisurheilijoista. Lisäksi tunnistusta helpottaa keskustelukonteksti. Referentin tunnistus onnistuu kin ilman ongelmia.

Tuo Pitkämäki ja *tuo Kokkosen Taina* ovat kyseisten referenttien ensimmäinnat, ja Seppänen (1998: 71–72) onkin todennut läsnäolijoihin kohdistuvien viittausten osalta, että *tuo* ohjaa vastaanottajien huomion puhetilanteeseen ja nostaa keskusteluun uusia referenttejä senhetkisen keskustelun ulkopuolelta. *Tuo*-pronominilla voisi tässäkin olla samanlainen tehtävä: kiinnittää kuulijan huomio uuteen, aikaisemmin mainitsemattomaan referenttiin. Seppäsen (mts. 72) mukaan *se*-pronominilla viitataan hänen aineistossaan ainoastaan sellaiseen henkilöön, joka on ollut puheena jo aiemmin, mutta tässä esimerkissä myös *se Ingbäri* on ensimmäintä. *Se*-pronominia voisi selittää *se*, että Sisko vaikuttaa muotoilevan viitettä puhuessaan ja olevan siitä hieman epävarma. Siskon vuorossa on taukoja ja hapuilua ennen viitettä, joten hän kenties yrittää muistella referentin nimeä puhuessaan. *Se* saattaa siis tässä tapauksessa toimia eräänlaisena täytesanana, jota Sisko käyttää hakiessaan sopivaa tai oikeaa nimeä.

Naumanen (1992: 47) osoittaa henkilöviitteiden *se*-pronominille useamman tehtävän. Ensimmäkin *se* ilmaisee vastaanottajalle, että tulossa on keskustelussa aiemmin mainitsematon mutta tunnistettava henkilöviite. Lisäksi puhuja voi *se*-pronominilla osoittaa etäistä suhdettaan referenttiin. Molemmat kriteerit täyttyvät esimerkin *se*-pronominin sisältävässä henkilöviitteessä (rivi 16): Ingbärgiä ei ole mainittu aiemmin keskustelussa, mutta hän on tunnettu ja helposti tunnistettavissa, eikä Sisko todennäköisesti tunne häntä henkilökohtaisesti.

Seuraavassa esimerkissä viitataan *tuo*-pronominilla, genetiivisijaisella sukunimellä ja etunimellä tosielämästä tuttuun referenttiin:

- (8)
01 Sisko: [sieniähi 'on] kyllä mutta tuota ei oon niin kun
02 sillee että vois kuvitella että (.) kun on on
03 märkät.
04 asiakas: niin. ei oo.
05 Sisko: märkä kesä niiv vois siitä (kuvatella). hirmu
06 hvyiä sieniä kylläkki 'että ei (oov vielä) (.)

07 asiakas: nii-i.
 08 Sisko: matosia.
 09 asiakas: ei oo'.
 10 Sisko: ja mustikat happannoo ja,
 11 asiakas: niin. minä ostin tuol- Moilasen Saijalta (.)
 12 os[tin] (.) niin tuota (.) [(-) ja jo kun s]oitti
 13 Sisko: [joo]. [mistä lies Sai-]
 14 asiakas: niin sano >>nyt on huonoja mustikat>>.
 15 Sisko: joo.
 (M046 Silmät)

Asiakas kertoo ostaneensa mustikoita *tuol- Moilasen Saijalta*. Hän aloittaa viitteen *tuo*-pronominilla mutta haparoi ja tuottaa genetiivisijaisesta sukunimestä ja etunimestä koostuvan viitteen. Seppänen (1998: 59) on todennut, että *tuo*-pronominilla voidaan tuoda huomion kohteeksi uusia henkilöitä, ja tästä on kyse myös tässä esimerkissä, sillä Saija on keskustelussa uusi referentti. *Silmät*-keskustelun informantit ovat toisilleen tuttuja vain kampaamoasioinnin kautta, joten he eivät voi tietää, kuinka hyvin toinen osapuoli kenetkin tuntee – vai tunteeo ollenkaan. Tässä tapauksessa etunimestä ja sukunimestä koostuva viite on turvallinen valinta, joka on todennäköisesti helpoin tunnistaa. Joka tapauksessa Sisko tunnistaa referentin onnistuneesti, sillä ensimmäinnän jälkeen hän aloittaa kysymään *mistä lie Sai-* (rivi 13). Ensimmäinnän ja tunnistamisen jälkeen viitteeksi riittää pelkkä paljas etunimi sekä asiakkaan käyttämät anaforiset nollat (*ja jo kun _ soitti niin _ sano* riveillä 12 ja 14).

Se-pronominista ja *proprista* koostuvalla henkilöviitteellä on kuitenkin mahdollista viitata myös puhujan henkilökohtaisesti tuntemiin henkilöihin, kuten esimerkissä 9.

(9)
 01 Kaisa: nykypäivänä jos (.) valakosipulihhiv vähä
 02 tuoksahtelloo tae (.)
 03 asiakas: nii-in. (-(-),]
 04 Kaisa: [saadikkas] tämä navetta jos tuota
 05 [on (.) ma]allaistalosta niin sehä 'on ihan
 06 asiakas: [nii.]
 07 Kaisa: jottain,
 08 asiakas: **se Rauno** sano tta tanssiloessa niin (.) tuota (.)
 09 kyllä seh huomas kuka ol' *mualta*.
 10 Kaisa: NAURAHTAA
 11 *nii*.
 12 asiakas: NAURAHTAA
 13 [eihän niitä niitä] suihkuja ennen (oos) (-)
 14 Kaisa: [kammaa-,]
 15 asiakas: (ol'luk),
 16 Kaisa: e[i kaks kerttoo] viikossa korkkeent[taan sauna,]
 17 asiakas: [sauna,] [nii.]
 (M044 Repsahtanna)

Esimerkin 9 edellä on puhuttu siitä, että ihmiset eivät olleet aiemmin niin herkkiä erilaisille hajuille, koska maataloja oli paljon ja oli esimerkiksi aivan tavallista lähteä kouluun suoraan navettatöistä peseytymättä ensin. Asiakas referoi Raunoa, jonka mukaan tansseissa oli helppo arvata, kuka oli maalta. Referaatti on tarkoitettu vitsiksi, sillä vaikka asiakas ei sano sitä suoraan, on tarkoituksena ilmaista, että maalaiset pystyi tunnistamaan hajun perusteella. Kaisa tulkitseekin referaatin vitsiksi ja naurahtaa sille. Asiakkaan käyttämä viittaus *se Rauno* ilmaisee referentin tuttuutta: Rauno on ilmeisesti asiakkaan mies. Rauno on tuttu myös keskustelukontekstissa, sillä hänet on mainittu jo aiemmin. Seppänen (1998: 208) onkin todennut, että hänen aineistossaan *se* viittaa aina referenttiin, joka on mainittu jo aiemmin. Tuttuudesta kertoo myös se, että *se*-pronominia seuraa etunimi. Kaisa todennäköisesti tunnistaa referentin tai ei ainakaan ilmaise mitenkään, ettei tunnistaisi.

Seuraavassa esimerkissä etunimi + sukunimi -rakennetta ei edellä varsinainen demonstratiivipronomini vaan esittelevä demonstratiivi *semmonen ku*:

(10)

01 asiakas: meillähi ol nuapurissa kuule semmonen ku **Auli (.) Piipponen**

02 nii (0.5) ku se rupes oikein sitä (0.6) murretta huastamaan

03 nii sitä minäkkää ymmärtänä (1.0) puolet

04 sanoista. kato kun se sieltä (1.9) Venäjän krhm (.) tai tuota:

05 nii se sillo se ku suur-Suomen aikaan tai ennen talavisottoo

06 kum mikä Ilomantsista luovutettii ja (.) alue nii

07 se oli sieltä (- -) Venäjällä (- -) sill_oli niin paljon niitä

08 venäläisperässäii sanoja siinä (.) hänen puhheessaan

09 että tuota (1.6) ei niitä ihan kaikkii sanoja ymmärtänä

10 meikäläi[nen].

11 nauhoittaja: [Nii]se on enemmän semmosta ka:rjallaa ollus [sitte]

12 asiakas: [niin]nii. Niihän se on katok

13 kus sehän (.) se raja on ollu (- -)

(M2U00347 Syöpäläissii/L)

Asiakas kertoo naapurissaan asuneesta iäkkäästä karjalaistaustaisesta naisesta ja hänen puhetavastaan. Hän käyttää referentistä ensiviitettä *semmonen ku Auli Piipponen*. Varsinaista propriiviitettä edeltää määrite *semmonen ku*. Matti Larjavaara (2007: 336) nimittää tällaisia *se x-*, *semmoinen x-* ja *siellä x* -tyyppisiä rakenteita esitteleviksi demonstratiiveiksi, jotka esittelevät vastaanottajalle uuden referentin. Kuten totesin paljaita propreja käsittelevässä luvussa 2.1, etunimi + sukunimi -viitteitä käytetään yleensä julkisuuden henkilöistä ja Salosen (2014) mukaan myös muista henkilöistä, jotka puhuja olettaa vastaanottajan tunnistavan. Tämän viitteen tehtävä on mielestäni täysin päinvastainen: asiakas todennäköisesti olettaa, ettei vastaanottaja kykene tunnistamaan referenttiä, joka on hänelle itselleenkin tuttu jo pitkän ajan takaa, jopa lapsuudesta. Asiakas on jo suhteellisen iäkäs, kun taas vastaanottaja eli nauhoittaja on nuorehko opiskelija, joten on äärimmäisen epätodennäköistä, että vastaanottajan olisi mahdollista tunnistaa referentti. Määrite *semmonen ku* ikään kuin kiinnittää kuulijan

huomion ja toimii vinkkinä siitä, että seuraavaksi on tulossa henkilöviite, jonka tunnistaminen ei kuitenkaan ole välttämätöntä tai edes odotuksenmukaista. Viitteen valintaan voi vaikuttaa myös se, että referentti jää puheenaiheeksi eikä ole pelkästään tarinan sivuhenkilö. Jos näin olisi, voisi viite olla esimerkiksi appellatiivinen (appellatiiviviitteistä lisää luvussa 3).

2.3 Genetiivimäärite + propri -rakenteet

Tarkastelen tässä luvussa henkilöviitteitä, jotka koostuvat muusta genetiivimääritteestä kuin sukunimestä sekä proprista (genetiivisijainen sukunimi + etunimi -määritteitä käsittelin luvussa 2.1). Näitä tapauksia on aineistossani vain neljä, ja kolme niistä tuottaa Kaisa-niminen kampaaja. *Väri*-keskustelussa, jossa keskustelijat puhuvat paljon lapsistaan, Kaisa käyttää genetiivimäärite + propri -rakennetta kahdesti. Esittelen seuraavaksi molemmat tapaukset.

(11)

- 01 Kaisa: hujjaus om männys siijhe 'että (--) (.) siis (.)
02 ihan kauheeta et meijän Kuisma lähti kolmannellel
03 luokalle'.
04 asiakas: NYÖKKÄÄ
05 minust_oli kauhheeta ku 'Annina alotti jo eskarij
06 ja sehä 'on se meijäv vauvva.

(M047 Väri)

Kaisa ja asiakas ovat suunnilleen samankäisiä, ja molemmilla on pienehköjä lapsia. Yhteisen kokemuspohjan ansiosta heille tuntuu olevan luontevaa puhua lapsista – suurin osa keskustelusta käsittelee juuri heidän jälkikasvuaan. Ennen esimerkin katkelmaa Kaisa kertoo alkaneensa jo ajatella sitä, että hänen vanhin lapsensa muuttaa parin vuoden kuluttua pois kotoa. Keskustelu etenee siihen, kuinka nopeasti aika kuluu ja lapset kasvavat. Esimerkin rivillä 2 Kaisa viittaa poikaansa possessiivipronominista ja proprista koostuvalla viitteellä *meijän Kuisma*. Tapaus on kiinnostava, sillä Kuisma on mainittu keskustelussa jo aiemmin pelkällä etunimellä, ja sekä Kaisan että asiakkaan lapsistaan käyttämät propriviitteet ovat yleensä juuri paljaita etunimiä. Olisi siis odotuksenmukaista, että tämäkin viite koostuisi pelkästä etunimestä. Vaikuttaa siltä, että liittämällä possessiivipronominin etunimeen Kaisa haluaa korostaa Kuisman kuulumista perheeseen ja läheistä suhdettaan tähän. Jaakola (2004: 101) toteaaakin, että genetiivillä voidaan liittää referentti joukon jäseneksi, osaksi jotakin kokonaisuutta. *Meidän*-genetiivin erikoisuus on se, että myös puhuja itse kuuluu sen alaan. Nevalainen (2017: 19–20) on tehnyt samanlaisen päätelmän: puhuja viittaa lapsiinsa meidän + etunimi -rakenteella, koska haluaa liittää heidät perheeseensä kuuluviksi. Esimerkin 11 viitteestä on nähtävissä myös hellyttävää sävyä: Kaisa on ihmeissään siitä, että hänen pieni poikansa on jo kolmasluokkalainen.

Kaisa viittaa samassa keskustelussa myös toiseen lapseensa possessiivipronominista ja etunimestä koostuvalla viitteellä:

- (12)
- 01 Kaisa: @meijäm Mikko sai äänen@ trumpetista?
02 asiakas: no ni[i.]
03 Kaisa: [minä saoi_t] >>siinä on tojnem
04 puhallinsoittaja [varmmaan] tulossa [kuulek ku',
05 asiakas: [mm.]
06 [NAURAHTAA
07 Kaisa: NAURAHTAA
08 nii et (.) ei se mikkääh helpommista päästä
09 oleva [soitin] oo'.
10 asiakas: [mm.]
11 ei.
(M047 Väri)

Kaisa on kertonut Kuisma-nimisen poikansa aloittaneen trumpetinsoiton. Esimerkissä 12 hän mainitsee myös toisen poikansa Mikon saaneen trumpetista äänen. Kaisa on viitannut Mikko-poikaansa aiemmin keskustelussa pelkällä etunimellä, mutta tässä katkelmassa hän liittää nimeen possessiivipronominin. Tässä esimerkissä possessiivipronomini vaikuttaisi ilmaisevan erityisesti sävyä: Kaisa on ylpeä pojastaan. Ylpeydestä kertoo myös se, että keskustelun edetessä Kaisa toteaa, ettei trumpettia ole helppo soittaa.

Meidän + etunimi -tyyppisellä rakenteella voi viitata muihinkin referentteihin kuin lapsiin. Tällainen viittaus kohdistuu kuitenkin aina puhujalle läheiseen henkilöön.

- (13)
- 01 Kaisa: ei siellä taira' (.) Lentovaarassakkaa 'ollan niin
02 kun näitä (.) allek kouluikässi lapssi,
03 asiakas: no ei niitä monta oo. liekkö tuota yht*(tää)*.
04 NAURAHTAA
05 Kaisa: no (.)
06 asiakas: en tiijä.
07 Kaisa: meijäh [Henrillähä 'on] tietystis
08 [KÄYTTÄÄ YHTÄ SORMEA PYSTYSSÄ]
09 siellä yks allek koulu-, [toinel lähti
10 [RYHTYY OTTAMAAN SUOJUSTA
11 POIS ASIAKKAAN HARTIOILTA
12 kou[luu. eiks] Viinivuarassa oos sitten siellä
13 asiakas: [joo.]
14 Kaisa: Harrilla (.)
15 asiakas: #nii#.

(M039 Syksyä ilmassa)

Asiakas ja Kaisa ovat keskustelleet paikkakunnan kyläkoulujen tilanteesta. Puhe kääntyy koulujen lakkautuksiin ja siihen, että sivukylillä on hyvin vähän kouluikäisiä lapsia. Kaisa ja asiakas pohtivat Lentovaara-nimisen sivukylän lapsimäärää, jolloin Kaisa mainitsee, että *meijäh Henrillä* on Lentovaarassa yksi alle kouluikäinen lapsi. *Meijäh Henri* on aineiston ainoa possessiivipronominista *meidän* ja etunimestä koostuva henkilöviite, joka ei viittaa puhujan lapseen. On kuitenkin selvää, että referentti on Kaisalle läheinen henkilö. Varmaa tietoa Kaisan suhteesta Henriin ei ole, mutta uskoisin heidän olevan sisarusket. Possessiivipronominilla Kaisa liittää referentin osaksi omaa yhteisöään, perhettään. Tässä tapauksessa perhe on kuitenkin Kaisasta ja hänen miehestään ja lapsistaan koostuvaa perhettä laajempi käsite.

Meidän-pronominista ja etunimestä koostuvien henkilöviitteiden referentit ovat siis puhujien lähipiiriin kuuluvia henkilöitä, joko lapsia tai muita lähisukulaisia. Tällainen viite voi ilmaista myös positiivista sävyä, kuten referenttiin kohdistuvaa hellittelyä tai ylpeyttä. *Meidän* + etunimi -rakenteella on mahdollista ilmaista samanaikaisesti useampia asioita: yhteenkuuluvuutta ja joukon jäsenyyttä mutta myös ylpeää sävyä.

Aineistossani on myös yksi henkilöviite, joka koostuu demonstratiivipronominista *tuo*, genetiivisijaisesta *propriasta* ja varsinaisesta referenttiin viittaavasta etunimestä:

(14)

- 01 asiakas: minä sitä en tuota oo 'oppinu käyttämää.
02 Sisko: [joo.
03 [NAURAHTAA
04 asiakas: on siellä yläkerrassa s- se on jätetty sinne (.)
05 (käy-) (.) **tuo Eeron Sirja** käypi aina siellä kun (.)
06 pessöö [niin sillä] (.) pyöristellöö hivuksijjaav
07 Sisko: [mm.]

(M043 Otsatukka)

Esimerkin 14 henkilöviite on monitulkintaisuutensa takia kiinnostava. Tyhjentäviä päätelmiä viitteestä ei voi tehdä, mutta pohdin kuitenkin sitä ja sen mahdollisia merkityksiä. Litteraattiin on merkitty, että Sisko alkaa taivutella asiakkaan hiuksia ilmeisesti jollakin hiusten laittamiseen liittyvällä laitteella, josta asiakas toteaa: *minä sitä en tuota oo 'oppinu käyttämää*. Sisko vastaa dialogipartikkelilla *joo*, ja asiakas jatkaa kertomalla, että hänen luonaan on samanlainen laite, jota *tuo Eeron Sirja* käyttää silloin tällöin. Keskustelusta ei käy suoraan ilmi, mikä asiakkaan ja Eeron suhde on, mutta uskoisin Eeron olevan asiakkaan poika. Sirjaa asiakas määrittää vahvasti Eeron kautta: Sirja on asiakkaan mielessä sidoksissa Eeroon ja hänelle tuttu lähinnä Eeron kautta. Sirja voisi siis olla joko

Eeron vaimo tai tytär. Jaakola (2004: 97) toteaaakin, että genetiivisijainen erisnimi + erisnimi -rakenne jättää referenttien välisen suhteen avoimeksi tai kontekstista tarkentuvaksi, ja esimerkiksi *Hannan Mikko* voi olla Hannan poikaystävä, poika tai veli. Esimerkissä 14 suhdetta ei tarkenneta. Asiakkaan ja Eeron tai Eeron ja Sirjan välisen suhteen ei ole tarpeenkaan tarkentua, sillä kyse on lähinnä siitä, että nähdessään hiustenlaittovälineen asiakas tunnistaa sen ja todennäköisesti muistaa tilanteen, jossa on nähnyt Sirjan käyttävän sellaista. Tämä on hyvä esimerkki siitä, että henkilöviitteitä voidaan tuottaa myös samalla kun puhutaan, miettimättä niitä etukäteen. Viite tuntuu spontaanilta, sillä asiakas vaikuttaa ikään kuin muistelevan tilannetta ääneen ja näkevän mielessään Sirjan. Koska asiakkaalle Sirja määrittyy vahvasti Eeron kautta, valikoituu henkilöviitteeksikin juuri asiakkaalle luontevin *Eeron Sirja*. Myös viitettä edeltävä hapuilu osoittaa, että asiakas arvioi nopeasti puhetta tuottaessaan, millainen henkilöviite on juuri kyseiseen tilanteeseen sopiva.

Genetiivimääräite + propri -rakenteilla puhujan on siis mahdollista ilmaista sekä läheistä että etäistä suhdetta referenttiin. *Meidän* sitoo referentin vahvasti puhujan lähipiiriin, kun taas genetiivisijainen erisnimi + propri -rakenteella puhuja voi ilmaista, että hänen oma suhteensa referenttiin määrittyy lähinnä jonkun muun henkilön kautta. Genetiivimääräite + propri -rakenteita yleisempiä ovat genetiivimääräitteestä ja appellatiivista koostuvat viitteet, joista lisää luvussa 3.1.

3 APPELLATIIVISET HENKILÖVIITTEET

Appellatiiviset eli yleisnimen sisältävät henkilöviitteet ovat aineistossani hyvin vaihteleva ryhmä. Henkilöviitteitä käsittelevissä tutkimuksissa niitä on jaoteltu eri tavoin: Salonen (2014) jakaa appellatiiviset viitteet puhujan ja referentin suhdetta kuvaaviin sekä muihin referentin asemaa kuvaaviin viitteisiin. Salosen jaottelussa ammatti- tai tehtävänimikkeen sisältävät appellatiiviviitteet kuuluvat ensimmäiseen ryhmään. Nevalainen (2017) taas jakaa appellatiiviset viitteet neljään ryhmään: sukulaisuusviittauksiin, ammattia ilmaiseviin viittauksiin, ystävyysuhdetta ilmaiseviin viittauksiin sekä muihin appellatiivisiin viittauksiin.

Päädyin lopulta jakamaan aineistoni appellatiiviset viitteet kolmeen: puhujan ja referentin suhdetta ilmaiseviin viitteisiin, ammattinimikkeisiin sekä muihin appellatiiviviitteisiin. Koska viimeksi mainittuun ryhmään kuuluu monenlaisia viitteitä, jakautuu muita appellatiiviviitteitä käsittelevä luku edelleen alalukuihin.

3.1 Puhujan ja referentin suhdetta ilmaisevat appellatiiviviitteet

Salonen (2014: 118) toteaa, että appellatiivisella henkilöviitteellä on helppo kuvata puhujan ja referentin suhdetta silloinkin, kun referentti ei ole vastaanottajalle tuttu. Kun puhuja ei voi olettaa vastaanottajan tunnistavan referenttiä esimerkiksi pelkän etunimen perusteella, hän voi sen sijaan käyttää appellatiivista viitettä. Tällaisilla henkilöviitteillä puhujat viittaavat yleensä perheenjäseniinsä, kuten esimerkeissä 15 ja 16.

(15)

- 01 Kaisa: oisik ku- oisivat vaa '**is-** (.) **miu** '**isältä**
02 **ukilttaan** perinneet (.) tämmösen (.) ə' (.)
03 *semmosen* (.) miks sitä sanot(taan).
04 [nuottikorva.]
05 asiakas: [muusiikil]linen,
06 Kaisa: **meiä** '**isä** soitti (.) urkuloillakki 'ihan
07 korvakuulolta kuulel löyti kappalleet. se vaan
08 kokkeili ja,
09 asiakas: *mm*. se on kyllä iha- ihana lah- lahja kel-
10 kellä se on.
11 Kaisa: mm.
12 asiakas: itek ku 'eijj_oo 'oikkee 'ollenkkaam mitenkääm
13 musikaalinen *nii*.
14 Kaisa: ja (.) **isäl-** armmeijja-aikassii näitä kirjoja
15 kul löyvettiin niin siellä ol kaikennäkössii
16 laulun (.) sano[ja ja,]

17 asiakas: [m]m.
(M047 Väri)

Kaisa ja asiakas ovat keskustelleet lastensa musiikkiharrastuksista, ja Kaisa toteaa toivovansa, että hänen lapsensa olisivat perineet nuottikorvan isoisältään. Hän aloittaa viittauksen *is-*, mutta päättääkin tarkentaa viitettä ja sanoo *miu 'isältä*. Tämän jälkeen hän tuottaa vielä viitteen *ukiltaan*, joka vielä erikseen selventää sen, mikä lasten suhde referenttiin on. Kaisa siis kuvaa referenttiä ensin omasta näkökulmastaan, isänä, ja sitten lastensa näkökulmasta, ukkina. Rivillä 6 Kaisa palaa omaan näkökulmaansa ja viittaamaan referenttiin ensin viitteellä *meiä 'isä* ja sen jälkeen pelkällä *isä*-viitteellä. Viittaus siis vaihtuu joka kerta: *miu 'isä, meiä 'isä, isä*. Kaisan on luontevaa vaihtaa näkökulma takaisin omaansa, sillä hän alkaa muistella, kuinka isä soitti urkuja ja kuinka Kaisa tutki tämän armeija-aikaisia tavaroita. Tässä esimerkissä appellatiivinen viite on luonteva myös siksi, että ihmiset eivät yleensä kutsu vanhempiaan etunimellä vaan yleensä juuri suhdetta määrittävällä appellatiivisella viitteellä – äidiksi tai isäksi.

Myös seuraavassa esimerkissä viittaustapa puhujalle läheiseen ihmiseen vaihtuu:

(16)

01 asiakas: [pyhä]näkkii (.) kun (oli) edelis-yö satteinen
02 no sitten (.) tuota (.) minä (-) en lähek ko- koska
03 minä (.) yhentoista maissa **siskotytölles** soitin
04 tuota (.) sienneen niin sitte käviv vain sau- (.)
05 varusteet tästä kylältä (.) kottoo hakemassa ja (.)
06 ajoin niin ste' (.) sientä kerättiij jä mökilles
07 sijvvoommaan. se ol' hyvä [(että) ei,
08 Kaisa: [löyty] (.) hyvästi.
09 asiakas: ei ooh hyvästi'.
10 Kaisa: mm.
11 asiakas: jotta ol'ko liijan aikasta vaa 'eikö tulekkaa'.
12 vanahhoo oes ja mihinkä ei (.) **minun sisko** kun
13 niitä vanahempi(a) minä (.) eihän niitä laotasen
14 kokossii kehttoo (.) ottoo (et) puhisttook kun
15 ne_o jo,
(M044 Repsahtanna)

Puheenaiheena on edellä ollut marjojen ja sienten kerääminen. Asiakas kertoo soittaneensa *siskotytölleen* ja keränneensä sieniä tämän kanssa. Rivillä 12 hän käyttää viittausta *minun sisko*, joka liittyy referentin vahvasti puhujan omalle alueelle, hänen perheeseensä. Appellatiivisten viittausten käyttö selittyy todennäköisesti sillä, että asiakas ajattelee, ettei Kaisa tunne referenttiä. Jos asiakas tietäisi Kaisan tuntevan referentin, hän käyttäisi todennäköisesti propriiviitettä.

Minun sisko -tyyppinen, genetiivistä ja appellatiivista koostuva rakenne on puhujan ja referentin suhdetta ilmaisevissa viittauksissa melko yleinen. Genetiivimuotoinen alkuosa voi olla persoonapronomini, kuten *minun sisko* -rakenteessa, mutta se voi olla myös jotakin muuta. Esimerkissä 17 alkuosa on toinen appellatiivi:

(17)

- 01 asiakas: **isännän sisko** justtiisan nauro ku (.) oli äitiempäivänä
02 käytiim mummol luona [tuol]la
03 Tanja: [nii]
04 asiakas: terkkarilla ni (0.7) sano et hän Mervvii näki kaupassa
05 [(1.2)] nii hän sille tuumas että
06 Tanja: [niih]
07 asiakas: (1.3) et tota (1.9) mitenkäs sie oikeen saat muuten aikas
08 kulummaan kun sie et ook koulussa (.) etkä töissä
09 he he [he] että \$eikös siulla
10 Tanja: [nii]
11 asiakas: käyp päivät pitkäks\$
12 Tanja: \$niih\$
13 asiakas: sano Mervi kahto häntä ensiv vähä ja sit se rupes naurammaaj
14 ja sano 'tta (.) mie voin siulle tuuak kuule nää molemmat kaks
15 että [(.)] siinäpä kokkeilek käypikö
16 Tanja: [nii]
17 asiakas: päivä pitkäks
18 Tanja: niimpä:h
19 asiakas: nyt kun ne vielä herevvää suurimpiirrttein yhtä aikkaa ja näläkä on
20 yhtä aik[koo]
21 Tanja: [joo] niinnii joo (--) rytmi (--)
22 asiakas: mut tiesti helepompihan se on kun sittek kumma[le]kkim mättää samointein sitä
23 Tanja: [nii]
24 asiakas: evästä tie[sti] maijon syöttäminen
25 Tanja: [nii]
26 asiakas: on vähäh hankalamppoo
27 Tanja: niimpä.
(M2U00071 Silikoonii/L)

Tanja ja asiakas ovat edellä keskustelleet lasten nopeasta kasvamisesta. Asiakas aloittaa uuden kertomuksen kahdesta appellatiivista koostuvalla ensiviitteellä *isännän sisko* – ei siis esimerkiksi samaa tarkoittavalla sukulaisnimityksellä *käly*. Tällainen viittaustapa on tuttu mutta silti kiinnostava, sillä puhuja kuvaa suhdettaan referenttiin ”välikäden” eli puolisonsa, *isännän*, kautta. Asiakas ajattelee todennäköisesti, ettei kampaaja tunne referenttiä nimeltä tai osaa yhdistää tätä asiakkaaseen itseensä pelkän nimen perusteella, joten hän päätyy tuottamaan viitteen, jossa tavallaan ilmaistaan peräkkäin kaksi suhdetta: asiakkaan ja hänen puolisonsa sekä puolison ja tämän siskon välinen suhde. Kyseinen viittaus antaa ymmärtää myös sen, että asiakas määrittää omaa suhdettaan referenttiin puolisonsa

kautta: hänelle referentti on tuttu nimenomaan puolisonsa siskona. Viittaus on siis merkitykseltään samantyyppinen kuin esimerkin 14 *tuo Eeron Sirja*.

Puhujan ja referentin suhdetta kuvaavilla henkilöviitteillä viitataan aineistossani usein perheenjäseniin, kuten sisaruksiin, puolisoon, vanhempiin tai lapsiin. Viittaukset eivät kuitenkaan rajoitu perheenjäseniin, vaan niitä voi käyttää myös muista henkilöistä, kuten esimerkissä 18.

(18)

01 asiakas: (jos tässä) syksy humauttaa kerralla piällen niin (.)

02 taittaa jäähän nuo viljat vihrreeksi (.)

03 tuollahim (.) maavviljeliöillä.

04 Kaisa: joo katoi **naapurim** pelto rupeevaa jo (.)

05 kypsymmään.

06 asiakas: joo. 'ohra.

(M038 Sieniä ja sadetta)

Asiakas ja Kaisa ovat keskustelleet viljan kasvusta, ja Kaisa mainitsee *naapurin* pellon alkavan kypsyä. *Naapuri* on eräänlainen yleisviite, sillä referenttiä ei yksilöidä tarkemmin esimerkiksi erisnimmellä. Tähän voi olla kaksi syytä: ensinnäkin se, että Kaisa ei usko asiakkaan tunnistavan naapuria nimeltä tai tietävän, että he ovat naapuruksia, ja toisekseen se, että keskustelun aiheen kannalta referentin henkilöllisyydellä tai tunnistuksella ei ole merkitystä. Pääasia on se, että pellon vilja kypsyy, eikä asiakkaan ole tarinan kannalta tarpeenkaan tietää, kenen pellostä on kyse, jolloin *naapuri* on riittävä henkilöviite.

Myös esimerkissä 19 henkilöviite kuvaa puhujan ja referentin suhdetta, mutta referentti ei ole puhujalle läheinen eikä tämän tarkkaa henkilöllisyyttäkään paljasteta.

(19)

01 Sisko: tarvihatkos **muuta**.

02 asiakas: *en*. (3.0) eihän sull_ook **kampoja** *(-)*.

03 Sisko: POISTUU KUVAN ULKOPUOLELLE

04 öö **kampoja**. (onkos sullakaan) Kaisa **kampoja**

05 (-).

06 asiakas: POISTUU KUVAN ULKOPUOLELLE

07 Kaisa: tuota niitä on **niitä** (.) näitä **tämmösiä kampoja**

08 on **tällä** hetkellä? **just_oli yhen toisennii**

09 '**asiakkaan** kansap puhetta että pittää **tilata**.

10 tää on **tämmönen** (.) joko **tämmönen kampa** (.) tai

11 sit on **tämmöne**,

(M045 Setä)

Tässäkään esimerkissä referentin henkilöllisyydellä ei ole merkitystä, sillä Kaisa myötäilee asiakasta toteamalla keskustelleensa kampojen hankkimisesta *yhen toisennii asiakkaan* kanssa. Salonen (2014:

116) toteaakin, että appellatiivinen henkilöviite voi olla toimiva silloin, kun referentin tarkka tunnistus ei ole tärkeää. Toisaalta Kaisan on kampaajana kohteliastakin häivyttää asiakkaansa henkilöllisyys. Esimerkeissä 18 ja 19 näkyy myös se, että puhuja yrittää tuottaa mahdollisimman ”taloudellisen” viitteen. Jos referentillä ja tämän tunnistuksella ei ole olennaista merkitystä keskustelulle, on turha tuottaa monimutkaisempaa viitettä tai alkaa erikseen yksilöidä referenttiä esimerkiksi erisnimen avulla.

Aineistossa on yhteensä 21 genetiivimuotoisesta nominista ja appellatiivista koostuvaa viitettä. Niistä suurin osa koostuu possessiivipronominista ja appellatiivista. Niitä on peräti 12 erilaista: *meijän pikkunen, minun sisko, meijän tyttö, minun tyttö, meijän äitin serkku, meijän äiti, miun mies, miun miehen sisko, meijän keskimmainen poika, se meijän vauva, miun isä ja meidän isä*. Näistä *minun sisko* ja *miun mies* esiintyvät aineistossa useammin kuin kerran. Tällä tavalla viitataan perheenjäseniin ja sukulaisiin. Samantyyppinen viite on *isännän sisko*, joka kuitenkin koostuu kahdesta appellatiivista, joista ensimmäinen on genetiivissä.

Näiden lisäksi aineistossa on myös sellaisia viitteitä, jotka koostuvat genetiivimuotoisesta proprista ja appellatiivista. Näitä viitteitä on viisi: *Jaatisen Pertin tyttö, Vilhon vaimo, Raunon eno, Raunon mummo* ja *se Ripen tyttö*. Puhuja viittaa tällä tavalla referentteihin, joita määrittää jonkin ”välikäden” kautta: referentti ei välttämättä ole läheinen tai sukua puhujalle vaan puhujan läheiselle. Propritarkenne voi myös helpottaa referentin tunnistusta. Esimerkiksi *Hampisen Vilho* on mainittu ja tunnistettu jo aiemmin keskustelussa, joten hänen vaimoonsa on kätevää viitata hänen kauttaan. Myös *Jaatisen Pertin tyttö* on ehkä helpompi tunnistaa isänsä kautta kuin omalla nimellään, jota ei missään vaiheessa mainitakaan.

Genetiivi + appellatiivi -rakenne vaikuttaa olevan erityisen yleinen Kaisa-nimisen kampaajan puheessa: hän tuottaa 21 esiintymästä yhdeksän. Myös näiden rakenteiden jakaantuminen keskusteluittain on kiinnostavaa. Niitä on 11 keskustelussa 17:stä, yleensä yksi tai kaksi keskustelua kohti, mutta *Repsahtanna*-keskustelussa niitä on peräti kuusi. Kyseisen keskustelun kampaajana on paljon genetiivi + appellatiivi -rakennetta käyttävä Kaisa, mutta myös keskustelun asiakas kunnostautuu rakenteen käytössä – he molemmat käyttävät sitä kolme kertaa. Kyseisessä keskustelussa on muutenkin melko paljon henkilöviitteitä. Tähän vaikuttaa varmaankin se, että osapuolet tuntevat toisensa ainakin aiemmilta kampaajakäynneiltä. He todennäköisesti tietävät tai tuntevat myös toistensa puoliset, koska viittaavat heihin pelkillä etunimillä.

3.2 Ammattinimikkeet

Aineistossani esiintyy joitakin referentin ammattia kuvaavia appellatiiviivitteitä. Ne johtuvat yleensä keskustelunaiheesta: urheilijoita kuvaavia ammattinimikkeitä on siksi, että puheeksi tulee useamassa keskustelussa nauhoitusten aikaan käynnissä olleet olympialaiset, ja koulumaailman ammattinimikkeet, kuten *opettaja* ja *rehtori*, selittyvät sillä, että kahdella kampaajista ja osalla asiakkaista on kouluikäisiä lapsia.

Vaikka Salonen (2014) on sisällyttänyt ammattinimikkeet puhujan ja referentin suhdetta kuvaaviin henkilöviitteisiin, päätin itse erottaa ammattinimikkeet omaksi ryhmäkseen, sillä aineistoni ammattinimikkeet ovat hieman erilaisia kuin Salosen. Hänen aineistonsa ammattinimikkeet todellakin selittävät sen, kuinka puhuja tuntee referentin (esim. *meidän siivooja*, Salonen 2014: 58), kun taas omassa aineistossani ammattinimikkeillä viitataan myös sellaisiin henkilöihin, joita puhujat eivät ole koskaan tavanneet ja joihin heillä ei ole minkäänlaista suhdetta. Esimerkin 20 kaltaisissa tapauksissa ammattinimikkeen avulla siis yksinkertaisesti ilmaistaan, kuka referentti on, ei hänen suhdettaan puhujaan.

(20)

01 asiakas: eipä tuo Ruotsilttaa 'oo 'oikkeem (männy_ttä) kisat,

02 Sisko: ei oo 'olumpiakisat järäh hyvä '*aenakkaa*.

03 jospa ne siästänä on siihen (.) niitä paukkuja

04 sinne (.)

05 asiakas: nii.

06 MOLEMMAT NAURAHTAVAT

07 Sisko: *Suomi [Ruotsi maa-*,]

08 asiakas: [**korkeushyp**]pääjähin niij jäiköhän

09 neljänneksi [(--).] oliko se neljäs vaiv viijjeskö

10 Sisko: [mm.]

(M045 Setä)

Sisko ja asiakas keskustelevat olympialaisista ja pian alkavasta Suomi–Ruotsi-maaottelusta. Asiakas toteaa hieman pilkallisesti, ettei Ruotsin olympiamenestys ole ollut kovin hyvää ja muistuttaa, että Ruotsin *korkeushyppääjähin* jäi vasta neljännelle tai viidennelle sijalle. Tässä esimerkissä appellatiivisen viitteen käytölle on useampi mahdollinen syy. Joko asiakas ei muista korkeushyppääjän nimeä tai ei usko, että Sisko kykenisi tunnistamaan referentin nimeltä. Kolmas mahdollisuus on se, että referentti ei puhujan mielestä ”ansaitse” tulla mainituksi nimeltä: referentti on menestynyt kohtalaisen huonosti ja edustaa lisäksi Ruotsia, jota vastaan Suomi tulisi pian kilpailemaan Suomi–Ruotsi-maaottelussa. Tätä tukee esimerkin hieman pilkallinen sävy. Ammattinimike ei tässä esimerkissä tuo

mitään erityistä lisäarvoa viittaukseen vaan toimii ikään kuin erisnimen korvaajana, ainoastaan viittaamassa referenttiinsä.

Kuitenkin myös omassa aineistossani on sellaisia ammattinimikkeitä, jotka kertovat referentistään muutakin kuin sen, kuka tämä on: kuinka puhuja on päätenyt tekemisiin tämän kanssa.

- (21)
- 01 Kaisa: kävih hieronnassa ja sej jäläkkeen sittel läksin
02 kottiim polo[kellee.]
03 asiakas: [eihän sii]nä sais ruetah heti (.)
04 rehkimään sehäm pi[täs (.) huillailla.]
05 Kaisa: [ei siis (.) no joo kyllä]
06 mie (.) joo em mie käynä (.)
07 MAISKAUTTAA
08 jalkahieronnassa et miehän kävin
09 [kato (.) tiälä niska-hartija-hieronnassa.
10 [NAURAA
11 asiakas: [NAURAA
12 Kaisa: ei **tu**o hieroja mittään sano kum mie sano et
13 [mie meinasin tässä nyt viistoista kilometrrii (.)
14 asiakas: [mm.]
15 joo.
16 Kaisa: polokkee.
(M047 Väri)

Puheenaiheena on ollut pyöräily. Kaisa on kertonut polkeneensa lomapäivänään kirkonkylältä kotiinsa hieronnan jälkeen. Asiakas huomauttaa, ettei hieronnan jälkeen saisi urheilla. Kaisa puolustautuu sanomalla, ettei *tu*o hieroja sanonut mitään, kun hän kertoi aikovansa pyöräillä viidentoista kilometrin matkan kotiinsa hieronnan jälkeen. Toisin kuin edellisessä esimerkissä, Kaisa on ollut referentin, hierojan, kanssa henkilökohtaisesti tekemisissä, ja ammattinimike selittää, kuinka he ovat päätyneet tekemisiin. Hieroja ja Kaisa ovatkin todennäköisesti olleet tekemisissä pelkästään hieronnan puitteissa. Jos hieroja olisi Kaisalle muutenkin tuttu, hän voisi viitata tähän esimerkiksi etunimellä – varsinkin, kun hierojalla on tarinassa aktiivinen rooli.

Ammattinimike on toimiva viittauksen tapa myös silloin, kun referentillä on tarinassa vain pieni sivurooli, eikä hänen tunnistamisensa ole tärkeää, kuten esimerkissä 22:

- (22)
- 01 Kaisa: va' (.) kyllä tässä nyt (.) pullapussii pakastimessa
02 piilotteli 'että (.) meile ol **sähkö**mies tulossa (.)
03 asiakas: jaa.
04 Kaisa: tänä päivänä se_ol tulossa nii 'illalla katoin (.)
05 kaks pullaa ol' jälellä siellä pulla-,

06 asiakas: NAURAHTAA
07 että löytänneet ol'.
(M044 Repsahtanna)

Kaisa ja asiakas ovat keskustelleet kahvileivistä. Kaisa kertoo varanneensa pakastimeen pullia sähkömiestä varten mutta huomanneensa perheenjäsentensä syöneen suurimman osan niistä jo etukäteen. Kaisa viittaa referenttiin pelkällä ammattinimikkeellä *sähkömies*. On mahdollista, että Kaisa ei edes tiedä referentin nimeä eikä varsinkaan tunne tätä henkilökohtaisesti. Referentin henkilöllisyydellä ei ole väliä keskustelun kannalta, sillä fokus on kahvileivissä ja ne syöneissä perheenjäsenissä. Sähkömies ei ole tarinassa aktiivinen toimija vaan pelkkä sivuhenkilö, mistä kertoo myös se, että *sähkömies*-viitteen voisi jättää kokonaan pois tai korvata jollakin muulla appellatiivisella henkilöviitteellä – esimerkiksi *meile ol vieraita tulossa* tai *meile ol nuohooja tulossa* – tarinan sisällön ollenkaan muuttumatta.

Ammattinimikkeet ovat siis hyvin taloudellisia ja toimivia viitteitä, joita käytetään aineistossani kertomaan pelkästään referentin henkilöllisyys tai se, kuinka puhuja on päätenyt tekemisiin referentin kanssa tai silloin, kun referentin tunnistus ei ole tärkeää.

3.3 Muut appellatiiviviitteet

Kuten totesin edellä, appellatiiviviitteet ovat vaihteleva ryhmä. Erotettuani aineistosta puhujan ja referentin suhdetta kuvaavat appellatiiviviitteet sekä ammattinimikkeet, jäi jäljelle vielä suurehko joukko viitteitä. Esittelen niistä kaksi erilaista ryhmää: yksilöivät adjektiivit sekä tarkenteesta *yks* ja appellatiivista koostuvat viitteet.

3.3.1 Yksilöivät adjektiivit

Ison suomen kieliopin (VISK § 608) mukaan yksilöivät adjektiivit, joihin kuuluvat muun muassa järjestysluvut ja superlatiivit, täsmentävät substantiivin tarkoitetta ja ilmaisevat, että tarkoitteella on esimerkiksi poikkeusasema (*ainoa*) tai se sijoittuu asteikon ääripäähän (superlatiivit) tai tiettyyn kohtaan (järjestysluvut). Aineistoni yksilöivistä adjektiiveista suurin osa on järjestyslukuja.

(23)

01 Kaisa: mi_s_tta >>ni-i. sijhe 'ei mänek kuh
02 hujja[us kuu]lek ku' (.) **ensimmäinel** lent[tää pois]>>
03 asiakas: [mm.] [mm.]

04 Kaisa: että (.)
 05 asiakas: *(-[-]*,]
 06 Kaisa: [t_sitä on nel]jätoista vuotta oo- (.) kohta
 07 viistoista vuotta tässä kuulet tenavvii 'ehoilla
 08 melekkeempä (.)
 09 asiakas: mm.
 10 Kaisa: eletty [että;]
 11 asiakas: [.əə.] voepi se olla 'outtoo sitten kuha
 12 'oik*keestij jääpi vaa*.
 13 Kaisa: siis kuham Mikko lenttää [viimene].
 14 asiakas: [mm.]
 (M047 Väri)

Kaisa ja asiakas ovat keskustelleet lasten kasvusta ja ajan kulumisesta. Kaisa toteaa, että hänen vanhin lapsensa muuttaa melko pian pois kotoa. Rivillä 2 Kaisa viittaa lapseensa järjestysluvulla *ensimmäinen*. Kaisa voisi viitata lapseensa myös esimerkiksi etunimellä, joka on tässä keskustelussa yleinen tapa viitata lapseen. Järjestysluku *ensimmäinen* viittaa tässä kuitenkin siihen, että lapsia on useampi, ja he kaikki tulevat muuttamaan pois kotoa ennemmin tai myöhemmin. Rivillä 13 Kaisa viittaaakin nuorimpaan lapseensa ensin pelkällä etunimellä ja sitten järjestysluvulla *viimene*. Vaikuttaa siltä, että lisäämällä tarkenteen *viimene* Kaisa haluaa viedä ajatuskulun loppuun: hän aloittaa puheensa ensimmäisestä kotoa muuttavasta lapsesta ja lopettaa mainitsemalla viimeisen kotoa muuttavan lapsensa.

Henkilöön voidaan viitata myös järjestysluvulla *toinen*. *Ison suomen kieliopin* (VISK § 767) mukaan *toinen* on yksilöivistä adjektiiveista pronominimaisiin ja se implikoi, että tarkoitteesta sanotaan jotakin jonkin toisen tarkoitteen kanssa vertailukelpoista. *Toinen* myös esiintyy usein parina sanan *yksi* kanssa, kuten seuraavassa esimerkissä:

(24)
 01 Kaisa: meijäh [Henrillähä 'on] tietystis
 02 [KÄYTTÄÄ YHTÄ SORMEA PYSTYSSÄ]
 03 siellä yks allek koulu-, [toinel lähti
 04 [RYHTYY OTTAMAAN SUOJUSTA
 05 POIS ASIAKKAAN HARTIOILTA
 06 kou[luu. eiks] Viinivuarassa oos sitten siellä
 07 asiakas: [joo.]
 08 Kaisa: Harrilla (.)
 09 asiakas: #nii#.
 (M039 Syksyä ilmassa)

Kaisa ja asiakas pohtivat kyläkoulujen tulevaisuutta ja sitä, kuinka paljon kouluikäisiä lapsia Lentovaara-nimisellä sivukylällä on. Kaisa alkaa kertoa, että hänen Lentovaarassa asuvalla tuttavallaan (mahdollisesti veljellään, ks. esimerkki 13) Henrillä on lapsia. Kaisa tuottaa rivillä 3 ensin viitteen

yks alle koulu- ja jatkaa kertomalla, että *toinel lähti kouluu*. Tässä *toinen* on parina *yksi*-sanana kanssa ja tuottaa myös vertailua eri referenttien välille: *yksi* on alle kouluikäinen, mutta *toinen* lähti jo kouluun.

Toinen voi kuitenkin viitata referenttiin myös ilman toista tarkoitetta, johon referenttiä verataan:

- (25)
- 01 Kaisa: @meijjäm Mikko sai äänen@ trumpetista?
02 asiakas: no ni[i.]
03 Kaisa: [minä saoi_t] >>siinä on toinen
04 puhallinsoittaja [varmmaan] tulossa [kuulek ku',
05 asiakas: [mm.]
06 [NAURAHTAA
07 Kaisa: NAURAHTAA
08 nii et (.) ei se mikkääh helpommista päästä
09 oleva [soitin] oo'.
10 asiakas: [mm.]
11 ei.
12 Kaisa: *van* (.) **toinen** on vielä ainakki 'in*nos[saa*'.]
13 asiakas: [mm.]
14 Kaisa: ja (.) kyl mie sao_tta mieluummim mie kotona
15 (--)(.) @trumpettia kun nokkahuilu@.
(M047 Väri)

Kaisa on kertonut aiemmin Kuisma-poikansa aloittaneen trumpetinsoiton ja myös toisen poikansa Mikon saaneen soittimesta äänen ja pohtii, että ehkä Mikosta tulee perheen toinen puhallinsoittaja. Mikosta puhuttuaan hän pohtii, että trumpetti ei ole kovin helppo soitin. Sen jälkeen hän toteaa, että soittamisen vaikeudesta huolimatta *toinen* on vielä innoissaan uudesta harrastuksestaan (rivi 12). *Toinen*-viite on mielenkiintoinen, sillä se ei viittaakaan nimeltä mainittuun Mikko-poikaan, vaan tämän veljeen Kuismaan, joka on aloittanut trumpettitunnit. Kaisa ei Mikosta puhuttuaan tuo ilmi kääntävänsä keskustelun Kuismaan eikä mainitse tätä nimeltä vaan odottaa asiakkaan muistavan, että varsinaisesti trumpetinsoittoa harrastaa Kuisma eikä Mikko. Tässä katkelmassa *toinen* ilmaisee mielestäni lempeän säälivää sävyä: Kaisa implikoi, että Kuisma ei ehkä vielä ymmärrä, kuinka vaikeaa trumpetinsoitto on. Kaisa myös vihjaa, ettei innostus soittoa kohtaan välttämättä kestä kovin kauaa, sillä hän toteaa pojan olevan *vielä ainakki* innoissaan.

3.3.2 Yks + appellatiivi -rakenteet

Tarkenteella *yks(i)* voidaan *Ison suomen kieliopin* mukaan ilmaista, että puhuja tietää referentin identiteetin muttei paljasta sitä vastaanottajalle (VISK § 749). Tällainen *yks*-tarkenteen käyttö toteutuu seuraavassa esimerkissä peräti kahdesti:

(26)

- 01 asiakas: mango ei ook Kervisessä niin **yks asiakas** sano (.)
02 [(-,]
03 Kaisa: [eikö oo 'ees las]tem pilttilöissä.
04 asiakas: kahtelin nii eij_oos sieläkkään nyt ol' hävinä
05 nehin.
06 Kaisa: joo koska monestihhan tommosseen suapi käytettyyl
07 lastem [pilttii.]
08 asiakas: [nii sano] **tuo** (.) **yks a- e- nainen** tuossa (.)
09 Parkkisem Pirkon kaopalla (kä[vin nii]) (.) sano
10 Kaisa: [joo.]
11 asiakas: hän teki niin sem mangokakun (.) vaan sano S_ivasta
12 on suana mango.
13 Kaisa: joo.
(M044 Repsahtanna)

Kaisa ja asiakas keskustelevat leipomisesta ja erilaisista kakuista. Asiakas kertoo etsineensä mangoa paikkakuntalaisesta kaupasta tuloksetta ja alkaa referoida erään henkilön puhetta. Hän tuottaa ensin henkilöviitteen *yks asiakas*, joka ei yksilöi referenttiä. Puhe siirtyy hetkeksi pois referentistä, ja rivillä 8 asiakas aloittaa puhumaan referentistä uudestaan. Hän aloittaa henkilöviitteen demonstratiivipronominilla *tuo*. Vaikuttaa siltä, että asiakas aikoo aluksi viitata referenttiin nimellä tai aiemmin käyttämällään viitteellä *yks asiakas*, mutta muuttaakin mieltään ja muodostaa viittauksen *yks nainen*, jonka keskellä oleva epäröinti vahvistaa käsitystä aiotun viitteen muuttamisesta. *Yks*-tarkenteen käyttöä voi tässä selittää esimerkiksi se, että asiakas tulee siihen tulokseen, ettei Kaisa pystyisi tunnistamaan referenttiä proprisen viitteen perusteella ja tuottaa siksi viitteen *yks nainen*. Toinen vaihtoehto on se, ettei referentin henkilöllisyydellä ole tässä keskustelussa merkitystä. *Yks*-tarkennetta käytetäänkin usein silloin, kun vastaanottajan ei tarvitse tietää referentistä juuri mitään, sillä hänestä ei tule uudestaan puhetta (VISK § 1410).

Yks + appellatiiviviite -rakenteiden käyttö vaikuttaa olevan esimerkin 26 asiakkaalle tavallisempaa kuin muille informanteille: hän tuottaa niitä peräti kolme. Varmaa selitystä viitteiden runsaudelle on mahdotonta antaa, mutta yksi mahdollinen selitys voisi olla puhujan ammatti. Hän mainitsee olevansa ”ihmispaikassa töissä” ja käyttää viitteitä *yks asiakas* ja *yks mummo*, jotka viittaavat siihen,

että hän työskentelee sellaisella alalla, jolla asiakkaiden henkilöllisyydet täytyy tai on kohteliasta pitää salassa – esimerkiksi hoitoalalla. Koska hän on tottunut olemaan nimeämättä asiakkaitaan, on tapa voinut levitä hänen kielenkäyttöönnsä siten, että hän viittaa suurimpaan osaan ihmisistä muulla tavalla kuin propriviitteellä. Tätä päätelmää tukee myös se, että hän viittaa propriviitteillä ainoastaan itselleen erittäin läheisiin henkilöihin, kuten mieheensä (esimerkki 9). Hän on myös asioinut Kaisan luona aiemminkin ja he ovat jo tuttuja. He puhuvat yhteisistä tuttavistaan ja pystyvät tunnistamaan esimerkiksi toistensa puoliset etunimeltä ja olisi odotuksenmukaista, että asiakas voisi käyttää muistakin henkilöistä propriviitteitä. Hän ei kuitenkaan tee niin, joten kyseessä voisi olla töistä opittu malli.

4 PRONOMINIVIITTEET

Tarkastelen tässä luvussa aineistoni *hän-*, *se-* ja *tuo-*pronominiiviitteitä. Tarkoitan pronominiiviitteellä sellaista viitettä, joka koostuu pelkästä persoona- tai demonstratiivipronominista eikä sisällä esimerkiksi erisnimeä. Kolmannen persoonan pronominiiviitteitä on aineistossani yhteensä 224, joista *se-*pronomineja on 153, *hän-*pronomineja 52 ja *tuo-*pronomineja loput 19. *Se-*pronominin yleisyys on odotuksenmukaista, sillä kuten Seppänen (1998: 36) toteaa, on *se* neutraali 3. persoonan pronomini useimmissa murteissa. Myös Seppäsen omassa tutkimuksessa yleisin henkilöön viittaava 3. persoonan pronomini on *se*.

4.1 *Se-*pronomini

Aineiston pronominiiviitteistä 153 on pronominia *se*. 16 keskustelussa 17:stä *se* on yleisempi kuin *hän*. Priikin (2017: 41–42) mukaan *se* on neutraali tapa viitata keskustelun ulkopuoliseen henkilöön, ja sen ensisijainen tehtävä onkin anaforinen viittaus: *se*-pronominia käytetään yleisimmin neutraaliin kerrontaan ilman affektista sävyä. Oma aineistoni tukee Priikin havaintoja: *se* on sekä yleisin että sävyltään neutraali pronominiiviite. Esimerkissä 27 on tyypillinen anaforinen *se*-pronomini.

(27)

- 01 asiakas: 'əh (.) tavalliset sienet nehän tunntoo parem*min*.
02 Kaisa: no nee tunnisttaa. minä muista 'aekoinaam meijän
03 keskimmäinem poika ko- tae (.) laps ku 'oli (.)
04 tommonen (.) /se ol (.) kolomevuotia- eiku\ ei
05 kolome ku se oli ei varmaa 'olluk kuv uotteinen (.)
06 asiakas: #nii#.
07 Kaisa: kup pihamualla ol pyykkiä levitettij ja sepä o- (.)
08 sienen nappas suu[hun sieltä.]
09 asiakas: [felä. oliko myr]kkysieni£.
10 Kaisa: empä tiijä. [vaan sit ku hätäpäissäni [kuule] (.)
11 asiakas: [nii.] [joo.]
12 Kaisa: myrkytystietokeskukseen soittelemmaaj jotta
13 >>mitä minä tien että kus sienenkappalleet
14 NAURAHTAA
15 kaivelil lapsen (.)
16 asiakas: #nii#.
17 Kaisa: suusta>> ja, (ja nii') (.) neljäkymmentä
18 hiilitaplettii käski semmosellep pienelles syöttee.
19 asiakas: joo.
20 Kaisa: ja: minä: ykstoistakoham minä sain 0 syötettyj ja (.)
21 yhteistyö loppuu sii[he'.] £[se ei]
22 [NAURAHTAA]

23 asiakas: [NAURAHTAA]
 24 Kaisa: suostunna syömmää 'yhttää 'enemp[pee£.] vaan (.)
 25 asiakas: [#joo#.]
 26 Kaisa: ei **sillek** kyllä mittääs sen kummasempkaa sitten
 27 (3.4) on[neks tullu.]
 (M039 Syksyä ilmassa)

Kaisa ja asiakas ovat edellä keskustelleet sienestyksestä ja sienien tunnistamisesta. Puhe on kääntynyt myrkkysieniin, ja Kaisa alkaa kertoa tarinaa siitä, miten hänen poikansa söi pienenä sienen. Hän tuo poikansa keskusteluun appellatiivisella henkilöviitteellä *meijän keskimmäinen poika* (rivit 2–3), jonka hän kuitenkin korjaa muotoon *tae laps*. Kaisalla on ilmeisesti kolme lasta, kaksi poikaa ja tyttö, ja hän korjaa, että kyseessä on kaikista lapsista eikä pojista keskimmäinen. Tämän jälkeen *se* toimii neutraalina kerronnan pronomininä. Priikin (2017: 43) mukaan *se*-pronominin avulla voidaan viitata kaikenlaisiin referentteihin, mutta erityisen paljon sillä viitataan puhujalle vieraisiin henkilöihin, institutionaalisessa roolissa esiintyviin henkilöihin ja pikkulapsiin. Esimerkissä Kaisa viittaa poikaansa joko pronominin *se* tai anaforisella nolalla (rivi 20), mutta muissa keskusteluissa sekä *se*- että *hän*-pronomineilla (*hän*-viittaus esimerkissä 38). Systemaattista *se*-pronominin käyttöä voisi selittää juuri Priikin havainto pikkulapsiin viittaamisesta *se*-pronominin avulla: esimerkin tarinan tapahtumahetkellä Kaisan poika on vain vuoden ikäinen, joten Kaisa ikään kuin astuu sisään kertomaansa tarinaan ja sen kontekstiin ja viittaa poikaansa pelkästään pronominin *se*. Keskusteluja nauhoitettaessa poika on jo noin 10-vuotias, joten Kaisa viittaa häneen *se*-pronominin lisäksi myös *hän*-pronominin avulla (esimerkki 38). On erittäin kiinnostavaa, että vahva eläytyminen tarinaan ja sen aikaan voi vaikuttaa jopa henkilöviitteisiin.

Kuten olen jo edellä todennut, puhuja pyrkii yleensä muodostamaan mahdollisimman yksinkertaisen ja helposti tunnistettavissa olevan henkilöviitteen (Sacks & Schegloff 1979: 23–24). Pelkällä pronominin avulla viittaaminen voi vaikeuttaa referentin tunnistamista, joten pronomineja käytetään nimiä harvemmin ensimainintoina. Aineistostani löytyy kuitenkin joitakin esimerkkejä *se*-pronominin käytöstä ensimainintana, ja joissakin tapauksissa, kuten esimerkissä 28, *se* on myös ainoa referenttiin kohdistuva viittaustapa.

(28)
 01 Kaisa: muikkuha 'o hyvä kala.
 02 asiakas: kyllä.
 03 Kaisa: tuossa katon niin yks päivä ol (.) Ker(v)isessä
 04 näky ihan (.) (hyvän) kokosta muikkuu. toisinnaa
 05 'on semmosta pienemppee.
 06 asiakas: nythän **se** Sysmästähän **se** ov vetänyynnä n(e).

07 sieltähän **se** on suanu hyväkokosta muik[kuu.]
08 Kaisa: [joo.]
(M037 Marjat tallessa)

Asiakas ei mainitse referenttiä ollenkaan nimeltä vaan viittaa tähän pelkästään pronominilla *se*. Kaisa vastaa dialogipartikkelilla *joo*, mistä voi päätellä hänen tunnustaneen referentin. Ritva Laury (2005: 62) esittää, että *se*-pronominia on mahdollista käyttää ensimmäisenä ja ainoanakin mainintana silloin, kun referentti on pääteltävissä kontekstin perusteella. Ilmiötä nimitetään assosiativiseksi anaforaksi (VISK määritelmät, Priiki 2017). Tässä esimerkissä tunnistus tapahtuu juuri kontekstin avulla: Kaisa on edellisessä vuorossa maininnut ruokakauppa Kervisen muikut, ja kontekstista voi päätellä, että referentti on kalastaja, jonka pyytämiä muikkuja Kervisessä myydään. *Se*-pronominin käyttöä tässä esimerkissä voisi perustella kuitenkin myös toisella tavalla. Laury (1994) esittää, että *se*-pronominia voidaan käyttää ensimmäinintana silloin, kun keskeistä on kertomuksen sisältö eikä se, keneltä tieto on peräisin. Kaisa on kehunut huomanneensa Kervisessä myytävien muikkujen olleen suurehkoja, mihin asiakas vastaa kertomalla *sen* eli kalastajan saaneen ne Sysmä-järvestä. Keskeistä onkin juuri *se*, mistä kalat on saatu eikä se, kuka ne on saanut. Laury (2005: 72) huomauttaa myös, että pronominia ainoana mainintana käytettäessä referenttiin ei yleensä enää palata, jolloin sitä ei ole tarpeenkaan aktivoida enempää käyttämällä viittauksena esimerkiksi etunimeä. Tässäkään tapauksessa referenttiin ei palata enää myöhemmin keskustelussa.

Myös esimerkissä 29 referenttiin viitataan ainoastaan *se*-pronominilla:

(29)
01 Kaisa: niin ku onhan (.) eiks se Hirvi ollu,
02 asiakas: Hirvi ja (.) moukarissa (.)
03 Kaisa: ni[i.]
04 asiakas: [Olli]-Pekka Karjalai[nej ja] (.) sitter
05 Kaisa: [joo.]
06 asiakas: ratsasta(j)at. missä hevossii,
07 Kaisa: #əə# moneksko (.) jäi.
08 asiakas: kaheksannek[*si*.]
09 Kaisa: [kahe]ksanneks jo[o.]
10 asiakas: [niin.] nii.
11 Kaisa: se om muute katoi 'yks ilta kus **se** män sillä
12 hevosella niin nii (.) se ol varmmaa 'ihan niitä (.)
13 alkue/riä/ (.)
14 asiakas: #nii#.
15 Kaisa: ni 'aivav varmasti 'ov vaikkee laji [ku pittää]
16 asiakas: [o(h)n.]
17 Kaisa: hallitas se hevonen niin tark[kaan ja,]
18 asiakas: [nii.] nii.
(M039 Syksyä ilmassa)

Kaisa ja asiakas keskusteleivat suomalaisurheilijoiden olympiamenestyksestä ja Kaisa muistelee katselleensa kun *se män sillä hevosella* (rivit 11–12). Kyseistä ratsastajaa ei nimetä tai mainita enää uudelleen millään tavalla, eikä asiakas yritä saada Kaisalta tarkennusta ratsastajan henkilöllisyyteen. Pelkkä *se*-pronomini riittää tässäkin tapauksessa viittaukseksi, koska tarinan pääasiallinen aihe on se, kuinka vaikea laji ratsastus on, eikä itse ratsastajaa ole tarpeen tunnistaa. Kontekstiksi riittää se, että Kaisa on maininnut aiemmin ratsastajat (rivi 6). Toki on myös mahdollista, ettei Kaisa muista ratsastajan nimeä ja käytä sen takia pelkkää *se*-pronominia.

Aina referentin tunnistus ei kuitenkaan onnistu pelkän *se*-pronominin avulla – ei edes silloin, kun keskustelun osapuolet ovat toisilleen jonkin verran tuttuja ja henkilöihin viittaaminen heidän välillään muutoin sujuvaa:

(30)

- 01 asiakas: Jennallej justiisa ostin kus se on se luonnonki[har]a
02 Tanja: [nii]
03 asiakas: ku se uamusilla se on kup peikko aina [kun noussee]
04 Tanja: [niimpä.]
05 asiakas: nyt se kokkeil ensimmäisen kerran ja sano oli se vielä eilen sillee
06 [mut] ei se ennee oo.
07 Tanja: [joo.]
08 miten *se* tuota tykkäs tuota (1.4) siitä tukasta kul laitettii
09 se alaosa eriväriseks ja
10 asiakas: mm Minna?
11 Tanja: nii.
12 asiakas: tykkäs.
13 Tanja: no hyvä:
(M2U00071 Silikoonnii)

Asiakas kertoo ostaneensa tyttärelleen tiettyjä hiustuotteita ja viittaa tähän paljaalla etunimellä *Jenna*. Tanja kysyy *miten se tykkäs siitä tukasta* -- (rivit 8 ja 9). Asiakas tuottaa kysyvällä intonaatiolla äänteen *mm* ja etunimen *Minna*, mikä viittaa siihen, että hän kaipaa tarkennusta viitteeseen. Tanja vastaakin dialogipartikkelilla *nii*, minkä jälkeen keskustelu jatkuu sujuvasti. Referentin tunnistus ei suju aivan ongelmitta siksi, että Tanja vaihtaa referentin Jennasta Minnaan ilmaisematta vaihdosta eksplisiittisesti. Rivin 8 *se*-pronomini ei siis viittaakaan odotuksenmukaisesti aiemmin mainittuun Jennaan vaan tämän siskoon Minnaan. Voi jopa olla mahdollista, että hän on sekoittanut tytöt keskenään eikä tämän takia edes itse tajua vaihtavansa referenttiä. Asiakas kuitenkin tietää, kummalle tyttäristä Tanjan kuvailema hiusten värjäys on tehty, joten hän onnistuu tunnistamaan referentin ja jatkamaan keskustelua. Asiakkaan *mm Minna* -viittaus voi tarkennuksen tarpeen lisäksi ilmaista sitäkin, että asiakas on huomannut Tanjan sekoittaneen referentit keskenään. Tanja ja asiakas vaikuttavat olevan ainakin jonkin verran tuttuja keskenään ja puhuvat paljon asiakkaan lapsista paljailla etunimillä. Muualla

keskustelussa referenttien tunnistus on sujuvaa ja tämä on ainoa tapaus, jossa tunnistus ei ole aivan ongelmatonta.

Vaikka referointiin käytetään yleensä *hän*-pronominia (logoforisista *hän*-pronomineista lisää luvussa 4.2.1), siihen on mahdollista käyttää myös *se*-pronominia:

- (31)
- 01 Kaisa: mm. no (.) miulla ku 'eijj_ook ku kolome pehkkoo
02 mustaherukkoo (nyt) iha et soapi näin syksysin (.)
03 asiakas: jaa.
04 Kaisa: iltalenkin tehäk kum pel- (.) tontti ympäri
05 kävel[löö ja (.) jo]ka pehkosta maestelloo (.)
06 asiakas: [kyllä.]
07 Kaisa: [marjoja.]
08 [NAURAHTAA]
09 asiakas: mm.
10 Kaisa: että soapi (.) seevitamiinit siitä. vaa et (.)
11 mustikoetahan, no (.) Junnulta tilasin kansam
12 mustikattiin [niin se oli Visa]lle 'eilen sanonna
13 asiakas: [(--),]
14 Kaisa: et **sill_on** kaks ämpärillistä [(mulle).]
15 asiakas: [aijaa?] joko
16 Junnu kävi mustikas[sa.]
17 Kaisa: [se om mul]lek kuulemma
18 varanna kaks ämpäri[lissä et se om pakas]tannahhin
19 asiakas: [joo joo.]
20 Kaisa: ne [että (.) pitäs vaam] minuj joku ilta
21 asiakas: [aijjahaa.]
22 Kaisa: käyvvä (.) hakemassa ne?
(M037 Marjat tallessa)

Kaisa kertoo kuulleensa Visalta tuttavansa Junnun sanoneen, että *sillä* (Junnulla) on kaksi marjaämpäriä Kaisalle (rivi 14). Tällaisessa lauseessa *hän*-pronomini olisi odotuksenmukainen, mutta Kaisa käyttääkin pronominia *se*. Viittaus on Kaisallekin poikkeuksellinen: muissa keskusteluissa esiintyvissä logoforisissa asemissa hän käyttää yleensä *hän*-pronominia (esimerkki 29). Tässä esimerkissä on kyse referoinnin referoinnista: Junnulta tullut tieto marjoista on kulkenut ensin Visalle, häneltä Kaisalle ja lopulta Kaisalta asiakkaalle. Tapaus on siis hieman erilainen kuin tyypilliset logoforiset asemat, joissa käytetään *hän*-pronominia. *Hän*-pronomini voisi myös tehdä viittauksesta vaikeasti tulkittavan, sillä Kaisa puhuu peräkkäin (rivit 11 ja 12) kahdesta eri henkilöstä, Junnusta ja Visasta. Hän käyttää *se*-pronominia auttaakseen vastaanottajaa ymmärtämään, kummasta referentistä puhuu.

Aineistoni *se*-pronominit ovat siis useimmiten tavallisia, anaforisia ja neutraalin sävyisiä henkilöviitteitä. Niitä voidaan kuitenkin käyttää myös logoforisena pronomininä, ensiviitteenä ja jopa ainoana referenttiin viittaamisen keinona (esimerkit 28 ja 29). Pronominin käyttö ei kuitenkaan tuota

ongelmia tunnistuksessa, koska referentti on näissä tapauksissa mahdollista tunnistaa keskustelukontekstin avulla, tai häntä ei ole tarpeen tunnistaa ollenkaan.

4.2 Hän-pronomin

Aineistoni toiseksi yleisin pronomini on *hän*, joita on 214 pronomini viitteestä 52. Fennistiikassa on todettu, että *hän*-pronominia käytetään puhutussa kielessä ja murteissa yleensä vain kahdessa tilanteessa: toisen ihmisen ajatuksia tai puhetta referoitaessa ja väheksyntää osoitettaessa (Vilppula 1989: 389). Näitä kahta tapaustyyppiä laajemmin *hän*-pronominia käytetään lähinnä lounais- ja kaakkoismurteissa (VISK § 717). Oman aineistoni perusteella *hän*-pronominia käytetään Pohjois-Karjalassa kuitenkin myös muilla tavoin. Vilppulan (1989: 389) mukaan *hän*-pronominia käytetäänkin muuta savolaismurteiden aluetta enemmän juuri Pohjois-Karjalassa. *Hän*-pronomini esiintyvät aineistossani myös äänneasut *hiän* ja *hää*. *Suomen murteiden sanakirjassa* (SMS) on todettu *hiän*-äänneasun esiintyvän Pohjois-Karjalassa, mutta *hää*-äänneasua ei ole paikannettu Pohjois-Karjalaan.

Laitinen (2005) on todennut, että *hän*-pronominia käytetään myös epä tietoisuuden osoittimena. Puhutussa yleiskielessä *hän*-pronomini esiintyy fraaseissa *tiedä häntä* ja *hällä väliä*, joista ensin mainittu ilmaisee, ettei puhuja tiedä jotakin asiaa ja viimeksi mainittu sitä, ettei puhuja pidä jotakin asiaa kovin tärkeänä (mts. 96). Murteissa *hän*-pronominia voi kuitenkin käyttää samantapaisissa konteksteissa laajemminkin viittaamassa myös elottomiin referentteihin, kuten paikkoihin: tästä Laitinen antaa esimerkin *em mie tiijä liek hännee ketä hukkunt* (mts. 97). *Hän*-pronominin epä tietoisuutta ilmaisevasta käytöstä omassa aineistossani kerron lisää luvussa 4.2.2.

4.2.1 Logoforinen *hän*

Hän-pronominin logoforiseksi käytöksi kutsutaan niitä referointitapauksia, joissa *hän* viittaa samaan tarkoitteeseen kuin johtolauseen kommunikaatioverbin subjekti (*se sanoi, että hän antaa ne minulle*) (VISK § 1428). Logoforisella *hän*-pronominilla voidaan kuvata paitsi referentin puhetta, myös tämän ajatuksia tai tunteita. Näihin prosesseihin viitataan usein eksplisiittisesti sellaisilla verbeillä kuten *ajatella, pohdiskella, käsittää, uskoa*. (Laitinen 2005: 88.) Priiki (2016: 114) on todennut, että logoforista käyttöä voidaan pitää *hän*-pronominin esiintymistä parhaiten ennustavana yksittäisenä kontekstitekijänä, ja että hänen aineistossaan esiintyneistä logoforisesti käytetyistä pronomineista 97 % oli *hän*-pronomineja.

Esimerkissä 32 Kaisa referoi asiakkaalle miehensä kertomusta. Siinä on prototyyppinen logoforinen *hän*-pronomin.

(32)

- 01 Kaisa: mm(m. ja just tuossa *miun mies* sano että **hää**
02 'oli (.) kassaroimassa (.) rajoja niin sano_tta
03 >>siellä oli (.) karhu (.) tyhjä karhumpesä>>
04 [ollum. minä s_tta] >>vielä uskalsit männä' (.)
05 asiakas: [joo.]
06 Kaisa: koput[tele>>.
07 [NAURAA, PUHUU JATKOSSA NAURUN LOMASTA
08 asiakas: kyllä (nyt) kesäaekkaan uskalttaa männä.
09 Kaisa: >>koputtelemaa>>_tta >>**hiäm** män kassaralla
10 koputtelemaa_tta ketä siellä (.)
11 asiakas: emm.
12 Kaisa: on jotta (.) jotta ei tulluk kettäv vasttaa>>.
13 asiakas: joo.
(M038 Sieniä ja sadetta)

Kaisa ja asiakas ovat edellä keskustelleet karhunmetsästyksestä ja paikkakunnan karhutilanteesta. Esimerkin rivillä 1 on prototyypinen logoforinen *hän*-pronomini, joka viittaa johtolauseessa mainittuun korrelaattiin *miun mies*. Kaisa tuo ensin miehensä mukaan keskusteluun appellatiivisella henkilöviitteellä *miun mies* – mikä osoittaa, ettei mies todennäköisesti ole asiakkaalle tuttu – ja referoi sitten miehen kertomaa tarinaa *hän*-pronominin avulla. Myös esimerkin toinen *hän*-pronomini (rivi 9) voidaan tulkita logoforiseksi, vaikka se olekaan prototyypinen. Kaisa ei ole ollut miehensä mukana metsässä ja todistanut tilannetta itse, vaan referoi edelleen miehensä kertomusta. Vaikka Kaisa ei ilmaise referaatin alkua eksplisiittisesti, esimerkiksi sanomalla *miun mies sano että* kuten kertomuksen alussa rivillä 1, on kuitenkin selvää, että kyseessä on referaatti. Referaatin alkua merkitsemään riittää Kaisan rivillä 9 tuottama konjunktio, joka on joko *että* tai *jotta*. Laitinen (2005: 85) onkin huomauttanut, että *että* on puhutussa suomessa tavallinen tapa merkitä sekä suoria että epäsuoria lainauksia.

Logoforisessa käytössä *hän*-pronomini voi esiintyä myös sellaisilla puhujilla, jotka eivät käytä sitä muuten lainkaan, kuten seuraavassa esimerkissä.

(33)

- 01 asiakas: niin se kyllä *se kuvvooja* niin sano jotta tuota (.)
02 **hiän** ei kyllä näes- nähnyn näessä mittääh (.)
03 erikoista. sano vain tuota lääkäri kahttoo vielä
04 nämä.
05 Sisko: joo.
(M046 Silmät)

Asiakas kertoo käynnistään silmätutkimuksessa. Hän käyttää ensin referentistä appellatiivista nimitystä *se kuvvooja* ja siirtyy sitten *hän*-pronominia käyttäen referoimaan tämän sanomisia. Tämä esimerkki on hyvä osoitus siitä, että referoitaessa *hän* valikoituu pronominiksi myös sellaisilla puhujilla, jotka muuten käyttävät systemaattisesti *se*-pronominia.

Seuraavassa esimerkissä pronominit *hän* ja *se* vuorottelevat molemmilla puhujilla. Referentit ovat asiakkaan lapsia, joista on puhuttu keskustelussa jo aiemmin.

- (34)
- 01 Tanja: mihinkäs se Jenna männöö koulluun sitten. (1.4)
02 männöökö se onko se ysillek
03 kasil[lek]
04 asiakas: [ysil]lem män[nöö.]
05 Tanja: [ainii] se männöö vasta minä
06 jot se jo on [(-)]
07 asiakas: [ei (-)]
08 Tanja: isomman olonen nii (-).
09 asiakas: niihän se on. (1.5) nyt se ruppee sitte mie:ttimmään
10 niihän tuo tuntu että lukioonhan se
11 om mäntävä ku ei tiiäm mitä **hiäh** haluvvaa
12 isona te[hä.]
13 Tanja: [a:ha.] (.) **hiän** ov varmmaan sen
14 tyylinen ei oikeesti ei tiijä mitä se on sen
15 ja semmonev vähä tuum[mailija.]
16 asiakas: [niihän se on. nii on.
17 Tanja: et tää nuorempi varmmaaj jo tietää (.) jo nytten
18 suurimpiirteim minne (-)
19 asiakas: no (.) niihän tuo tuntu että **hänestä** tulee lähihoitaja.
20 Tanja: no nii. (0.8) nii (.) se on ihan eri olonen.
21 asiakas: niihän se on.
22 Tanja: jännä miten niinku (1.0) näkky se ero.
(M2U00071 Silikoonnii/L)

Kamppaaja katkaisee keskustelussa olleen tauon tiedustelemalla, monennelleko luokalle asiakkaan tytär Jenna on menossa. Aluksi, riveillä 1 ja 4, hän käyttää pronominia *se*. Asiakas referoi tyttärensä sanomisia *niihän tuo tuntu että lukioonhan se om mäntävä ku ei tiiäm mitä hiäh haluvvaa isona tehä* käyttäen logoforista *hän*-pronominia. Kyseisessä lausumassa *että* merkitsee kohtaa, josta varsinainen referaatti alkaa. Alkuosa *niihän tuo tuntu* on siis asiakkaan oma havainto, joka pohjustaa tulossa olevaa tyttären ajatusten tai puheen referointia. Referaatin jälkeen kampaajakin vaihtaa pronominiksi *hän*. Tätä pronominiinien vaihtelua selittää ilmiö, jota Priiki (2016: 115) nimittää virittyneisyydeksi (engl. *priming*). Virittyneisyydessä on kyse siitä, että puhuja käyttää todennäköisesti samoja sanoja tai rakenteita – tässä tapauksessa samaa pronominiivittettä – kuin keskustelussa on käytetty aiemmin. Rivillä 12 asiakas käyttää uudelleen logoforista *hän*-pronominia, mutta enää kampaaja ei seuraakaan

asiakkaan mallia vaan käyttää seuraavassa vuorossaan pronominia *se*. Keskustelu on kiinnostava, sillä kampaaja tuntuu seurailevan asiakkaan käyttämiä pronomineja muttei kuitenkaan systemaattisesti: ensimmäisen logoforisen *hän*-pronominin jälkeen kampaajakin vaihtaa pronominiksi *hän*, mutta ei tee samaa enää toisen logoforisen *hän*-pronominin jälkeen. Jälkimmäisessä tapauksessa valintaa ohjaa edellisen vuoron *hän*-pronominia enemmän se, että asiakas käyttää muissa kuin referointivuoroissa systemaattisesti pronominia *se*. Pronominivalintaa voi ohjata myös se, että referentit eli asiakkaan lapset ovat jollakin tasolla tuttuja myös kampaajalle, koska tämä pystyy arvioimaan heidän luonteitaan. Jos kampaaja ei tuntisi referenttejä ollenkaan, hän ehkä hakisi tiiviimmin mallia asiakkaan käyttämistä pronomineista kohteliaisuutta osoittaakseen. Kampaajan ja asiakkaan välit ovat keskustelun perusteella melko tuttavalliset, mikä sekkin luo keskusteluun rentoa ilmapiiriä. Näin ollen kampaajan ei tarvitse miettiä pronominivalintoja tai seurata asiakkaan pronominimallia niin tarkkaan kuin vieraampien asiakkaiden kanssa.

Ylikahri (1996: 183) on tutkinut lounaisiin välimurteisiin kuuluvaa Siikaisten murretta käsittelevässä artikkelissaan sitä, selittyvätkö myös *hän*-pronominin ei-logoforiset, ns. välittömän puheen käyttötilanteet referoinnin ja sen laajentumien avulla. Hän on luonut jatkumon, jonka toisessa päässä ovat sellaiset tapaukset, joissa vain *hän* tai monikollinen muoto *he* ovat mahdollisia. Nämä ovat yleensä selviä referointitapauksia, joissa johtolause tai pluskvamperfekti ilmaisee kyseessä olevan referaatti. Jatkumon toisessa päässä ovat referoinnin laajentumat, kuten tajunnan referointi tai viittaukset kertomuksen päähenkilöön. Näissä tapauksissa taas on mahdollista käyttää niin *hän*- ja *he*- kuin *se*- tai *ne*-pronomineja. (Mts. 187.) Kaikkia *hän*-pronomineja ei kuitenkaan voi selittää referoinnilla: Priiki (2017: 46) on todennut, että ainakin hänen aineistossaan *hän*-pronominia käytetään myös anaforisesti, joskin suurin osa eli 62 % hänen aineistonsa *hän*-pronomineista selittyy logoforisuudella ja sen laajentumilla. Oma aineistoni osoittaa, että itäisissä savolaismurteissa *hän*-pronominia käytetään muutenkin kuin logoforisesti tai väheksynnän ilmaisimena. Käsittelem näitä tapauksia seuraavassa luvussa.

4.2.2 Anaforinen *hän*

Kuten totesin edellä, omasta aineistostani löytyy myös sellaista *hän*-pronominin käyttöä, jota ei voi pitää logoforisena. Priiki (2017: 51) on havainnut, että puhetilanteissa esiintyy *hän*-pronomineja, joita ei voi selittää logoforisuudella, vähättelyllä eikä epätietoisuudella. Näiden pronominiin taustalla Priiki katsoo olevan kirjakielen käytännön, käsityksen *hän*-pronominin kohteliaisuudesta sekä sen, että *hän*-pronominia on vanhastaan käytetty lounaismurteissa laajalti. *Hän*-pronominin kohteliaisuus-

ja epätietoisuuskäyttöä esiintyy omassakin aineistossani. Seuraavaksi perehdyn niihin *hän*-viittauksiin, jotka eivät selity logoforisella käytöllä.

Priiki (2017: 68) on tehnyt *hän*-pronominin liittyvistä asenteista kiinnostavan havainnon: kielenkäyttäjät kuvittelevat yleensä käyttävänsä *hän*-pronominia useammin itselleen tuntemattomista kuin tutuista henkilöistä, mutta todellisuudessa merkittävästi suurempi osa *hän*-viitteistä kohdistuu-kin puhujalle tuttuihin referentteihin. Omassa aineistossani *hän*-pronominilla voidaan viitata minkälaiseen referenttiin tahansa: lapseen, aikuiseen, vanhukseen, tuttuun tai tuntemattomaan. Esimerkissä 35 viitataan *hän*-pronominilla molemmille julkisuudesta tuttuun referenttiin:

(35)

01 Sisko: ootkos urheilukisoja (nyt se on) (-),
02 [tänähi 'uamu]na monta (.) juttu löyty ty-
03 asiakas: [*(-)*.]
04 Sisko: *tuolta* (.) töllöttimestä.
05 asiakas: jaa. oom minä vähä seuranna *vaan*,
06 Sisko: ei oop paljjoo. on joitam joku mitalli jo
07 tulluk*kii*.
08 asiakas: on. [iha] [hyvästi'.]
09 Sisko: [se,]
10 asiakas: [NAURAHTAA]
11 Sisko: nii. [kai- kaikki odotuk]set,
12 asiakas: [ihan tarppeek-] (.)
13 tarppeekse on.
14 Sisko: mm. eipähäv varmmaam paljo enempi [tulekkaas si-,]
15 asiakas: [no #e::]i#.
16 se ov vahinko jos *(sieltä) (-[-])*.
17 Sisko: [nii.] ja nämäkki
18 'eihän tuota [tienyn näistä] (.) millä tavalla nämä
19 asiakas: [niin_om,]
20 Sisko: menestyy nyt *nämä mitali*- (.) mitalistit.
21 asiakas: #(niin) (--)#, (9.0) ois viimmessä kesä(se)ssä
22 kunnossa tuo Pitkämäki (kun) (--) (semmosessa
23 kun[nossa kuv) vi]mme kesänä oli *(hiän)*.
24 Sisko: [mm.]
25 niin nyt en, hyvi 'arvotus on se [*että*],
26 asiakas: [nii]: se on
27 ihan arvo[(tus).]
28 Sisko: [mm.] mitenkä hiä' (.) pär*jevvää*.
29 (3.8) toivottavasti. ainahik karsinta- (.)
30 tästä (.) [p(ää)sis läpi.]
(M045 Setä)

Sisko ja asiakas puhuvat olympialaisista. Asiakas tuottaa viitteen *tu*o Pitkämäki (rivi 22) ja toivoo, että *hiän* olisi samanlaisessa kunnossa kuin edelliskesänä. Myös Sisko viittaa Pitkämäkeen *hän*-pronominilla (rivi 28). Referentti on varmasti molemmille asiakkaille tuttu sekä pääteltävissä keskustelun urheilukontekstista, minkä takia ensiviitteeksi riittää pelkkä *tu*o-demonstratiivipronomini ja sukunimi *Pitkämäki*. Referentin tunnistaminen ensimmäisen jälkeen ei myöskään tuota Siskolle ongelmia. Vilppula (1989: 394) on todennut, että kun puhuja on epävarma asian todenmukaisuudesta tai esittää arvelun tai otaksuman, hän voi käyttää referentistä *hän*-pronominia. Siskon käyttämä *hän*-pronomini voisikin selittyä tällä: Sisko pohtii urheilijan menestykseen liittyen ääneen, että *hyvi*' *arvotus on se että mitenkä hiä pärjävää*. Laitinen (2005: 98–99) katsoo, että tällaiset epätietoisuutta osoittavat *hän*-pronominin esiintyvät ovat lähtöisin logoforisista konteksteista. Hän esittää tapauksia, joissa samaan referenttiin viitataan sekä *se*- ja *ne*- että *hän*- ja *he*-pronominilla. Näissä tapauksissa *se* ja *ne* kuvastavat sellaista referentin toimintaa, jonka puhuja itse on nähnyt tai muuten tietää, ja *hän*- ja *he*-pronominia käytetään silloin, kun kyse on puhujan epätietoisuudesta. Esimerkissä *monta heitä liem männy 'yhteem matkaan (nin) ne kalastelloo ja mitä hyö hänessä puuhannoo aina huviksee* (lihavoinnit minun lisäämiäni) tämä näkyy erityisen selvästi: puhuja tietää varmaksi sen, että referentit kalastavat ja ilmaisee tämän *ne*-pronominin avulla. Referenttien määrää ja heidän tekemisiään arvioidessaan puhuja sen sijaan käyttää logoforista pronominia *he*, mistä käy ilmi, ettei hänellä ole varmaa tietoa asiasta.

Seuraavassa esimerkissä *hän* viittaa henkilöön, joka on todennäköisesti tuttu vain puhujalle.

(36)

- 01 Sisko: kyllä. *joo* mie oon olluk kans tuolla (.) kävin (.)
 02 Itekeskuksessa sillä (.) Kainulaisella kävin kerran
 03 kansa (.) [silma- (.) -leä]kärissä jä siinä (.)
 04 asiakas: [ahaa.]
 05 Sisko: **hiän** tutki kansas, sa- samallainev vekotihhan se_oli
 06 ja (.)
 07 asiakas: nii.
 (M046 Silmät)

Esimerkin referentti on Siskoa hoitanut lääkäri. Asiakas on aiemmin kertonut käyneensä silmätutkimuksessa. Sisko kertoo omasta silmätutkimuksestaan ja viittaa lääkäriin sukunimellä *Kainulainen* (rivi 2), mihin asiakas vastaa dialogipartikkelilla *ahaa*. Sisko tuskin tietää, tunteeo asiakas referentin vai ei. *Hän*-pronominilla voidaan siis viitata aivan hyvin sellaiseenkin henkilöön, jota puhuja ei edes odota vastaanottajan tunnistavan. Tämän tapauksen *hän*-pronominilla on kohtelias ja kunnioittava sävy: Vilppula (1989: 391) on todennut, että *hän*-pronominia käytetään usein sellaisista henkilöistä, jotka nauttivat arvonantoa ja kunnioitusta, kuten papeista, opettajista – ja lääkäreistä.

Fennistiikassa on usein esitetty, että pronominien valinta ei suinkaan ole sattumanvaraista, vaan puhuja – kenties tiedostamattaan – ilmaisee pronomineilla suhdettaan ja asennoitumistaan referenttiin ja ohjaa vastaanottajan huomiota (esim. Laury 1997; Siitonen 2008; Priiki 2015). Esittelen seuraavaksi esimerkin 37, josta ilmenee sekä tietoinen pronominin vaihto että *hän*-pronominin käyttö kunnioittavan sävyn ilmaisimena.

(37)

- 01 asiakas: *Valmallahan* se on ihan (.) ihan valakkee se
02 hivus.
03 Sisko: joo. (4.3) *t_se on*, (2.6) *Suhosev Valmallako*.
04 asiakas: nii.
05 Sisko: onko se sinun,
06 asiakas: minun sisko on.
07 Sisko: @voiih@.
08 MOLEMMAT NAURAVAT
09 asiakas: minun [sisko.]
10 Sisko: [jopa o 'ækoih*i* 'e]letty.
11 asiakas: [nii.]
12 [NAURAHTAA]
13 Sisko: [NAURAHTAA]
14 nyt vasta, [ilimanko teillä on tämmöstä
15 [HEILUTTAA KÄTTÄÄN LOIVASTI ASIAKKAAN
16 luonnonkiharraa.
17 HIUSTEN YMPÄRILLÄ
18 MOLEMMAT NAURAVAT
19 asiakas: ni.
20 Sisko: **hällä**kkihh*ä* 'ov vähä semmonen (.) ollu 'ainnaas
21 se (.) [vähän konstikas] se tukka *välillä*.
22 asiakas: [nii.]
23 nii [o'.]
24 Sisko: [(tukka)kiha]roita voip ottookkim mut onhan
25 se tästä (--).
26 asiakas: nii.
27 Sisko: **hällä** on kyllä tosissaav valak*kee*.
28 asiakas: on.
29 Sisko: mut se on kaunis. [(-) ä]lyttömän kau[nis.]
30 asiakas: [on.] [se on] kaunis.
31 Sisko: kaunis valak[*kee*.]
32 asiakas: [ni]i.
33 Sisko: vieläpä se sullahit tässä valak^{en}noo
34 [kokonnaan niin se on tosi kaunis. sull_ov vielä
35 asiakas: [NAURAHTALEE
36 Sisko: hirmu paljov vaan tätä (.)
37 asiakas: nii.
38 Sisko: (--) (tummoo).
39 asiakas: niin on siellä takana.
(M046 Silmät)

Sisko ja asiakas ovat edellä keskustelleet hiusten harmaantumisesta. Asiakas mainitsee Valma-nimisen henkilön, ja Sisko esittää tarkentavan kysymyksen *Suhosev Valmallako*. Asiakas vastaa myöntävästi dialogipartikkelilla *nii*. Sisko hakee tarkennusta asiakkaan ja Valman suhteeseen kesken jääneellä kysymyksellä *onko se sinun* (rivi 5), ja asiakas kertoo Valman olevan hänen sisarensa. Sisko siirtää keskustelun Valman hiuksiin, mutta vaihtaa tässä vaiheessa *se*-pronominista *hän*-pronominiin – mielestäni tietoisesti. Vilppula (1989: 391–393) on koonnut listan erilaisista syistä, jotka voivat laukaista *hän*-pronominin anaforisen käytön. Yksi syistä on kunnioitus: puhuja viittaa usein *hän*-pronominilla sellaisiin henkilöihin, joita kunnioittaa tai jotka nauttivat yleistä arvostusta (mts. 391). Priiki (2017: 52) huomauttaa myös, että *hän*-pronominilla ilmaistaan kohteliaisuutta myös vastaanottajaa kohtaan: puhujat kiinnittävät enemmän huomiota siihen, millaisen vaikutelman itsestään antavat eivätkä halua vastaanottajan ajattelevan, että he vähättelevät referenttiä. Vilppulan (1989: 392) mukaan *hän*-pronominia käytetään usein myös omistusta ilmaistaessa, mikä voisi selittää tämänkin esimerkin esiintymät. Tässä tapauksessa *hän*-pronominin käyttö johtunee kuitenkin juuri kunnioituksesta. Kun Siskolle käy ilmi, että referentti on asiakkaan iäkäs sisko, hän päättää sekä referenttiä että asiakasta kunnioittaakseen vaihtaa *hän*-pronominiin ja pysyä siinä. Priiki (2017) on tutkinut kyselyjen avulla puhujien omia käsityksiä kielen käytöstä. Kyselyistä käy ilmi, että puhujat tiedostavat pronominien käyttöään hyvin itsekin: eräs kyselyyn vastanneista on kertonut vaihtavansa *se*-pronominin *hän*-pronominiin, jos *se* tuntuu epäkohteliaalta viittaustavalta. Priikin mukaan puhujat pitävätkin *hän*-pronominia kohteliaampana viittaustapana myös silloin, kun referentti ei ole kuulemassa keskustelua. (Mts. 137–138.) Priiki on havainnut myös eron siinä, kuinka hyvin tiedostettuja *hän*-pronominin eri käyttötavat ovat. Hänen mukaansa *hän*-pronominin logoforinen käyttö on nopeaa, intuitiivista ja tiedostamatonta kun taas kohteliaaksi mielletty käyttö on tiedostettua ja harkittua käyttöä. (Mts. 50.)

Edellä esittelemäni esimerkit 35, 36 ja 37 ovat selvästi tunnusmerkkisiä: niissä ilmaistaan epätietoisuutta ja kunnioitusta. Haluan tarkastella lähemmin myös kahta katkelmaa, joissa Kaisa viittaa lapsiinsa *hän*-pronominilla. Ne eivät ole aivan yhtä selvästi affektisia kuin kolme edellistä esimerkkiä, mutta niistäkin voi havaita myötätuntoista asennetta referenttiä kohtaan.

(38)

01 Kaisa: mm-m. (17.1) no englanni 'opiskelu mitenkäs ol
 02 läh[te(ny).]
 03 asiakas: [hirmu] innoissaan sitä;
 04 Kaisa: vaa' miust_oh hirmu vaikke kirja.
 05 asiakas: on. siis hirvveestis sanoja heti ja tuommossii,
 06 Kaisa: ja sanat on niin kun *Kuismallen* näkky pitäs
 07 ollak kaikki sanat niin ku' (.) ihan omana
 08 sanan[naan suo]menttoo?
 09 asiakas: [NYÖKKÄÄ]
 10 mm-m.

11 Kaisa: eikä siellä et se_on koko lause.
 12 asiakas: m[m.]
 13 Kaisa: [mitä teh]tävvee myö yks ilta (.) sitä
 14 nais-sannoo kuh **hiän** ehti? [vaan ku 'ei]hän se
 15 asiakas: [mm.]
 16 Kaisa: ollus siellä yksinnään se (.)
 17 asiakas: m[m.]
 18 Kaisa: [@nai]s@ (.) sehä 'oli siellä lausseen (.)
 19 sisäles [suomennettu.] (-) sitä et >>missä missä>>
 20 asiakas: [mm.]
 21 Kaisa: jä, vaan äitilleh hyvvee kert[tausta.]
 22 asiakas: [on] kyllä
 23 Kaisa: [NAURAA
 24 sa- (.) et saapi englannin sanoja.
 25 NAURAHTAA
 (M047 Väri)

Kaisa aloittaa keskustelun tauon jälkeen kysymällä, miten englannin opiskelu on lähtenyt sujumaan viitaten asiakkaan lapseen, jonka tietää selvästi olevan samanikäinen kuin joku omista lapsistaan. Hän viittaa omaan poikaansa etunimellä *Kuisma* ja rivillä 14 pronomiinilla *hiän*. Kaisa mainitsee rivillä 13 olleensa auttamassa Kuismaa läksyjen teossa, joten hän on itse ollut todistamassa kertomuksen tilanetta. Kyseessä ei siis ole esimerkiksi Kuisman kertomuksen referointi. Tässä tapauksessa *hän*-pronominin voisi myös korvata *se*-pronominilla sävyn muuttumatta – Kaisa viittaakin hetkeä myöhemmin Kuismaan taas *se*-pronominilla.

Kaisa viittaa myös toiseen lapseensa, tyttärensä Ninniin, *hän*-pronominilla:

(39)
 01 Kaisa: no (.) puolukassa minä meinasin ja (.) tuossa (.)
 02 koululaisilla on taksvärkki/päivä/ (.)
 03 asiakas: mm.
 04 Kaisa: niin niin op- (.) on olluk keittolasta toive
 05 'että (.) jos puolukkoo saesivat.
 06 asiakas: jaa.
 07 Kaisa: ne saapi (nimittäej) jouluks yhem päeväl lissee
 08 joululommoo (.) kun kuka opi- (.) osallistuu
 09 taks[värkkii]? niim mie *Ninnillel* (.) sanoil
 10 asiakas: [jaa.]
 11 Kaisa: [laeta',]
 12 asiakas: [jat]kettu loma.
 13 Kaisa: oli jatkettu loma? Ninnilles sanoi että >>laetas
 14 siihev vaan tota (.) se puolukan kohttaan (.)
 15 rasti>> ja (.) sitte tytöllä ois jo (.) tillaus
 16 kahelle 'ämpärille 'et sais itelle 'ommoo rahhoo.
 17 asiakas: jaa.
 18 Kaisa: on niin kuh,
 19 asiakas: kyllä.

20 Kaisa: saes myyvä'.
 21 asiakas: [nii.] kyllähän se puolukka ter- (.) kaupaks
 22 Kaisa: [NAURAHTAA]
 24 asiakas: käypi kun vain,
 25 Kaisa: no viime vuonna **hiän** keräs siihe 'olevinnaan kul
 26 tul' se lappu et se myyntiauto (.) tai se
 27 ostoauto (.)
 28 asiakas: nii.
 29 Kaisa: kulokkoo ja (.) tiev vartteen (.) tai soitettii
 30 'että >>oes (.) pari /ämpärillistä>> jä/, niin
 31 ni 'ei kuuleh hyö pari tunttii tiev varressa
 32 ovat ku 'ei se kello'aeka pitännä ja soitettii
 33 'uuvesttaa_tta >>no missä työ ootta että>>; >>no
 34 hyö ov vasta Kettuvuarasta ja auto om melekkein
 35 täynnä.>>
 36 asiakas: jaa. nii' (.) ei se pitänä se (.)
 37 Kaisa: e[i.]
 38 asiakas: [se tuota] se ol' aena niim paljom myöhässä se auto.
 (M037 Marjat tallessa)

Kaisa kertoo tyttärensä keränneen edellisvuonna puolukoita myyntiin. Hän viittaa tähän ensin etunimellä (rivit 9 ja 13) ja sitten *hän*-pronominilla (rivi 25). Tässä esimerkissä on paljon yhtäläisyyksiä edelliseen: kyseessä ei ole referointi, ja Kaisa on ollut tässäkin tilanteessa mukana itse. Vilppula (1989: 392) huomauttaa, että puhujat käyttävät *hän*-pronominia kertoessaan sellaisista tilanteista, joissa ovat itse olleet läsnä. Molemmista esimerkeistä on aistittavissa myös affektia: Kaisa suhtautuu myötätuntoisesti lapsiinsa, jotka ovat olleet ahkeria, mutta ikään kuin itsestään riippumattomista syistä epäonnistuneet yrityksissään. Esimerkissä 38 Kuisma ei yrityksistään huolimatta löydä etsimäänsä sanaa englanninkirjastaan, koska sitä ei ole suomennettu yksittäisenä sanana, ja esimerkissä 39 tytär on kerännyt puolukoita myyntiin saadakseen taskurahaa, mutta puolukanostajat eivät ilmestykään paikalle. Kaisa siis tavallaan ilmaisee kunnioittavansa lastensa hyviä yrityksiä ja kokevansa myötätuntoa siitä, että he eivät onnistuneetkaan niissä.

Aineistossani siis käytetään *hän*-pronominia sekä logoforisesti että anaforisena henkilöviitteenä. Ei-logoforiset viitteet vaikuttavat kuitenkin olevan aina jollakin lailla tunnusmerkkisiä. Ne voivat ilmaista puhujan epätietoisuutta, kunnioitusta referenttiä ja puhujaa kohtaan sekä myötätuntoa. Seppänen (1998: 90) toteaa läsnäolijoihin viittaamista käsittelevässä tutkimuksessaan *hän*-pronominin käytön olevan hyvin vaihtelevaa ja vaikeasti selitettävää. Hän tulkitsee vaihtelun syyksensä, että käyttöä säätelevät esimerkiksi aineiston nauhoitusajankohtaan ja puhujan ikään tai kielelliseen taustaan liittyvät seikat. Myös Lappalaisen (2010: 288) mukaan *hän*- ja *se*-pronominien vaihtelussa on suuria yksilöllisiä eroja jopa samanikäisten puhujien kesken. Oma aineistoni antaa samansuuntaisia tuloksia: *hän*-pronomini vaihtelee todella paljon niin puhuja- kuin tilannekohtaisestikin.

Yksikään informantti ei käyttänyt pelkkää *hän*-pronominia, ja samaan referenttiin viitattiin usein sekä *se*- että *hän*-pronomineilla. Joka tapauksessa voi sanoa, että *hän*-pronomini on edelleen käytössä Pohjois-Karjalassa ainakin logoforisissa ja affektisissa asemissa.

4.3 *Tuo*-pronomini

Aineistossani esiintyy yhteensä 19 *tuo*-pronominia. Niitä on kahden tyyppisiä: sellaisia, jotka ovat liittyneet tarkenteina appellatiivisiin (*tuo hieroja*, *tuo yks nainen*) tai propriisiin henkilöviitteisiin (*tuo Pitkämäki*, *tuo Kokkosen Taina*) sekä sellaisia, jotka viittaavat referenttiin yksinään. Tässä luvussa tarkastelen ainoastaan yksin esiintyviä *tuo*-pronomineja, sillä appellatiiveihin ja propreihin liittyneitä *tuo*-pronomineja olen jo sivunnut aiemmissa luvuissa. Kaikki aineistoni yksin esiintyvät *tuo*-pronominit selittyvät modaalisilla konteksteilla. Hannele Forsberg (2006) on todennut, että *tuo/nuo*-pronominia voidaan käyttää modaalisesti puhujan episteemisen tai evidentialisen asenteen ilmaisemiseen. Tällaiset lausumat ovat arvioita, myönnytyksiä tai retorisia tai pohdiskelevia kysymyksiä (*Eikö tuo Helsinkiin astik kulettanen niitä - -, nin sehän tuo sano nij jotta - -*). Modaaliset *tuo*-pronominit ovat usein evidentialisia eli kertovat, mistä puhuja on tietonsa saanut. Forsbergin mukaan modaalinen *tuo* on yleisin juuri itäisimmissä ja pohjoisimmissä savolaismurteissa. (Mts. 80–81.)

Aineistoni kaikki yksin esiintyvät *tuo*-pronominit voidaan tulkita evidentialisiksi. Niitä on neljä erilaista kolmessa eri keskustelussa: *niimpä tuo tekkee*, *niihän tuo tuntu*, *puutahhan tuo on tehny ja eihän tuo nyt sitte suanu*. Seuraavassa keskustelussa *niihän tuo tuntu* -rakenne referoinnin keinona toistuu peräti kahdesti.

(40)

- 01 Tanja: mihinkäs se Jenna männöö koulluun sitten. (1.4)
02 männöökö se onko se ysillek
03 kasil[lek]
04 asiakas: [ysil]lem män[nöö.]
05 Tanja: [ainii] se männöö vasta minä
06 jot se jo on [(-)]
07 asiakas: [ei (-)]
08 Tanja: isomman olonen nii (-).
09 asiakas: niihän se on. (1.5) nyt se ruppee sitte mie:ttimmään
10 niihän **tuo** tuntu että lukioonhan se
11 om mäntävä ku ei tiiäm mitä hiäh haluvvaa
12 isona te[hä.]
13 Tanja: [a:ha.] (.) hiän ov varmmaan sen
14 tyylinen ei oikeesti ei tiijä mitä se on sen
15 ja semmonev vähä tuum[mailija.]
16 asiakas: [niihän se on. nii on.

- 17 Tanja: et tää nuorempi varmmaaj jo tietää (.) jo nytten
 18 suurimpiirteim minne (-)
 19 asiakas: no (.) niihän **tu**o tuntu että hänestä tulee lähihoitaja.
 20 Tanja: no nii. (0.8) nii (.) se on ihan eri olonen.
 21 asiakas: niihän se on.
 22 Tanja: jännä miten niinku (1.0) näkky se ero.
 (M2U00071 Silikoonni/L)

Tanja kysyy asiakkaalta, mille luokalle tämän tytär Jenna on menossa. Asiakas vastaa, että yhdeksännelle luokalle, ja että tytär alkaa ilmeisesti miettiä peruskoulun jälkeisiä suunnitelmiaan. Asiakas toteaa, että *niihän tuo tuntu että lukioonhan se on mäntävä*. Myöhemmin (rivillä 13) asiakas viittaa myös nuorempaan tyttärensä samanlaisella viitteellä *niihän tuo tuntu että hänestä tulee lähihoitaja*. Molemmissa viittauksissa *niihän tuo tuntu* osoittaa, että kyse on referoinnista: asiakas on ilmeisesti keskustellut molempien tyttäriensä kanssa näiden opintosuunnitelmista ja tietää sitä kautta, mitä he aikovat tehdä. Vaikka kyse on referaatista, ilmaisee *tu*o-pronomini selvästi, että asiakas on itse ollut kuulemassa, kun tyttäret kertovat suunnitelmistaan. Forsbergkin (2006: 96) toteaa, että *tu*o-pronominin voisi lukea jopa suoraa evidenssiä implikoivaksi niissä tapauksissa, joissa se sijoittuu referoinnin yhteydessä johtolauseeseen. Molemmissa esimerkeissä tytär on myös mainittu edellä, joskin eri tavalla: vanhempaan tyttäreeseen viitataan ensin etunimellä ja sen jälkeen *se*-pronominilla, nuorempaan tyttäreeseen appellatiivisella viitteellä *tää nuorempi*. Referentit ovat joka tapauksessa molempien puhujien tiedossa.

Seuraavassa esimerkissä sekä referentti että keskusteltava asia ovat molemmille keskustelun osanottajille ennestään tuttuja.

- (41)
 01 Tanja: miten se tuota tykkäs tuota (1.4) siitä tukasta kul laitettii
 02 se alaosa eriväriseks ja
 03 asiakas: mm Minna
 04 Tanja: nii.
 05 asiakas: tykkäs.
 06 Tanja: no hyvä:
 07 asiakas: niih Minnallekkii (.) ainii Minnahan tulloo nyt siulle
 08 kaksikymmeneskaheksas [päivä]
 09 Tanja: [niimpä] **tu**o tekkee
 (M2U00071 Silikoonni/L)

Referentti on edellisessäkin esimerkissä mainittu asiakkaan nuorempi tytär. Toisin kuin edellisessä esimerkissä, häneen viitataan etunimellä vielä välittömästi *tu*o-viittausta edeltävässä vuorossa. Tässä esimerkissä kyse ei ole referoinnista. Minna on tulossa Tanjan kampaamoon harjoitteluun päiväksi, mikä on asiakkaalle ja kampaajalle yhteistä tietoa. Tämä esimerkki eroaa muista *tu*o-viittauksista

siten, että siihen ei liity *-hAn*-partikkelia. Forsberg (2006: 84) toteaa, että yleensä modaalinen *tu* esiintyy indikatiivimuotoisessa väitelauseessa, jossa on myös liitepartikkeli *-hAn*, mutta että joissakin harvoissa tapauksissa *-hAn*-partikkelin korvaa *-pA*-partikkeli – aivan kuten tässä tapauksessa.

Myöskään seuraavassa esimerkissä kyse ei todennäköisesti ole referoinnista vaan puhujan omasta havainnosta:

- (42)
01 Sisko: [NAURAHTAA]
02 kaikki vuotti siltä Hirveltä varmmaam mikä on se (.)
03 miesampuja nii (.)
04 asiakas: nii.
05 Sisko: vuottivat enempi sitä (.) mitallia. eihän **tu**o nyt
06 sitten [suanuj] ja,
07 asiakas: [nii.]
(M046 Silmät)

Sisko ja asiakas keskustelevat suomalaisten olympiamenestyksestä. Sisko pohtii kaikkien katsojien odottaneen Hirvi-nimiseltä ampujalta mitalia ja toteaa, että *eihän tuo nyt sitten suanu*. Havainto on todennäköisesti Siskon oma eikä minkään välikäden kautta saatu, sillä Sisko on kertonut seuranneensa olympialaisia ahkerasti. Vuoro on selvästi pettyneen sävyinen, ja Sisko tuo pettymyksensä ilmi aiemmassa vuorossa myös sanallisesti toteamalla, että *kaikki vuotti siltä Hirveltä - - vuottivat enempi sitä mitallia*. Sisko ilmaisee eräänlaista kollektiivista pettymystä, sillä *kaikki vuotti* viittaa Siskoa suurempaan joukkoon, esimerkiksi suomalaisiin urheilun seuraajiin yleisesti. Sisko myös varmistaa, että asiakas tunnistaa referentin lisäämällä ensin tuottamansa paljaan sukunimen jälkeen tarkennuksen *mikä on se miesampuja*.

Seuraavan esimerkin referentti on molemmille puhujille tuttu ja viittaustavat vaihtelevia:

- (43)
01 asiakas: (jaa jaa).] Junnu se vaen kehtovvaa kuitenkin (.)
02 Kaisa:]
03 asiakas: kerätäj jotta 'että se ei ihal längilleeh
04 heittävy'.
05 Kaisa: siis (.) kyllä siis (aea) loppujel lopuks niin
06 nin (.) metässähän se ruat[taa hirvittävästij jä]
07 asiakas: [niihän se tekköö.]
08 Kaisa: hyvä kuntohan [sillä on?]
09 asiakas: [on sillä.] kyllä se kuv vaan
10 sem- (.) mielluineh homma sattuu.
11 Kaisa: mm. vaekka se aena [sitä,]
12 asiakas: [no si]tten se ei haettoos
13 suapihan se nyt (--).
14 Kaisa: suapi ja (.) ja (.) puutahahhan **tu**o on [tehny.]

15 asiakas:
(M037 Marjat tallessa)

[nii.]

Molemmille osanottajille tuttu referentti Junnu mainitaan etunimeltä rivillä 1, ja sen jälkeen häneen viitataan pronomiinilla *se*. Rivillä 14 viitteenä on kuitenkin *tuo*. *Tuo*-pronominin syytä on vaikea arvioida, sillä ennen riviä 14 samantapaisissa asemissa pronominiviitteenä on *se* (esimerkiksi rivillä 6 oleva *metässähän se ruattaa hirvittävästi* ja rivillä 7 *niihän se tekköö*). Ainoa erottava tekijä on aikamuoto: *se*-pronominin yhteydessä aikamuoto on preesens, *tuo*-pronominin yhteydessä perfekti. Tässä esimerkissä kyseessä voi olla Kaisan oma päätelmä, jonka hän on voinut tehdä esimerkiksi Junnun puupinot nähtyään.

Kaikki aineistoni modaaliset *tuo*-pronominit ovat siis anaforisia, eli niiden referentti on mainittu jo aiemmin keskustelussa. Forsberg (2006: 81) on todennut, että modaalinen *tuo* esiintyy usein *-hAn*-liitepartikkelin kanssa, kuten yhtä lukuun ottamatta kaikki omankin aineistoni modaaliset *tuo*-viitteet. Vaikka *-hAn*-partikkelin perustehtävä on *Ison suomen kieliopin* mukaan implikoida lauseen asiointilan tuttuutta puhujille (VISK § 830), on Forsberg (2006) todennut, ettei kyseinen selitys tunnu hänen esimerkkeihinsä sopivalta. Hänen tarkastelemissaan lausumissa nimittäin ilmaistaan vastaanottajalle uusi asia (mts. 85), ja *-hAn*-partikkelin peruserkitykseen vaikuttaa kuuluvan asian tuttuus vain puhujalle itselleen (mts. 87). Oman aineistoni *tuo*-pronominin esiintymät ovat tämän asian suhteen kaksijakoisia: osa niistä *tuo* ilmi vastaanottajalle uuden asian ja osa sellaisen asian, joka on voinut olla vastaanottajan tiedossa jo entuudestaan. Esimerkissä 40 asia on vastaanottajalle uusi: kampaaja ei ole voinut etukäteen tietää asiakkaan lasten ajatuksia tai puheita. Esimerkit 42 ja 43 ovat hieman mutkikkaampia, sillä niissä asia voi olla vastaanottajalle joko tuttu tai uusi. Esimerkin 42 urheilusuoritus voi olla asiakkaan tiedossa, jos tämä on seurannut olympialaisia. Esimerkin 43 referentti Junnu on tuttu sekä kampaajalle että asiakkaalle, eli on mahdollista, että asiakas tietää tämän tehneen puita. Kuitenkin sekin on mahdollista, että molemmat asiat ovat vastaanottajalle eli asiakkaalle uusia. Kaisakaan ei siis voi olla varma, tietääkö asiakas asiat entuudestaan vai ei. Esimerkissä 41 (*niimpä tuo tekkee*) asia taas on varmasti myös kampaajan tiedossa – referentti eli asiakkaan tytär on tulossa tämän kampaamoon harjoitteluun. Tällöin *tuo*-viittaukseen ei liity *-hAn*-partikkelia. Omankin aineistoni perusteella vaikuttaa siis siltä, ettei *-hAn*-partikkeli aina ilmaise sitä, että asia olisi tuttu keskustelun molemmille osallistujille.

5 ANAFORISET NOLLAT

Aineistossani esiintyy myös anaforisia nollia. Ne ovat nollia, joiden referentti on jo tuttu aiemmasta keskustelusta, mutta joka jätetään mainitsematta, ns. ”nollaedustuksen” varaan (VISK määritelmä). Jätän tarkastelun ulkopuolelle ns. avoimet nollapersoonat, jotka eivät viittaa tiettyyn referenttiin, vaikka niitäkin esiintyy aineistossani runsaasti. Tällaisia ovat esimerkiksi *siitähän sen tiettyä sitten* ja *senhän näkköö syksyllä mitä ne on* (molemmat esimerkit *Marjat tallessa* -keskustelusta). Tarkastelen ensimmäisessä alaluvussa niin sanottuja tyypillisiä anaforisia nollia, joiden referentti on mainittu keskustelussa aiemmin esimerkiksi etunimellä. Toisessa alaluvussa esittelen kaksi niin sanottua assosiatiivista anaforista nollaa, joiden referentin henkilöllisyys on pääteltävissä ainoastaan kontekstin avulla.

5.1 Tyypillinen anaforinen nolla

Anaforinen nolla tai nolla-anafora tarkoittaa tapausta, jossa jo aiemmin mainittuun referenttiin ei viitata uudelleen millään varsinaisella viittauksella, esimerkiksi pronominilla tai etunimellä, vaan uuden viittauksen paikka jätetään tyhjäksi. Tyypillinen anaforinen nolla on esimerkiksi lauseessa *lapsi tuli ajoissa kouluun ja _ ehti lukea vielä läksyjäkin* (VISK määritelmä). Anaforisen nollan samaviitteinen edeltäjä on yleensä substantiivilauseke, ja lauseen verbi on 3. persoonassa. (Hakulinen & Laitinen 2008: 162). Seuraavassa esimerkissä anaforisia nollia on useita:

(44)

- 01 Kaisa: meillä jo Kuisma meinas tänä aamuna yksinnääl
02 lähti ni (.) 0 [meinas myöhästtyyk keihäskissoo piti
03 asiakas: [HYMYILEE, NAURAHTAA, NYÖKYTTELEE
04 Kaisa: ni 'aktiivisestik kahttoo.] 0 e'- ei sukkijjaam
05 asiakas: (VÄLILLÄ KAISAN TAKANA)]
06 Kaisa: meinanna millääm malttoo kul 0 piti kahttoo kun
07 Terot heitti jä (.)
08 asiakas: joo. no mi[ten] ne heitti.
09 Kaisa: [minä,]
10 kaekki kolome suomalaiset oj jatkossa.

(M047 Väri)

Kaisa ja asiakas ovat puhuneet sitä, että asiakkaan tytär on alkanut lähteä yksin koulukyytiin eikä ole myöhästynyt kertaakaan. Kaisa kertoo, että hänen poikansa meinas myöhästyä koulusta olympiakisojen seuraamisen takia. Hän aloittaa kertomuksensa propriisella viitteellä *meillä jo Kuisma meinas*

tänä aamuna, mutta lisää tarkennuksen *yksinnään lähti*, minkä jälkeen hän ei enää toista nimiviitettä vaan käyttää anaforista nollaa kertomuksen loppuun asti (rivit 2, 4 ja 6). Koska Kuisma on mainittu nimeltä jo alussa, tunnistaminen ei tuota ongelmia ja kertomus etenee luontevasti. Nollan voisi tässä tapauksessa myös korvata *se*-pronominilla viittauksen sävyn juurikaan muuttumatta: *se meinas myöhästtyyk, se ei sukkijjaam meinanna millääm malttoo kun sem piti kahttoo kun Terot heitti*.

Hakulinen ja Laitinen (2008: 168–169) toteavat, että keskustelun vieruspareissa, kuten kysymyksessä ja vastauksessa, on usein sama subjekti, jota ei toisteta enää jälkijäsenessä. Seuraavassa esimerkissä anaforinen nolla löytyy juuri vastausvuorosta:

(45)

- 01 Tanja: mihinkäs se Jenna männöö koulluun sitten. (1.4)
02 männöökö se onko se ysillek
03 kasil[lek]
04 asiakas: [ysil]lem 0 män[nöö.]
05 Tanja: [ainii] se männöö vasta minä
06 jot se jo on [(-)]
07 asiakas: [ei (-)]
08 Tanja: isomman olonen nii (-).
09 asiakas: niihän se on. (1.5) nyt se ruppee sitte mie:ttimmään
10 niihän tuo tuntu että lukioonhan se
11 om mäntävä ku ei tiiäm mitä hiäh haluvvaa
12 isona te[hä.]
(M2U00071 Silikoonnii/L)

Tanja tuottaa ensin hakukysymyksen *mihinkäs se Jenna männöö koulluun sitten*, sen jälkeen kaksi verbialkuista vaihtoehtokysymystä, *männöökö se* ja *onko se*, ja vielä lopuksi hän tarjoaa asiakkaalle vaihtoehtoja *ysillek kasillek*. Asiakas vastaa *ysillem _ männöö*. Vastaukseksi riittäisi pelkästään *ysille*. Asiakas kuitenkin lisää mukaan verbin muttei henkilöviitettä. Koska Jenna on mainittu nimeltä jo aiemmin, ei tunnistus tuota vaikeuksia.

Esimerkit 44 ja 45 ovat tyypillisiä anaforisia nollia, joiden referentti mainitaan selkeästi – näissä tapauksissa etunimeltä – ennen nollaan siirtymistä. Nolla on luonteva viittauskeino eikä referentin tunnistaminen tuota ongelmia.

5.2 Assosiatiivinen anaforinen nolla

Tyypillisten anaforisten nollien referentti mainitaan ennen nollan käyttöä eksplisiittisesti esimerkiksi propriiviteellä (esimerkit 44 ja 45). Nollaa voi kuitenkin käyttää viittauksen keinona myös silloin,

kun yksittäiseen referenttiin ei ole viitattu millään ilmikeinolla, kuten proprilla tai pronominilla. Esitelen seuraavaksi aineistoni kaksi hieman mutkikkaampaa tapausta, joita nimitän *assosiatiivisiksi anaforisiksi nolliksi*.

(46)

- 01 Kaisa: va' (.) kyllä tässä nyt (.) pullapussii pakastimessa
 02 piilotteli 'että (.) meile ol sähkömies tulossa (.)
 03 asiakas: jaa.
 04 Kaisa: tänä päivänä se_ol tulossa nii 'illalla katoin (.)
 05 kaks pullaa ol' jällellä siellä pulla-,
 06 asiakas: NAURAHTAA
 07 että löytänneet ol'.
 08 Kaisa: ol' ja vaekka minä sanoin s- (.) kyllä ne tiesi
 09 että siellä pakas[timessa] on ja minä olin sanona
 10 asiakas: [nii.]
 11 Kaisa: että muuten että näpijännö laeta ['että ku] **0** 'on
 12 asiakas: [nii.]
 13 Kaisa: tulossa ku ei tienä minä päivänä [se_on tulo]ssa
 14 asiakas: [nii.]
 15 Kaisa: että on sitten kahvin kansa (.)
 16 asiakas: nii. jotaki(n).
 17 Kaisa: jotakki'. ni olpahan siellä kuule(kka) hiiret
 18 käynnä pa[kastimessahhi';]
 19 asiakas: [nii. kaksjala]kaset hiiret.
 20 Kaisa: HYMYILEE
 21 ja ensi **0** 'yritti vielä et >>@en minä
 22 o:[ok *ku* (.) minä] vaim muutaman@>> niin
 23 asiakas: [et se oj joku muu käynä.]
 24 Kaisa: kyllähän se sieltä sit se löyty
 25 [mitem paljom mie sano että] (.) >>pakko ollan neljä
 26 asiakas: [NAURAHTAA]
 27 Kaisa: se sinum muutama>>.
 28 asiakas: NAURAHTAA
 29 voi hyväne', kyllä se on.
 (M044 Repsahtanna)

Kaisa ja asiakas ovat puhuneet kahvileivistä. Kaisa kertoo varanneensa pakastimeensa sähkömiehen käyntiä varten pullia, jotka kuitenkin ovat päätyneet parempiin suihin. Sekä asiakas että Kaisa viittaavat pullien syöjiin ensin monikossa (rivit 7 ja 8). Kaisa kertoo sanoneensa heille *muuten että näpijännö laita*. Kiellon tiukasta sävystä päätellen tekijöinä ovat Kaisan lapset, vaikka sitä ei ilmaista missään vaiheessa suoraan. Rivillä 11 Kaisa viittaa sähkömieheen tyypillisellä anaforisella nolllalla, mikä ei aiheuta ongelmia, sillä referentti on mainittu jo aiemmin. Kaisa toteaa leikkisästi ”hiirten” käyneen pakastimessakin (rivit 17–18), minkä jälkeen asiakas vitsailee vielä ”hiirten” olleen

kaksijalkaisia – siis ihmisiä. Tämän jälkeen Kaisa vaihtaa viittauksen nollaan ja verbin yksikön kolmanteen persoonaan. Hänen muistissaan selvästi aktivoituu todellinen tilanne, jossa hän on keskustellut yhden lapsensa kanssa pullien katoamisesta. Hän kertoo, että *ensi _ 'yritti vielä et en minä ooku minä vain muutaman*. Lausuman alkuosa on affektinen: *ensi _ 'yritti vielä* antaa ymmärtää, ettei Kaisa ole uskonut lapsensa puhetta alkuperäisessä tilanteessa, ja myös lapsensa puheita asiakkaalle referoidessaan sävy on hieman naureskeleva – lapsi yritti vielä kiinni jäätyäänkin huijata, ettei ole syönyt kaikkia pullia. Hakulinen ja Laitinen (2008: 176) ovatkin todenneet, että puhuja voi anaforisen nollan avulla ilmaista esimerkiksi ironiaa, aivan kuin Kaisa vaikuttaa tässä tekevän.

Lausuman loppuosa *en minä ooku minä vain muutaman* on ilmeisesti suora sitaatti. Hakulisen ja Laitisen (2008: 171) mukaan anaforista nollaa käytetään usein myös puhetta tai ajatuksia referoitaessa. Kaisa lisää vielä *niin et se on joku muu käynä* [syömässä pullat]. Tämä vaikuttaisi olevan Kaisan oma tulkinta siitä, mitä hän ajatteli lapsensa tarkoittaneen selityksillään. Kaisa todennäköisesti selventää lapsensa oletettua ajatuksenjuoksua siksi, että asiakkaan olisi helpompi seurata tarinaa. Lopuksi Kaisa vielä siteeraa itseään: *mie sano että pakko olla neljä se sinun muutama*. Tarinan referentti siis vaihtuu useammasta spesifioimattomasta referentistä yhteen tiettyyn, johon viitataan nollalla. Referentti tarkentuu ja nolla aktivoituu katkelman siinä vaiheessa, kun Kaisa alkaa muistella todellista, lapsensa kanssa käymäänsä keskustelua.

Moninaisista viittaustavoista ja referenttien epäselvyydestä huolimatta tarinan ymmärtäminen ei tuota asiakkaalle ongelmia. Kaisa puhuu *Repsahanna*-keskustelussa lapsistaan vähemmän kuin joidenkin toisten asiakkaiden kanssa, mutta hän on kuitenkin maininnut aiemmin, että lasten kasvaessa heidän perheessään kuluu enemmän ruokaa. He ovat myös keskustelleet ohimennen Kaisan lasten mieliteoista ja ruokailutottumuksista. Asiakas siis tietää Kaisalla olevan lapsia ja Kaisan ruuan menekkiin liittyvän kommentin takia pystyy päättelemään, että pullienkin katoamisen takana olivat ehkä lapset.

Myös seuraavassa esimerkissä referenttiin viitataan nollalla eikä häntä yksilöidä millään tavalla. Silti tunnistus ei tuota minkäänlaisia ongelmia:

(47)

- 01 asiakas: 'əh (.) tvalliset sienet nhän tunttoo parem*min*.
 02 Kaisa: no nee tunnistaa. minä muista 'aekoinaam mejän
 03 keskimmäinem poika ko- tae (.) laps ku 'oli (.)
 04 tommonen (.) /se ol (.) kolomevuotia- eiku\ ei
 05 kolome ku se oli ei 0 varmaa 'olluk kuv vuotteinen (.)
 06 asiakas: #nii#.
 07 Kaisa: kup pihamualla ol pyykkiä levitetiij jä sepä o- (.)
 08 sienen nappas suu[hun sieltä.]
 09 asiakas: [felä. oliko myr]kkysieni#.

10 Kaisa: empä tiijä. [vaan sit ku hätäpäissäni [kuule] (.)
 11 asiakas: [nii. [joo.]
 12 Kaisa: myrkytystietokeskukseen so^oittelemmaaj jotta
 13 >>mitä minä tien että kus sienenkappalleet
 14 NAURAHTAA
 15 kaivelil lapsen (.)
 16 asiakas: #nii#.
 17 Kaisa: suusta>> ja, (ja nii') (. neljäkymmentä
 18 hiilitaplettii 0 käski semmoselle pienelles syöttee.
 19 asiakas: joo.
 20 Kaisa: ja: minä: ykstoistakoham minä sain syötettyj ja (.
 21 yhtteistyö loppuu sii[he'.] £[se ei]
 22 [NAURAHTAA]
 23 asiakas: [NAURAHTAA]
 24 Kaisa: suostunna syömmää 'yhttää 'enemp[pee£.] vaan (.
 25 asiakas: [#joo#.]
 26 Kaisa: ei sillek kyllä mittääs sen kummasempjaa sitten
 27 (3.4) on[neks tullu.]
 28 asiakas: [mitenkäs pittääkö] siinä huuhtelu ollas
 29 sitte vai *mikä*.
 30 Kaisa: no ei se jos oes, e:i ne tehnyk kyllä
 31 huuh[telluu eikä,]
 32 asiakas: [eikö tehnyj joo.] mistäs ne ties sitte 'otta',
 33 Kaisa: ei k_0 sano että (va:ralta) pit[tää_ttä ylle]sä
 34 asiakas: [joo.]
 35 Kaisa: pihamua ruohikkosienet ei oon niin (.
 36 myr/kyllisi[jä\ ja ku mehhäm mie] tiennä
 37 asiakas: [joo #joo#.]
 38 Kaisa: sataprosenttiseks (. et (.) sai- (.) niin kerkiskö
 39 se nielläs sitä.
 40 asiakas: nii'.
 41 Kaisa: vaan (.) se sano että (.) varotoimeks se pitäs
 42 se,
 43 asiakas: joo parempi se ov varotoemena se;
 44 Kaisa: se jos munuaiset kerkiijää männän niin se on sit jo
 45 vähä ikä[vämpi juttu.]
 46 asiakas: [#nii.] nii#. varmmaan sientä nyt
 47 tulloo (.) ja on jo(h) (.
 48 Kaisa: *joo*.
 (M039 Syksyä ilmassa)

Kaisa kertoo tarinan, jossa hänen lapsensa syö pihalta sienen, minkä seurauksena Kaisa joutuu soit-
 tamaan myrkytystietokeskukseen. Kaisa viittaa poikaansa ensin *meijän keskimmäinem poika ko- tae*
laps ja tämän jälkeen *se*-pronominilla ja anaforisella nollalla. Kiinnostavaa tässä esimerkissä on se,
 miten Kaisa viittaa myrkytystietokeskuksen puhelintyöntekijään. Riveillä 10 ja 12 Kaisa kertoo, että
 on soittanut myrkytystietokeskukseen. Hän ei käytä myrkytystietokeskuksen työntekijästä missään
 vaiheessa esimerkiksi ammattinimikettä vaan viittaa tähän läpi esimerkin nollalla (rivit 18 ja 33) ja

se-pronominilla (rivi 41). Viittaukset ovat täysin luontevia, eikä asiakas tuo millään tavalla ilmi, ettei ymmärtäisi, kenestä puhutaan. Tunnistaminen on Kaisan luoman kontekstin avulla yhtä yksinkertaista kuin jos Kaisa olisi käyttänyt esimerkiksi ammattinimikettä *työntekijä*. Kaisa luo tarinalle riittävän kontekstin kertomalla soittaneensa myrkytystietokeskukseen, eikä tarinan kannalta oleellista ole esimerkiksi myrkytystietokeskuksen työntekijän sukupuoli tai nimi – jota Kaisakaan tuskin tietää.

Kuten totesin luvussa 4.1, sellaisia viittauksia, joissa viittauksena on pelkkä pronomini mutta jonka referentti on tunnistettavissa kontekstin perusteella, on nimitetty assosiatiiviseksi anaforiksi (VISK määritelmät, Priiki 2017). Esimerkkien 46 ja 47 tapauksia voisi siis nimittää saman mallin mukaan assosiatiiviseksi anaforisiksi nolliksi: viittausta ei viedä aina edes pronominin tasolle, mutta referentti on silti mahdollista tunnistaa pelkän kontekstin avulla. Referentin tarkka tunnistus ei myöskään ole kummassakaan tapauksessa välttämätöntä, vaan vastaanottajalle riittää tieto, että referentit ovat joku Kaisan lapsista ja myrkytystietokeskuksen työntekijä.

Aineistostani löytyy useita esimerkkiä 47 muistuttavia tapauksia, jonka epäspesifin referentin taustalla on jokin instituutio. Kaikissa muissa tapauksissa referentti on kuitenkin monikossa. Tällainen on esimerkiksi *on ollu keittolasta toive että _puolukkoo saisivat (Marjat tallessa -keskustelu)*. Referenttejä ei niissä yksilöidä mitenkään ja heistä paljastuu ainoastaan taustataho. Esimerkki 47 on ainoa tapaus, jossa referentti on yksikössä ja selkeästi joku tietty, todellinen henkilö, jonka kanssa Kaisa on keskustellut.

6 LOPUKSI

Olen tarkastellut pro gradu -tutkielmassani aidon keskusteluaineiston avulla keskustelun ulkopuoliseen henkilöön viittaamista pohjoiskarjalaisissa, itäisten savolaismurteiden alueelle sijoittuvissa kamppaamokeskusteluissa, jotka on käyty 2000-luvun alkupuolella. Olen jakanut henkilöviitteet kolmeen pääryhmään: proprisiin eli erisnimen sisältäviin viitteisiin, appellatiivisiin eli yleisnimen sisältäviin viitteisiin sekä pronomini viitteisiin. Näiden lisäksi esittelen anaforisista nolista koostuvia viittauksia.

Proprisista eli erisnimen sisältävistä viitteistä kaikkein yleisimpiä ovat paljaat propriit eli ne viitteet, jotka sisältävät pelkän etu- tai sukunimen tai etu- ja sukunimen ilman minkäänlaista tarkennetta tai määritettä. Näistä tavallisimpia ovat paljaat etunimet (*Siru, Kuisma, Visa*). Sen sijaan paljaalla sukunimellä viittaaminen on aineistossani harvinaista. Kyseiset viittaukset kohdistuvat useimmiten julkisuuden henkilöihin, ja jotkut paljaiden sukunimien esiintymät viittaavat enemmän paikkaan kuin todelliseen henkilöön. Samanlaisen havainnon on tehnyt Salonen (2014). Yllättäen nominatiivimuotoinen etunimi + sukunimi -rakenne (*Olli-Pekka Karjalainen*) on harvinaisen, ja sitä käytetään lähinnä julkisuuden henkilöistä. Yleisempi viittaustapa on genetiivisijainen sukunimi + etunimi (*Karvisen Janna*). Paljaiden proprien suuri määrä kertoo siitä, että puhujat pyrkivät tuottamaan mahdollisimman yksinkertaisen, yhdestä yksiköstä koostuvan henkilöviitteen. Pelkkiä etunimiä käytetään ensiviiteinä silloin, kun puhuja luottaa vastaanottajan tunnistavan referentin eli esimerkiksi silloin, kun puhuja ja vastaanottaja ovat tuttavilla. Jos tunnistus ei pelkän etunimen perusteella onnistu tai puhuja epäilee, ettei se onnistu, voidaan viitteeseen lisätä esimerkiksi genetiivisijainen sukunimi.

Demonstratiivipronominista ja proprista koostuvilla viitteillä ilmaistaan referentin tuttuutta: esimerkiksi suomalaisurheilijoista käytetään usein *se* tai *tuo* + sukunimi -viitettä. Myös *se* + etunimi -viitteillä ilmaistaan henkilön tuttuutta, mutta tällöin kyseessä on referentti, jonka puhuja tuntee henkilökohtaisesti, kuten puoliso tai lapsi. Genetiivisijaisesta määritteestä – joka on usein possessiivipronomini *meidän* – ja proprista koostuvilla viitteillä, kuten *meidän Mikko* voidaan ilmaista referentin kuulumista puhujan lähipiiriin, mutta myös hellittelevää sävyä ja ylpeyttä.

Appellatiiviset henkilöviitteet ovat henkilöviitetyypeistä vaihtelevin ja siten myös haastavin analysoida. Jaoin appellatiiviset viitteet kolmeen ryhmään: puhujan ja referentin suhdetta ilmaiseviin viitteisiin (*isännän sisko, minun sisko*), ammattinimikkeisiin (*tuo hieroja, sähkömies*) sekä muihin appellatiiviviitteisiin. Noin puolet appellatiivisista viitteistä kuuluu puhujan ja referentin suhdetta ilmaiseviin viittauksiin, jotka useimmiten ilmaisevat sukulaisuutta. Kuitenkin myös esimerkiksi *naapurin* kuuluu edellä mainittuun ryhmään.

Aineistoni ammattinimikkeet voivat viitata sekä sellaisiin referentteihin, jotka puhujat ovat tavanneet (*lääkäri*) että niihin, joita puhujat eivät ole koskaan tavanneet (*korkeushyppääjä*). Jotkin

ammattinimikkeistä siis tavallaan ilmaisevat puhujan ja referentin suhdetta tai ainakin selittävät sen, miten he ovat päätyneet tekemisiin keskenään, mutta osaa ammattinimikkeistä käytetään ainoastaan referentin yksilöimiseen nimen sijasta. Ammattinimike on kätevä viittaustapa myös silloin, kun referenti on tarinassa vain sivuhenkilö eikä hänen henkilöillisyydellään ole merkitystä tarinan kannalta.

Muista appellatiiviviitteistä esittelin yksilöivät adjektiivit sekä *yks* + appellatiivi -rakenteet (*yks asiakas, yks nainen*). Yksilöiviin adjektiiveihin kuuluu erityisesti järjestyslukuja, kuten *ensimmäinen* tai *viimeinen*. *Yks* + appellatiivi -rakenteet ilmaisevat, että puhuja tietää referentin henkilöllisyyden muttei paljasta sitä esimerkiksi sen takia, ettei referenti ole tulossa uudestaan puheeksi. Yleisesti ottaen appellatiivisia henkilöviitteitä käytetään usein sellaisissa tilanteissa, joissa referentin tunnistuksella ei ole keskustelun kannalta merkitystä. Appellatiivinen viite voi myös olla puhujalle keskustelun kannalta ”taloudellisempi” vaihtoehto kuin alkaa yksilöidä referenttiä esimerkiksi erisnimen avulla tai selittämällä suhdettaan tähän.

Pronomineista yleisin ja neutraalein on *se*, mutta myös *hän*-pronominia käytetään melko paljon. Vaikka yleensä ensinmainintana pyritään käyttämään mahdollisimman selkeää ja yksinkertaista viitettä, kuten etunimeä, myös *se*-pronomini voi toimia ensiviitteenä niissä tilanteissa, joissa referentin henkilöllisyys on pääteltävissä kontekstista tai jos tunnistus ei ole oleellista keskustelun kannalta.

Aineistoni perusteella *hän*-pronominin logoforinen käyttö on edelleen yleistä Pohjois-Karjalassa. Saman on Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielen osalta todennut Priiki (2017). Toisin kuin monissa muissa murteissa, *hän* ei kuitenkaan esiintynyt aineistossani pelkästään referointikäytössä vaan myös anaforisena henkilöviitteenä. Näissä tapauksissa *hän* on affektinen: sillä voidaan ilmaista kunnioitusta, puhujan epätietoisuutta tai myötätuntoa referenttiä kohtaan. Yhdentekevyyden ilmaiseamiseen *hän*-pronominia ei käytetty aineistossani lainkaan, vaikka se on yksi *hän*-pronominin yleisimmistä käyttötavoista (Vilppula 1989: 389). Tämä voi selittyä tilanteen kohtalaisen muodollisella luonteella, ja paremmin toisensa tuntevien informanttien välisessä keskustelussa tällaista käyttöä esiintyisi todennäköisemmin.

Anaforisista nolista tyypillisimpiä ovat ne, joiden referenti on mainittu jo aiemmin esimerkiksi etunimeltä. Nollalla on kuitenkin mahdollista viitata myös sellaiseen henkilöön, jonka voi tunnistaa ainoastaan kontekstin perusteella. Näissä esimerkeissä referenti on ensin epäspesifi, ja hänen taustallaan voi olla instituutio, kuten myrkytystietokeskus. Referenti tarkentuu siinä vaiheessa, kun puhuja alkaa muistella todellista tilannetta ja referenttiä ja tämän sanomisia, mutta siltikään referenttiin ei viitata esimerkiksi ammattinimikkeellä tai nimellä vaan nollalla. Näissäkin tapauksissa referentin tunnistaminen on sujuvaa, sillä tämän henkilöllisyys on mahdollista päätellä kontekstin perusteella. Referentin tarkka tunnistus ei ole näissä tapauksissa välttämätöntä.

Henkilöviitteiden rakentuminen on monimutkainen prosessi, johon vaikuttavat useat eri tekijät. Puhujat selvästi muotoilevat henkilöviitteitä eri vastaanottajille sopiviksi eli toteuttavat Sacksin ja Schegloffin (1979) *recipient design* -periaatetta. Tästä on osoituksena se, että viittauksissa esiintyy melko usein hapuilua: vaikuttaa siltä, että puhujat muotoilevat henkilöviitettä puhetta tuottaessaan. Viitteitä myös korjataan helpommin tunnistettaviksi esimerkiksi vaihtamalla paljaasta etunimestä koostuva viite genetiivisijaisesta sukunimestä ja etunimestä koostuvaan viitteeseen (*Janna - - Karvisen Janna*). Joistakin keskusteluista voi huomata, että kampaaja ja asiakas ovat tulleet toisilleen jo jonkin verran tutuiksi. Näissä keskusteluissa esimerkiksi paljaat etunimi viitteet ovat yleisiä. Henkilöviitteen valintaan vaikuttaa myös se, kuinka oleellista referentin tarkka tunnistus on. Jos referentti on esimerkiksi kertomuksen sivuhenkilö, voidaan häneen viitata vaikkapa ammattinimikkeellä tai jopa pelkällä pronominilla tai anaforisella nolllalla. Jos taas referentin henkilöllisyys on keskustelun kannalta oleellinen tieto, hänestä käytetään esimerkiksi etunimeä.

Olen tarkastellut pro gradussani sitä, *miten* henkilöihin viitataan, mutta mielestäni huomionarvoista on myös se, *keneen* viitataan. Aineistostani käy selvästi ilmi, että referentteinä ovat yleensä puhujille henkilökohtaisesti tutut ihmiset: puoliset, lapset, sisarukset ja tuttavat. Tällaisia viitteitä on erityisesti niissä keskusteluissa, joissa kampaaja ja asiakas ovat toisilleen jo jonkin verran tuttuja esimerkiksi aiemmilta kampaajakäynneiltä. Keskustelunaiheeksi on päätyneet myös joukko urheilijoita, mikä selittyy sillä, että vuonna 2008 tehtyjen nauhoitusten aikana käynnissä olivat kesäolympialaiset. Olympialaisista ja sen myötä urheilijoista puhutaan viidessä keskustelussa. Kaikissa niistä olympialaiset ottaa puheeksi kampaaja – joko Kaisa tai Sisko. Neljässä keskustelussa viidestä kampaaja ottaa aiheen tarkoituksella puheeksi tiedustelemalla, onko asiakas seurannut olympialaisia. Urheilu ja urheilijat tuodaan siis keskusteluun silloin, kun kampaaja tarvitsee jonkin ”turvallisen” puheenaiheen, joka toimii tuntemattomammankin asiakkaan kanssa. Kolmessa keskustelussa urheiluaihetta edeltää tauko, yhdessä kampaaja aloittaa koko keskustelun suoraan sillä. Vuonna 2009 tehdyissä nauhoituksissa kaikki henkilöviitteet yhtä lukuun ottamatta kohdistuvat puhujille henkilökohtaisesti tuttuihin henkilöihin. Ainoa julkisuuden henkilö, joka mainittiin, on Pirkko Mannola, joka esiintyi äänitysten aikaan Tanssii tähtien kanssa -televisiosarjassa. Julkisuuden henkilöt ja televisio-ohjelmat ovat siis helppo puheenaihe, johon voi turvautua tuntemattomankin henkilön kanssa keskustellessa.

Henkilöviitteet ovat kiinnostava ja monipuolinen tutkimuskohde, ja niiden tutkimukselle olisi vielä paljon tilaa fennistiikassa. Esimerkiksi mainitsemani assosiatiivisia anaforisia nolllia olisi mielenkiintoista tutkia laajemminkin ja selvittää, kuinka yleisiä ne ovat. Niitä oli aineistossani vain kaksi, vaikka samantapaisia anaforisia nolllia, joiden referentti oli monikollinen, oli paljonkin. Aineistoni tapauksissa referentin tunnistus onnistui kontekstin avulla ongelmitta, mutta onko näin aina?

Kiinnostavaa on myös se, millaisia henkilöviitteitä puhuja käyttää silloin, kun hänen mielessään aktivoituu jokin todellinen, koettu tilanne ja sen henkilöt. Vaikuttaisi siltä, että silloin puhuja ikään kuin astuu tilanteen sisään ja kielentää sitä muistellessaan. Tällöin henkilöviitteetkin vaikuttavat olevan spontaanimpia ja vähemmän kuulijan huomioonottavia.

Aineistona aidot keskustelutilanteet ovat valtavan hedelmällisiä, sillä niissä puheen tavat vaihtelevat osallistujien tuttuuden ja tilanteen oletetun muodollisuuden mukaan. Suuri osa keskusteluanalyttisistä tutkimuksista on tehty erilaisista asiointitilanteista, joissa informantit ovat tuttuja toisilleen pelkästään asiointikontekstissa. Omassa tutkimuksessani informanttien tuttuus vaihtelee: joidenkin välit ovat selvästi kohteliaan etäiset, tyypilliset kampaajan ja asiakkaan välit, mutta joidenkin keskusteluissa oli jo havaittavissa tuttavaksi tulemisen merkkejä. Juuri nämä jo jollakin tavalla toisilleen tuttujen ihmisten keskustelut ovat mielestäni aineistoni hedelmällisin osa ja kieli niissä rikkaampaa. Kun keskustelijoiden ei tarvitse enää huolehtia siitä, tulevatko he varmasti ymmärretyksi tai loukkaavatko vahingossa toista osapuolta, kielikin muuttuu spontaanimmaksi ja värikkäämmäksi. Kuten Salonenkin (2014) on todennut, tuttavien kesken keskustelu on rentoa, minkä takia henkilöviitteiden variaatiokin voi olla runsaampaa. Tästä syystä olisi erityisen kiinnostavaa päästä tutkimaan toisilleen hyvin läheisten ihmisten, kuten sisarusten tai pariskuntien arkikeskusteluja – sellaisia tilanteita, joissa puhujat ovat rennoimmillaan ja eniten omia itsejään.

LÄHTEET

Aineisto

Aluemurteiden näkökulma suomen murteiden syntaksiin -hankkeen (FinDiaSyn, 2008–2012) videotallenteita ja niiden litterointeja Pohjois-Karjalasta vuosilta 2008 (M037–M039, M041, M043–M047, litteroinut Laura Piironen) ja 2009 (M2U00071–73, M2U00077, M2U00347–349, litteroinut valituilta osin Pilvi Nenonen)

Tutkimuskirjallisuus

- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FORSBERG, HANNELE 2006: *Modaalinen tuo*. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutokseen ja valintoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1078. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI 1988: *Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa*. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 56–70. Helsinki: Yliopistopaino.
- 2001: *Aloitusrutiinien kielioppia*. – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 816. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – LAITINEN, LEA 2008: *Anaforinen nolla. Kielioppia ja affekteja*. – *Virittäjä* 112 s. 162–185.
- HYVÄRINEN, RIITTA 2010: *Onko eläinkin hän?* – *Kielikello* 4/2010 s. 8.
- JAAKOLA, MINNA 2004: *Suomen genetiivi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 995. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARHUNPESÄ, MARIKA 2012: *”Lydia lykki lujasti Hämeenlinnan ladulla”*. *Naisiin ja miehiin viittaaminen Helsingin Sanomien urheilu-uutisten otsikoissa vuosina 1950–2010*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- KARTTUNEN, MIIA – ROUHIKOSKI, ANU 2010: *Kentällä kokeillen: murre syntaksin tutkijat uusia aineistoja kokoamassa*. – *Virittäjä* 3/2010 s. 426–432.
- LAITINEN, LEA 1995: *Nollapersoona*. – *Virittäjä* 99 s. 337–358.
- 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 56–74. *Studia Fennica Linguistica*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA 2010: *Hän vai se, he vai ne?* Pronominivariaatio ja normien ristiveto. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 279–324. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1262. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: *Itämerensuomen demonstratiivit I. Karjala, aunuks, lyydi ja vepsä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 433. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1990: *Suomen deiksis*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2007: *Pragmasemantiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1077. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURY, RITVA 1994: *Se* ensimmäisen pronominina puhutussa suomessa. – *Virittäjä* 98 s. 449–453.
- 1996: *Sen* kategoriasta – onko suomessa jo artikkeli? – *Virittäjä* 100 s. 162–181.

- 1997: *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Studies in Discourse and Grammar 7. Amsterdam: John Benjamins publishing company.
- 2005: First and only. Single-mention pronouns in spoken Finnish. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 56–74. Studia Fennica Linguistica. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NAUMANEN, TAINA 1992: *Henkilönnimen tuominen keskusteluun*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- NEVALAINEN, EMMI 2017: *Henkilöviittaukset haastattelussa. Tutkimus viittaustavoista haastattelutilanteen ulkopuolisiin henkilöihin*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. Helsinki: WSOY.
- PRIIKI, KATRI 2015: *Se oli iha hullu se hammaslääkäri*. Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *se, hän, tää* ja *toi* eteenpäin lohkeavan konstruktion osina ja ensimainintoina. – *Puhe ja kieli* 35 s. 47–71.
- 2016: Puhutun suomen kielioppia ja yksilöllistä vaihtelua. Kvantitatiivinen tutkimus *hän*-pronominista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä. – *Sananjalka* 58 s. 112–135.
- 2017: *Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä*. Turun yliopiston julkaisuja C 432. Turun yliopisto.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL A. 2007 [1979]: Two preferences in the organization or reference to persons in conversation and their interaction. – N. J. Enfield & Tanya Stivers (toim.), *Person reference in interaction. Linguistic, cultural and social perspectives* s. 23–28. New York: Cambridge University Press.
- SALO, MATLEENA 2006: *Henkilöviitteiset persoona- ja demonstratiivipronomininit puhutussa kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- SALONEN, SAILA 2014: *Henkilöviitteen rakentuminen keskustelussa. Tutkimus keskustelun ulkopuoliseen henkilöön viittaavista ensimaininnoista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 715. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SETÄLÄ, E. N. 1891: *Suomen kielen lauseoppi*. Kuudestoista painos. Helsinki: Otava.
- SIITONEN, KIRSTI 2008: Sävypronomini *hän*. – *Sananjalka* 50 s. 87–109.
- Suomen murteiden sanakirja*. 2012. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus-201110, ISSN: 1796-041X. <URL <http://kaino.kotus.fi/sms>>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Päivitetty 22.5.2019 [viitattu 30.11.2019].
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän*- ja *he*-pronominien käytöstä suomen murteissa. – *Virittäjä* 93 s. 389–400.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA - KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7
- YLIKAHRI, KRISTIINA 1996: Referoinnin laajentumat *hän*-, *he*- ja *se*-, *ne*-pronominien käytössä Sii-kaisten murteessa. – *Virittäjä* 2/1996 s. 182–203.

LIITE 1. Litterointimerkit

Välimerkein osoitetaan sävelkulkua:

.	laskeva sävelkulku prosodisen kokonaisuuden lopussa
,	tasainen sävelkulku prosodisen kokonaisuuden lopussa
?	nouseva sävelkulku prosodisen kokonaisuuden lopussa

Painotus:

–	painotetun sanan osa on alleviivattu (esim. se <u>h</u> evonen)
*	ympäröivää puhetta hiljaisemmin sanottu jakso (esim. se *hevonen*)
JOO	suuraakkosin on merkitty ympäröivää puhetta voimakkaampaa puhetta

Sanojen kesto:

-	kesken jäänyt sana (esim. hev- taekka siis lehmä)
	<u>Huom.</u> Sanan sisällä sama merkki voi merkitä tavurajaa esim. Velk-aho. Tavurajan merkin- näissä voi olla horjuvuutta, ja tavurajaa voi ilmaista myös kaarisulje, esim Velk(aho).

Muita esitystapaa koskevia seikkoja:

£	hymyillen sanottu jakso (esim. se £hevonen£)
(h)	voimakas hengitys sanan sisällä
#	naristen sanottu jakso (esim. se #hevonen#)
.joo	piste sanan edessä: sana lausuttu sisään hengittäen
.h	piste h:n edessä: sisään hengitys (käytetty harvoin)
>>	suora lainaus (esim. >>joo>>)
@	äänien laadun muutos (esim. @joo@)

Tauot, päällekkäispuhunta:

(2.1)	tauco ja sen kesto sekunteina ja sekuntien kymmenesosina
(.)	lyhyt tauco prosodisen kokonaisuuden sisällä
=	tauotta toisiinsa liittyvät puhunnokset (käytetty harvoin)
–	kaksi sanaa on lausuttu yhteen (esim. vaik_olis)
[päällekkäispuhunnan alku
]	päällekkäispuhunnan loppu

Epäselvät kohdat

()	sulkeissa epäselvästi kuultu jakso
(-)	yksi sana, josta ei ole saatu selvää
(--)	jakso, josta ei ole saatu selvää

ei-kielellinen toiminta on merkitty ISOIN KIRJAIMIN